

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
ÚSTAV HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN

ONDŘEJ TÁBORSKÝ

**OBECNÍ SAMOSPRÁVA
V PARDUBICÍCH 1880-1914**

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

Praha 2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

.....

Poděkování

Mé poděkování na tomto místě patří vedoucímu diplomové práce prof. Jiřímu Štaifovi za cenné rady a trpělivé čekání na její výsledky. Zvláštní dík patří mým přátelům a kolegům za čas, který mi při psaní tohoto textu nezištně věnovali.

Poděkování	3
1. Úvod	2
2. Pardubické 19. století	5
3. Demografický vývoj Pardubic v druhé pol. 19. století	7
4. Obecní volby	10
4. 1. Charakteristika voleb a činnosti obecního zastupitelstva	10
4. 2. Voličská základna	12
4. 3. Obecní volby v Pardubicích	13
5. Profesně-sociální struktura obecního zastupitelstva	16
5. 1. Nástin profesně-sociální struktury obecního zastupitelstva	16
5.1. 1. Továrníci	17
5. 1. 2. Svobodná povolání	19
5. 1. 2. Učitelé, ředitelé škol, inteligence, úředníci, duchovní	23
5. 1. 3. Stavitelé, technická inteligence	26
5. 1. 4. Obchodníci, hostinští, špeditéři	27
5. 1. 5. Řemeslníci, živnostníci, dělničtí mistři	30
5. 1. 6. Měšťané, majitelé realit	31
5. 1. 7. Statkáři, majitelé hospodářství, mlynáři, sládci	32
5. 1. 8. Novináři	34
5. 2. Shrnutí	35
6. Politická situace	39
6. 1. Konec měšťanské idyly v Pardubicích	39
6. 2. Nástup mladočechů	55
6. 3. Moderní doba	65
6. 4. „Osoba čestná“	77
7. Finance města	88
7.1. Příjmy a výdaje	88
7.2. Modernizační projekty	91
8. Závěr	97
Seznam literatury a pramenů	99
Prameny	99
Noviny	99
Tištěné prameny	99
Literatura	100
English Summary	103
Příloha 1: Přehled zvolených obecních zastupitelů (bez náhradníků)	104
Příloha 2: Statistiky voleb	110
Příloha 3: Výsledky voleb do obecního zastupitelstva v Pardubicích 1880-1914 (včetně náhradníků)	112
Obrazová příloha	121

1. Úvod

Život české společnosti na přelomu 19. a 20. století byl ještě do velké míry životem maloměsta. Přesto nám většina historických prací o 19. století v Čechách nabízí především příběhy předních politiků, finančníků a umělců. Pomalý rytmus maloměstského života nebyl pro české historiky doposud dostatečně zajímavý, aby mu věnovali více pozornosti. Bylo to však do velké míry venkovské město, které poskytlo společnosti právě ony zmíněné politiky, finančníky a umělce. Nemalá část z nich své životní zkušenosti ve veřejné činnosti, v případě politiků, nebo inspiraci, v případě umělců, čerpala z prostředí menších měst.

Proto jsme si za téma této práce vybrali vývoj obecní samosprávy v Pardubicích na přelomu 19. a 20. století jakožto jednoho z reprezentantů tohoto prostředí. Naším hlavním cílem bude zjistit, jak probíhal politický boj o moc, jaké bylo profesně-sociální zastoupení v obecní samosprávě, a jaký vliv měly tyto faktory na správu města.

Budeme zde vycházet z názoru, že ekonomický rozvoj neznamenal nutně proměnu mocenských vztahů na úrovni obecní samosprávy. Naopak v českém prostředí mělo vliv na stav obecní samosprávy politické štěpení národa koncem 19. století. Ptáme se, do jaké míry tato změna proběhla, jak rychle a s jakými výsledky. Léta 1880 až 1914 jsme si vybrali záměrně vzhledem k hospodářskému a politickému vývoji Pardubic na přelomu století a s přihlédnutím k absenci pramenné základny pro období starší. Roku 1880 byly Pardubice sice rostoucím venkovským městem, ale ve srovnání s okolními městy jako jsou Hradec Králové nebo Chrudim co do rozvoje občanské společnosti zaostávaly. O třicet let později však již aspirovaly na pozici centra východních Čech.

Zkoumání městských samospráv má ve středoevropském prostoru dlouhou tradici. Po letech výzkumu v německo-jazyčném prostoru se tato tematika začala v uplynulých deseti letech prosazovat i na našem území. Nejvíce pozornosti bylo prozatím věnováno městům na Moravě a ve Slezsku a to převážně městům německým

nebo smíšeným.¹ Srovnání s výsledky těchto bádání je pro naši práci v mnohém podnětné, ale ne vždy použitelné, neboť hospodářská a společenská struktura těchto měst byla značně odlišná. Obdobné práce o Praze nekorespondují zcela s tématem našeho zájmu, neboť se jednalo o centrum země a většina kulturních i politických podnětů pocházela právě odtud.² Dosud neexistují texty, které by popisovaly město podobné Pardubicím a proto zde budeme vycházet především ze dvou prací věnovaných menším nebo čistě českým městům.³

Základní prameny pro činnost obecního zastupitelstva nám poskytl Státní okresní archiv v Pardubicích (dále SOkA), fond Archiv města Pardubic (dále AMP). Z něj se jako vhodné ukázaly být především protokoly obecního zastupitelstva, směs dokumentů ze správní agendy města a materiály k některým modernizačním projektům.

Vzhledem k chybějícím pramenům jako jsou sčítací operáty, voličské seznamy a pozůstalostní spisy, které se obvykle používají pro sledování profesně-sociální skladby obecního zastupitelstva, budeme muset vyjít pouze z porotních seznamů sestavovaných z řad občanů města a obsahujících informace o povolání, výši příjmu či bydlišti. Jelikož se nám však dochovaly jen pro pět let, poslouží nám jen jako orientační bod pro základní rozlišení profesně-sociálních skupin a naznačení ekonomické situace vybraných představitelů města.

Jako nejhodnotnější prameny se nám nakonec ukázaly být noviny, vycházející v té době v Pardubicích a okolí. V nich je možné najít informace o obecních volbách, kandidátech, politických stranách, osobnostech a projektech města. Vzhledem k prakticky neexistujícím pramenům k jednotlivým osobnostem to byly právě nekrology a blahopřání k životním jubileím významných představitelů obce, které nám o nich poskytly nějaké informace. Posloužily nám rovněž jako cenný zdroj informací ke vzniku a rozvoji politických stran, k nimž se nám materiály také nedochovaly.

¹ Kladiwa, Pavel: *Obecní výbor Moravské Ostravy 1850-1913*. Ostrava 2004, s. 214; FASORA, Lukáš: *Vztah komunální elit k otázce modernizace obecní infrastruktury na příkladu brněnské aglomerace v letech 1880-1914*. In: *K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI.*, Sociální dějiny dnes, Karolinum, Praha 2004, s. 193-208.

² Cohen, Gary: *Němci v Praze 1861-1914*, Praha 2000, s. 314; PEŠEK, Jiří: *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850-1920*. Praha 1999.

³ TOŠNEROVÁ, Marie: *Beraun – Im sog fortschreitender Industrialisierung*, In: URBANITSCH, P.-STEHL (Hg.), *Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862-1914*, Wien/Köln/Wiemar, s. 137-169; STEKL, Hannes (Hg.): *Kleinstadtbürgertum in Niederösterreich. Horn, Eggenburg und Retz um 1900*. Wien 1994.

V tomto ohledu je třeba mít na paměti, kdo noviny vlastnil a se kterou politickou stranou byly spojeny. Práce s periodiky byla jednou z nejnáročnějších částí celého výzkumu a to kvůli jejich různorodosti a značnému množství.

Z tištěných pramenů jsme nejvíce čerpali z městských adresářů, které poskytují základ pro sledování vývoje jednotlivých částí města a dohledání profesí některých zastupitelů.⁴

Literatury k dějinám Pardubic není mnoho a tak dosud jedinou solidní prací pro jejich vývoj v 19. století zůstávají již více jak osmdesát let staré Dějiny Pardubic nad Labem od učitele pardubické reálky Josefa Sakaře.⁵ Svým lpěním na historicky méně významných detailech jsou pro nás vynikající studnicí informací na místech, kde mnohdy chybí původní prameny.

⁴ POTĚŠIL, František K.: *Adresář města Pardubic s průvodcem po městě a okolí, 1911; Adresář král.kom. města Pardubic, 1902.*

⁵ SAKAŘ, Josef: *Dějiny Pardubic nad Labem*. Díl I, 2, Pardubice 1925. 308 s.

2. Pardubické 19. století

Pardubické 19. století bylo stoletím úspěchu, který začal 20. srpna 1845. V ten den přijel do Pardubic první vlak a umístil tak toto nevýznamné městečko na mapu obchodu.

Jestliže železnice nabídla Pardubicím hospodářský rozkvět, tak jiskru k vzplanutí jejich veřejného života poskytla revoluce roku 1848. Po vzoru jiných měst se i tady utvořila národní garda z předních měšťanů a z těchto „mužů revoluce“ bylo v říjnu roku 1850 zvoleno první obecní zastupitelstvo a pětičlenná městská rada. Starostou se stal vůdce gardy Peregrin Kulhavý a nově získaná reprezentace měšťanstva byla náležitě oslavena.

*„Čestnou stráž před radnicí opatřila městská garda, provolávajíc se shromážděným lidem „Hurrah“ a „Vivat“ každému zvolenému. Po volbě skládal purkmistr Peregrin Kulhavý a měšťtí radové v děkanském kostele před oltářem přísahu, knězem předčítanou a po mši končila se slavnost „Te Deum“. Městská garda rozhojnila oslavu občasnými salvami a občanstvo večerní iluminací svých domů“.*⁶

S trochou nadsázky tak může říci, že základy pardubické obecní samosprávy položili ozbrojení revolucionáři v kostele svatého Bartoloměje. Své šavle a pušky sice o rok později museli pokorně složit, získanou správu věcí obecních si však již ponechali. V polovině desetiletí se navíc začali scházet v nově založeném „Bürger-Ressource“. I přes poklidný ráz však tento občanský spolek dlouho nevydržel a po třech letech zanikl.

Po odeznění Bachovy éry roku 1860 veřejný život v Pardubicích znovu ožil a na uvolněné místo po německém kasinu nastoupila česká, i když ještě mnohdy němčinou hlučící, *Měšťanská beseda*. O rok později bylo zvoleno nové zastupitelstvo, které svou největší snahu soustředilo na zřízení nižší reálky. S jejím založením se v roce 1863 vrátil do města rodák Jiljí Vratislav Jáhn, v němž našly Pardubice hlavního organizátora společenského, kulturního a politického života.⁷ Činnost zahájily také četné spolky - mužský pěvecký spolek *Pernštýn*, tělocvičná jednota *Sokol* nebo *Hospodářský spolek* sloužící k podpoře průmyslu.

⁶ SAKAŘ, *Dějiny*, s. 212.

⁷ SAKAŘ, *Dějiny*, s. 223.

Rozkvétající Pardubice však zastavila prusko-rakouská válka a prohraná bitva u Hradce Králové, po níž bylo město okupováno pruským vojskem a své ležení zde rozložil dokonce sám pruský král Vilém a korunní princ Bedřich Vilém. Okupace třítisícovou armádou Pardubice hospodářsky zruinovala a na dlouhou dobu zpomalila jejich rozvoj.

Politické oživení částečně přineslo pořádání táborů lidu na blízké Kunětické hoře koncem 60. let. Napojení města na železniční síť se začalo plně projevovat v 60. letech, kdy ve městě bylo ve velice krátkém čase založeno několik významných průmyslových podniků. Kromě Wertheimerova lihovaru, slévárna a strojařská dílna Josefa Prokopa, knihtiskárna Františka Hoblíka, akciový pivovar, továrna na mlýnské kameny Hübner a Opitz a akciový cukrovar.

Neméně Pardubice oživilo pořádání každoročních parforsních honů. Přestože se jednalo o činnost převážně společenskou a provozovanou šlechtou, přinášely obyvatelům města na Labi nemalý užitek. Nejedna příslušník aristokracie si v Pardubicích udržoval vlastní dům a poskytoval svým bujarým životem živobytí místním živnostníkům.

Na začátku 80. let se navíc jeden z pardubických rodáků, baron Alfréd von Kraus, stal pražským místodržícím a město tím získalo přímluvce na vysokém místě. A tak Pardubice vstupovaly do období svého největšího rozvoje jako poměrně klidné, ale již dynamicky rostoucí město.

3. Demografický vývoj Pardubic v druhé pol. 19. století

Druhá polovina 19. století byla dobou bouřlivého populačního vývoje, který znatelně zamíchal s demografickou hierarchií českých měst. Díky rychlé industrializaci českých zemí začala růst kdysi bezvýznamná města jako Ostrava nebo Ústí nad Labem a na mnoha místech se tak změnila národnostní mapa habsburské monarchie.

To nebyl případ Pardubic, které byly čistě českým městem a jediným cizorodým elementem zde byla vojenská posádka. Židé vzhledem k jejich pozdnímu příchodu do města, tvořili malou, ale přesto hospodářsky zdatnou skupinu obyvatel.⁸

V desetiletích následujících po zavedení železnice rostlo město o 18 % obyvatel za každých deset let.⁹ Tento nárůst dosáhl skoro dvojnásobku v 90. letech, kdy se přírůstek města vyhoupl na 35 % obyvatel za deset let. Opadnutí hospodářské konjunktury na počátku 20. století a neúspěchy Pardubic v lákání průmyslu měly za následek pokles na 20 %. Tempem přírůstku obyvatel se Pardubice řadily k obdobně velkým městům (10 – 20 tis. obyv.), která se na přelomu století zvětšila o dvě třetiny.¹⁰ Ve srovnání se svými sousedy - Hradcem Králové a Chrudimí - však obyvatelstvo přibývalo rychleji. Od 50. do 80 let rostla Chrudim o 14% a Hradec Králové dokonce jen o 11%. Jedním z důvodů tohoto populačního vzestupu byl rozvoj průmyslové výroby a zemědělského zázemí Pardubic, které bylo schopno zásobit především rychle vznikající potravinářské podniky.

Za touto dynamickou změnou stála především silná migrace. Podle sčítání lidu z roku 1910 pocházelo 8038 obyvatel z jiné obce v Čechách a 2933 z jiné obce v pardubickém okrese.¹¹ Tedy 40% obyvatel Pardubic se narodilo jinde než na Pardubicku.

Pardubice byly v 19. století rozčleněny do pěti částí, z nichž největší a nejvíce zalidněné bylo Zelené předměstí. Táhl se od dominanty města, Zelené brány, směrem na Prahu. Zde se soustředila většina společenského a hospodářského života

⁸ POTĚŠIL, *Adresář*, s. 128 – roku 1910 žilo v Pardubicích 545 obyvatel židovského vyznání
⁹ *Stráž na Východě*, 5. 2. 1881

¹⁰ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila: *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. Praha 1965.

¹¹ POTĚŠIL, *Adresář 1911..*

města. Na jeho okrajích stála převážná část nově vznikajících továren. Za celé sledované období se počet obyvatel Zeleného předměstí více jak zdvojnásobil (Viz. Tab. 1).

Tabulka 1: Růst obyvatelstva a domů podle čtvrtí

rok	1880		1890		1900		1910	
	domů	obyv.	domů	obyv.	domů	obyv.	domů	obyv.
Město		1959	122	2128	113	2012	121	1936
Bílé předměstí		2300	194	2539	225	3727	409	4908
Zelené předměstí	299	5362	379	6892	595	10130	820	12372
Zámek	11	197	11	35	11	163	11	174
Vystrkov		282	25	271	28	290	28	313
Celkem		10100	731	12002	972	16322	1389	19703

Menší změna v počtu obyvatel Bílého předměstí, které se táhlo opačným směrem z Pernštýnského náměstí, byla způsobena omezením, jež tvořila řeka Chrudimka. Minimální rozvoj zaznamenalo vnitřní město, které bylo obklíčeno oběma předměstími a nemohlo se tak dále prostorově rozšiřovat. Ve srovnání s 30% Zeleného předměstí byla 3% staré části města zanedbatelný růstem.

I přes naznačený dynamický rozvoj není jednoduché odpovědět na otázku, zda byly Pardubice regionálním centrem, nebo periferií. Ani závratný vzestup počtu obyvatel nemusí okamžitě překrýt způsob života lidí a v mnoha oblastech veřejného života může docházet ke zpoždění.¹² Chceme-li odpovědět na výše zmíněnou otázku, musíme stručně popsat funkční charakteristiku města. Jakou roli hrály Pardubice v různých oblastech lidské činnosti?

Je zřejmé, že co do průmyslu nebyly centrem, v němž by byly iniciovány nové investice, ale spíše příjemcem kapitálu a nápadů. Největší přísun kapitálu v 80. a 90. letech představovaly podniky založené z vnějšku města - z Vídně (Rafinerie David Fanto) a Německa (podnik na kávové náhražky Heinricha Francka).

Ani jako o centru obchodu a peněžnictví o Pardubicích mluvit nemůžeme. Finanční instituce ve městě vznikaly ve srovnání s jinými městy se zpožděním a nehrály v iniciování modernizačních projektů hlavní roli. Městská spořitelna vznikla

¹² WIRTH, Luis: *Urbanismus jako způsob života*. Praha 1968, s. 141-170, In: Příspěvky k sociologii města a bydlení, Praha 1966.

až roku 1886, čtvrtstoletí po vzniku stejných institucí v konkurenčních městech (Chrudim 1862, Hradec Králové 1864).¹³

Město se sice snažilo tuto zaostalost dohnat pořádáním Východočeské výstavy v roce 1903, ale tuto situaci se mu do vzniku první světové války zvrátit nepodařilo. V oblasti vzdělání zvýšily Pardubice svůj význam usilovnými investicemi, ale sousední města stále nabízela více.

Jestliže v ostatních případech se pokoušela pardubická elita držet krok, tak v oblasti kultury a společenského života se příliš neangažovala. Blízkost spojení s Prahou působila především v kulturní a společenské oblasti jako retardační prvek. Za kulturou se z Pardubic spíše vyjíždělo, než že by se za ní přijíždělo.

Pardubice tak ve všech ohledech byly periférií, která se regionálním centrem teprve stávala. Blízkost Prahy působila sice v mnoha oblastech, především ve vzdělání a obchodu jako stimul, ale v oblasti kultury nebo veřejného života se projevovala spíše stagnací nebo dokonce regresí.

¹³ *Čtyřicet let Městské spořitelny v Pardubicích*, Pardubice 1926, s. 4

4. Obecní volby

4. 1. Charakteristika voleb a činnosti obecního zastupitelstva

Obecní volby stály v Pardubicích dlouhou dobu v pozadí soubojů o křesla poslanců říšské rady nebo zemského sněmu. Větší pozornost veřejnosti v záležitostech komunálních přinesl až vyhocený střet dvou národních stran na přelomu 80. a 90. let.

V období 1880 až 1914 se v Pardubicích uskutečnilo 11 voleb do obecního zastupitelstva. Ty se konaly zpravidla každé tři roky. Volební právo měli příslušníci obce a osoby platící v obci daň, vlastníci nemovitost či pozemek. Volební právo měly rovněž právnické osoby platící daň a korporace platící daň z výdělku nebo příjmů.¹⁴ Datum a místo voleb vypisoval stávající starosta. Nejprve byly sestaveny voličské seznamy, tj. seznam všech občanů s volebním právem do obecního zastupitelstva. Seznam se vytvořil rozdělením přímých daní placených v obci na třetiny. Každá třetina odpovídala jednomu volebnímu sboru. Tyto části měly sice být stejné, ale poměrně často tomu tak nebylo.

Do sboru prvního náleželi plátcí největší daně a to včetně právnických osob. K nim byli přiřazováni příslušníci tzv. honorací, tedy čestní občané, duchovní, důstojníci na odpočinku, doktoři univerzit, učitelé a ředitelé škol, úředníci dvorští, státní a zemští.¹⁵

Sbor druhý představoval střední plátce daní. Počet lidí v tomto sboru se pohyboval mezi 195-437 voliči. Do sboru třetího pak byli řazeni všichni zbývající poplatníci a i proto byl tento sbor nejpočetnější.

Na sestavené voličské seznamy, které byly vystaveny na veřejnosti po dobu 4 týdnů, mohly být podávány stížnosti občanů, o kterých rozhodoval okresní hejtman. Stížnosti na ně byly poměrně časté. Na nedostatky si obvykle stěžovali představitelé politických stran a stavovských spolků účastnících se voleb, ale kupodivu nejčastěji mezi dochovanými stížnostmi můžeme nalézt stížnosti, které podali občané na své sousedy.

¹⁴ PODOLÁK, Josef: *Zřízení obecní a řád volební v obcích*. Pardubice 1900, s. 115

¹⁵ MEISSNER, Alfréd: *Jak se volí do obcí v Čechách*. Praha 1909. s.

Po přezkoumání námitek byly uskutečněny volby, vždy zpravidla ve třech dnech, s tím že sbor třetí volil jako první a sbor první jako poslední. V posledních předválečných komunálních volbách však vzhledem k velikosti 3. sboru, volilo v něm 3296 lidí, byly jeho volby rozděleny do více dnů.

Po volbách následovalo období pro podávání námitek proti výsledkům voleb. Tyto protesty již byly důležitější než stížnosti na voličské seznamy a mohly ustavení městského zastupitelstva zdržet až na několik měsíců, jak se stalo v posledních předválečných volbách do obecního zastupitelstva. Nejčastěji směřovaly protesty vůči plným mocím, jenž byly článkem, který mohl výsledek voleb značně ovlivnit. Značnou část vlastníků plných mocí představovaly ženy, které sice měly volební právo, ale nesměly se účastnit volebního aktu. Svůj hlas musely svěřit plnomocníku. Nejvíce plných mocí se v Pardubicích vyskytovalo ve třetím sboru. Například v roce 1906 zde tvořily až 32% všech hlasů. Podvody tu nebyly neobvyklé. Nejčastěji se stávalo, že plné moce byly vystaveny na osobu již několik let mrtvou. Neméně hojně bylo používání falešných plných mocí.

Po volbách na prvním společném zasedání nového zastupitelstva následovala volba starosty a obecního výboru. Ta probíhala tak, že vždy nejstarší člen zastupitelstva, který byl zároveň předsedou schůze, vybral dva zastupitele, kteří spolu s ním tvořili volební komisi. Nejprve byl zvolen starosta, který poté pronesl krátký projev, ve kterém zpravidla vybízel ke smíru mezi většinou a opozicí. Poté následovala volba jednotlivých radních. Ti byli v Pardubicích na počátku 80. let čtyři. Postupně však jejich počet narostl na 11, tedy polovinu zastupitelstva. První zvolený radní byl zároveň náměstkem starosty, který starostu zastupoval v době jeho nepřítomnosti a v případě úmrtí nastoupil jeho místo. Mezi léty 1880 až 1914 se toto stalo ve dvou případech. V roce 1888 zemřel ve svém úřadě Leopold Werner a na jeho místo usedl náměstek František Hoblík. Roku 1906 pak na místo zesnulého Antonína Formánka nastoupil František Kuchynka.

Pardubické obecní zastupitelstvo se scházelo většinou jednou za měsíc a bylo-li potřeba, jako v případě projednávání větších půjček, i dvakrát do měsíce. Svolával ho starosta a pozvání na něj muselo být tři dny před zasedáním doručeno zastupitelům.¹⁶

¹⁶ SOkA Pardubice, AMP, kart. 125, Jednací řád obecního zastupitelstva král. kom. města Pardubic. 11. února 1908

Nedostavení se na schůze bez dostatečné omluvy mohlo být potrestáno pokutou (2-20 K).

Městská rada se scházela jednou za týden. Na většině zasedání rady se řešily méně důležité záležitosti jako udělování koncesí hostinským, udělování domovského práva, žádosti o finanční podporu, prodej stavebních parcel apod. Pouze v případě důležitějších záležitostí (např. půjček) města rada sestavovala návrhy pro zastupitelstvo, které skrze svého referenta, nejčastěji náměstka starosty, přednesla obecnímu zastupitelstvu.

Funkce zastupitele nebyl honorována, město pouze poskytovalo diety reprezentaci. Obdobně na tom byl i starosta, který měl vlastní dispoziční fond. Pokud některý ze zastupitelů resignoval na svoji funkci, nebo zemřel, byl na jeho místo povolán náhradník.

4. 2. Voličská základna

Při volbách do obecního zastupitelstva byly voličové rozděleny podle platby daní do tří sborů. Každý z těchto sborů volil stejný počet zastupitelů a jejich náhradníků. Náležitost do sborů byla stanovena podle výše daně, kterou daná osoba platila. K prozkoumání sociální skladby voličů jednotlivých sborů nám bohužel brání chybějící voličské seznamy. Vystačit si tedy musíme s voličskými seznamy pro I. a II. sbor uveřejněnými roku 1903 v *Osvětu lidu* a seznamem největších plátců v jednotlivých sborech pro rok 1914 uveřejněném ve stejných novinách.¹⁷

V Pardubicích se počet voličů v I. sboru pohyboval mezi 30-79 jednotlivci. V roce 1903 převažovali mezi voliči tohoto sboru především salaristé (příjemci mzdy) nad poplatníky, tedy lidé do sboru náležící z důvodu své funkce.¹⁸ Za plátce daně to byly ten rok pouze právnické osoby akciový pivovar a cukrovar, továrna Jindřicha Francka na kávové náhražky, lihovar Wertheimer, majitel místního velkostatku Richard Drasche z Wartinberku a dvě železniční společnosti, *Dráha severozápadní a jihoseveroněmecká spojovací* a *Dráha společnosti státní*. Mimo to ještě 5 čestných občanů (František Ladislav Rieger, Karel Habětínek, Jiří Lobkowitz, Alfréd z Krausů,

¹⁷ *Osvěta lidu*, 8. 11. 1902, 3. 1. 1914

¹⁸ *Osvěta lidu*, 8. 11. 1902

Osvald Balzer).¹⁹ Ze seznamu největších poplatníků na předběžném voličském seznamu uveřejněném Osvětou lidu o 12 let později můžeme zjistit, že počet poplatníků tvořil necelou polovinu co počet salaristů.²⁰ Mezi poplatníky přibyli kromě továrníka Josefa Prokopa převážně majitelé realit.

Ve volebním seznamu pro druhý sbor uveřejněném ve stejném listu před volbami v roce 1903, tvořily skoro polovinu všech voličů ženy.²¹ Jednalo se převážně o manželky obchodníků náležících do stejného sboru. Ženy měly sice pasivní volební právo do obecního zastupitelstva, ale většina voliček se obvykle nacházela ve třetím sboru. Tento neobvyklý počet voliček ve druhém sboru je možné přičíst snaze části starých elit o udržení si podílu na moci.

4. 3. Obecní volby v Pardubicích

Podíl voličů na obyvatelstvu v Pardubicích je srovnatelný s jinými městy v rámci habsburské monarchie. Největší nárůst počtu voličů zaznamenaly Pardubice při volbách v roce 1910 (viz. Tab. 2.)

Tabulka 2: Podíl voličů na obyvatelstvu Pardubic

rok	1880	1889	1899	1910
počet voličů	997	1153	1637	3146
obyvatelstva	10.292	12.367	17.031	20.394
podíl na obyvatelstvu	9,687%	9,323%	9,612%	15,426%

Důvody k tomuto navýšení neznáme, ale můžeme se domnívat, že za ním stál sílící tlak sociální demokracie, která ve spojení se stranou pokrokovou žádala všeobecné hlasovací právo nejen do říšské rady, ale i do obce. Dalším důvodem by mohlo být, že počet voličů se od začátku 90. let zvyšoval vzhledem k růstu obyvatel. V posledních předválečných letech však růst obyvatelstva v Pardubicích zpomalil, zatímco nárůst počtu voličů byl stále stejný.

Tabulka 3: Rozdělení voličů do jednotlivých kurií

¹⁹ BRONCOVÁ, Dagmar: *Pardubice. Kniha o městě*, Praha 1999, s. 109

²⁰ *Osvěta lidu*, 3. 1. 1914

²¹ *Osvěta lidu*, 8. 11. 1902

rok	I.sbor	%	II.sbor	%	III.sbor	%
1880	30	3%	195	19.6%	771	77.4%
1883	30	3%	182	18.3%	783	78.7%
1886	38				447	
1889	42	3.6%	203	17.6%	908	78.8%
1892					1.120	
1896	36	2.6%	218	15.6%	1.143	81.8%
1899	36	2.2%	243	14.8%	1.358	83%
1903	36	1.6%	285	12.9%	1.882	85.4%
1906	41	1.8%	335	14.5%	1.934	83.7%
1910	51	1.6%	367	11.7%	2.732	86.7%
1914	77	2%	437	11.5%	3.296	86.5%

Po celé sledované období klesal podíl počtu voličů ve druhém sboru ve prospěch sboru třetího (Viz. Tab. 3). Za touto proměnou stál především nárůst voličů ve třetím sboru, způsobený silnou migrací a s ní spojeným požadavkem na zastoupení reprezentace vzrůstajícího Zeleného předměstí v obecní samosprávě. Naopak stálý poměr, i když mírně klesající, u prvního sboru, lze připisovat skutečnosti, že v tomto sboru tvořily dlouhodobě největší poplatníky právnické osoby jako Fantova rafinerie minerálních olejů nebo státní dráhy. Na počátku 80. let sice tvořila nemalou část voličů této kurie početná vrstva obchodníků a měšťanů, ti ovšem se sílící ekonomickou silou průmyslu nemohli soutěžit a byli odsunuti do kurie druhé.

Rozložení do voličských sborů bylo v Pardubicích obdobné jako v jiných venkovských městech - např. Berouně ve volbách roku 1910 byl podíl jednotlivých sborů 2,6 : 13,2 : 84,2.

Tabulka 4: Celková volební účast

rok	voličů abs.	abs.	%
1880	996	421	42%
1889	1.153	634	55%
1896	1.397	867	62%
1903	2.203	1.115	51%
1906	2.310	1.471	64%
1910	3.150	2.323	74%
1914	3.810	2.179	57%

Nízká volební účast v Pardubicích, přesahující sotva polovinu všech oprávněných voličů, byla způsobena nízkou účastí nejpočetnějšího třetího sboru. Odchyly zde představují především vyhocené politické souboje mladočechů se

staročechy v 90. letech, které lákaly pozornost značné části veřejnosti. Pro toto desetiletí se nám bohužel nedochoval údaj o počtu voličů pro nejdůležitější volby v roce 1892, kdy došlo poprvé k porážce staroáčechů. Zvýšení volební účasti v letech 1906 a 1910 zapříčinila především vypjatá předvolební agitace nově utvořené Strany pokrokové mezi úřednictvem a úspěšné lavírování mladoáčechů ve třetím sboru mezi agrárně–klerikálními a sociálně demokratickými voliči.

Tabulka 5: Volební účast jednotlivých sborech

rok	I. sbor			II. sbor			III. sbor		
	voličů	volilo	%	voličů	volilo	%	voličů	volilo	%
1880	30	24	80%	195	131	67%	771	266	35%
1883	30						783	305	39%
1886	38	21	55%						
1889	42	30	71%	203	118	58%	908	486	54%
1892							1.120	692	62%
1896	36	21	58%	218	179	82%	1.143	667	58%
1899	36						1.358	520	38%
1903	36	24	67%	285	185	65%	1.882	906	48%
1906	41	24	59%	335	277	83%	1.934	1.170	60%
1910	51	40	78%	367	337	92%	2.732	1.946	71%
1914	77	54	70%	437	313	72%	3.296	1.812	55%

Nejvyšší volební účast vykazovaly první dva sbory. V nich se nacházeli jak skupiny poplatníků, kteří se o dění v obci nejvíce zajímali jako obchodníci a bohatí statkáři, tak disciplinovaní voliči z řad úřednictva a učitelů. Ve druhé sboru se navíc nacházel silný blok židovských voličů, jejichž hlasy nejednou volby rozhodovaly.

5. Profesně-sociální struktura obecního zastupitelstva

V této kapitole nás bude zajímat jaké bylo profesně-sociální zastoupení v obecním zastupitelstvu Pardubic v průběhu posledních 34 let habsburské monarchie. Jaká změna v poměru zastoupení jednotlivých skupin nastala a díky, kterým faktorům se tak stalo.

S rozvojem kapitalistického způsobu výroby došlo v druhé polovině 19. století k proměně sociální struktury českého obyvatelstva.²² Tento proces se výrazněji projevil na přelomu století, kdy napomohl větší politické rozrůzněnosti českého národa. Do politického života českých zemí se začalo včleňovat větší množství politických subjektů, jejichž reprezentantům se podařilo díky rozšíření volebního práva zasednou dokonce do lavic říšské rady. Tento proces se sice nejpředněji projevil v zastoupení v nejvyšších politických orgánech, ale v posledním desetiletí před první světovou válkou se začal prosazovat i do obecní samosprávy.

V Pardubicích se tato diferenciací projevila zcela zřetelně při posledních obecních volbách roku 1914, kdy mimo sociálních demokratů zasedli na radnici též agráři, národní sociálové nebo příslušníci katolických stran. Vzhledem k pozdní industrializaci v Polabí, vznikla větší část průmyslu v Pardubicích až od druhé poloviny 80. let a demografická proměna města probíhá pozvolněji. Proto došlo v obecní zastupitelstvu k zakonzervování situace z 60. let, kdy na místa zastupitelů usedla silná vrstva obchodníků a měšťanů a jen jeden zástupce první hospodářské zakladatelské horečky, majitel lihovaru Ignáz Wertheimer. Celkem bylo do obecního zastupitelstva v letech 1880 – 1914 zvoleno 171 osob (bez náhradníků). Více než dvakrát bylo zvoleno 43 jedinců.

5. 1. Nástin profesně-sociální struktury obecního zastupitelstva

K zařazení osob do jednotlivých skupin zde použijeme seznamy zvolených zastupitelů otisknuté v místním tisku, v kterých bylo uvedeno zaměstnání sledovaných. Tam, kde nám podobné seznamy chybí využijeme volebních protokolů nebo zápisů

²² URBAN, *Kapitalismus*, s. 96

městského zastupitelstva. Cenným pramenem jsou rovněž městské adresáře vydané na začátku 20. století.

Obecní zastupitele jsme rozdělili do skupin podle profesně-sociálního profilu. Toto rozdělení bylo nutné uzpůsobit typu města. Kromě toho, že byly Pardubice venkovským městem s převahou potravinářského a lehkého průmyslu, byly rovněž centrem agrární oblasti a jejím dopravním uzlem. Je důležité zde ale zmínit, že česká společnost těžila především z druhé průmyslové revoluce a proto její ekonomický potenciál rostl až v průběhu druhé poloviny 19. století. Proto i její sociální struktura neodpovídala plně sociálně skladbě německého obyvatelstva v českých zemích.²³ Tento fakt musíme mít na paměti při vymezení jednotlivých profesně-sociálních kategorií.

Pro dokreslení představy o ekonomickém rozvrstvení jednotlivých skupin vyjdeme z porotních seznamů, uveřejňovaných každý rok, kde se vedle jména, zaměstnání a bydliště ještě zveřejňovala výměra daně povolaného porotce. Tyto seznamy máme pro Pardubice dochovány za léta 1880, 1909, 1912, 1913.²⁴ Podle nejstaršího z nich byli v roce 1880 nejbohatšími zastupiteli obchodníci. O třicet let později již na předních místech stojí rodina Wertheimerova, vlastníci lihovar a Josef Prokop, vlastníci továrny na mlýnské stroje. Ani ne poloviny jejich příjmů dosahují přední pardubičtí hoteliéři. Ti profitovali především díky příjmům z ubytování hostů při parforsních honech. Ze stejného důvodu patřil mezi nejmovitější občany i fotograf Josef Pírko, který ovšem při své kandidatuře na zastupitele neuspěl. Po celé sledované období náleželi k nejméně příjmovým složkám řemeslníci a učitelé.

5.1. 1. Továrníci

Vzhledem k tomu, že Pardubice těžily až z druhé vlny zakládání průmyslu v Čechách, nacházely se mezi jejími obyvateli jen dvě osoby, které bychom mohli označit jako továrníky. Toto pojmenování se koncem 19. století vžilo pro jedince, jejichž podnik převyšoval 30 zaměstnanců a přesahoval hranice města. V této práci budeme termín továrník používat pro jedince, jejichž podnik svou velikostí a teritoriálním přesahem náležel mezi přední průmyslové společnosti v zemi. Jednalo se

²³ MACHAČOVÁ, *O středních ...*, s. 190.

²⁴ SOKA Pardubice, AMP, kart. 199, i. č. 2088

o firmy, které nebyly výrazně poznamenány hospodářskými krizemi a počet jejich zaměstnanců v námi sledovaném období stoupá. Od přelomu století se sice zvyšuje počet jedinců, kteří jsou v městských adresářích nebo v předvolebních kandidátních listinách považováni za továrníky, ale podle daňové výměry náleželi spíše ke skupině obchodníků a hostinských.

Jediným továrníkem v obecním zastupitelstvu náležející k první generaci zakladatelů byl majitel lihovaru Hynek(Ignaz) Wertheimer. Patřil k největším průmyslníkům v Pardubicích. Roku 1870 založil lihoval, který sice o pět let později vyhořel, ale poté byl opět vystavěn.²⁵ V obecním zastupitelstvu zasedal po 5 volebních období. Zemřel roku 1899. Část majetku zdědila jeho žena Berta Werthemmerová, která byla jako zámožná majitelka realit jedinou voličkou v prvním sboru. Synové Max a Hugo podniky po smrti zakladatele zdědili a značně rozšířili, jejich lihoval náležel k nejvýznamnějším na území habsburské monarchie. Do komunální politiky na rozdíl od otce nezasahovali, ale s pravidelnou výměrou daně přes 4000 K patřili mezi největší daňové poplatníky ve městě.

Ani ne polovinu daně (1751 K) co Wertheimerův lihoval platil starosta města ing. Josef Prokop. Narodil se roku 1872 jako syn bývalého hodináře, který si v Pardubicích zřídil výrobu razítek, kterou později rozšířil na výrobu strojů a slévárnu. Poté co Josef Prokop starší zemřel, převzala firmu jeho žena Františka. Její syn Josef vystudoval pardubickou reálku, kde byl jeho spolužákem budoucí ministr veřejných prací Otakar Trnka. Po studiích na Vysokém učení technickém v Praze a jednorozční službě u námořnictva se vydal na zkušenou do světa (Německa, Švýcarska, Švédsko).²⁶ Vedení, tehdy již jednoho z největších podniků v Pardubicích, se ujal roku 1904. Zastupitelem za stranu svobodomyšlnou se stal rok předtím a po sedmi letech byl zvolen starostou města. V této funkci se mu podařilo prosadit několik modernizačních projektů a uvést do rovnováhy finance měst. Byl jedním továrníkem v čele Pardubic ve sledovaném období a jedinou osobou s mezinárodním rozhledem v zastupitelstvu.

²⁵ *Vlastivědná Abeceda dr. Theina* In: ZkPP 1978, č. 3, nestr.

²⁶ KREMLOVÁ, Linda: *Ing. Josef Prokop: starosta a továrník v Pardubicích*, Pardubice 2002, s. 7

5. 1. 2. Svobodná povolání

Do této skupiny náležely osoby, které se vzhledem ke svému povolání vyznačovaly vyšším vzděláním, většinou získaným v Praze, v několika případech dokonce ve Vídni. Ačkoli se z této skupiny vyskytují v zastupitelstvu jak lékaři a lékárníci tak právníci, vůdčí úloha náleží druhým jmenovaným. Lékařů zasedalo na radnici šest a jako politický činitel byli spíše pasivní než aktivní. Jejich nižší početní zastoupení je třeba přičíst pracovnímu vytížení.

Osob s právnickým vzděláním zasedalo na pardubické radnici 12, 11 advokátů a jeden notářský koncipient. Jejich početní růst v Pardubicích je potřeba přičíst rozvoji průmyslových podniků.²⁷ Zastupování firem vynášelo místním advokátům nejvíce a bylo velmi prestižní. Jako příklad zde můžeme uvést práci Bertholda Theina pro rafinerii minerálních olejů David Fanto. Ten ve zmiňovaných porotních seznamech dosahoval daně 800 K, což byl poměrně značný obnos ve srovnání příjmy ostatních právníků. (např. 120 K Stanislava Lipčíka)

Povolání advokáta vyžadovalo především solidní sociální, ale i kulturní kapitál. Studenty práva se v českém prostředí stávali většinou synové z měšťanských rodin, které si mohly dovolit držet děti na studiích. Již v průběhu studií, ale především po nich, čekala budoucího advokáta notářská praxe pokud možno v nějaké zavedené kanceláři nebo notářství. Jméno advokáta a místo jeho kanceláře bylo pro budoucnost mladého adepta právní praxe důležité. Dvě nejvýznamnější advokátní kanceláře, JUDr. Antonína Formánka a JUDr. Jana Žáka, byly pro mnoho mladých advokátů, kteří do Pardubic přišli, rovněž vstupní branou do komunální politiky.

Zde začínali na místě koncipienta a po několika letech si buď otevřeli kancelář vlastní, nebo převzali již zavedenou kancelář po majiteli, který odešel na odpočinek nebo zemřel. Zastoupení této skupiny v obecním zastupitelstvu bylo po celou dobu stabilní a dva zástupci tohoto stavu usedli i do starostenského křesla. Do komunální politiky se prosazovali nejenom díky odbornému vzdělání a finančnímu zajištění, ale i díky širšímu společenskému rozhledu.

Asi nejznámějším a nejvlivnějším právníkem v Pardubicích byl JUDr. Jan Žák. Tento doyen místních mužů práva se narodil 10. února 1829 v Císařovsi u Kolína,

²⁷ MALÍŘ, Jiří: *Advokát*, In: *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2002, s. 83

studoval na gymnáziu u piaristů v Německém Brodě.²⁸ Poté absolvoval filosofii a práva na univerzitě v Praze. Po promoci v roce 1856 přišel do Pardubic do notářské kanceláře JUDr. Polívky. Později se osamostatnil a založil si nejprve vlastní kancelář notářskou, později advokátní. Byl odborně činný, psal do Právníka, Samosprávného Obzoru a ke konci života do Ottova slovníku naučného. Jako nově příchozí z politicky aktivní Prahy zaujal ihned přední místo v obci, kterou na zemském sněmu od roku 1861 zastupoval po dobu 34 let. Později se stal i poslancem říšské rady (1879-1885). Patřil k nejkonzervativnějším staročechem. Generačně náležel k osobnostem, které uváděly do pohybu místní politický a kulturní život od začátku 60. let. V zastupitelstvu zasedal od 60. let a mezi léty 1889 - 1892 byl starostou obce. Ačkoli zasedal na říšské radě a zemském sněmu, nepatřil nikdy k vůdčím osobnostem české politiky. Jako právník však měl značný vliv a když roku 1896 zemřel, kondolence k jeho smrti obsahovaly jména předních osobností nejen české politiky, např. Františka Ladislava Riegra, Ervína Špindlera, Karla Mattuše nebo Ernsta Plenera.²⁹ Byl majitelem domu na Alžbětině třídě ve kterém se roku 1870 konaly tajná jednání o fundamentálních článcích. Jeho syn Karel Žák byl novinářem v Národních listech.

Generační souputníkem Žákovým byl JUC. Matěj Hamatr, notářský koncipient u jiného pardubického zastupitele a advokáta JUDr. Josefa Štolby. I přesto, že Hamatr nedosáhl postavení jako stejně starý Žák, hrál v pardubické společnosti významnou roli. V mládí byl totiž členem studentské legie, která se roku 1848 účastnila revolučních událostí. Byl zakládajícím a čestným členem Sokola, jakož i jeho dlouholetým starostou, místostarostou a náčelníkem.³⁰ Vzhledem k účasti na historicky významné události měl v Pardubicích symbolické postavení. Pro své současníky byl i díky svému vysokému věku živoucí legendou, která ráda zavzpomínala na boje na barikádách při svatodušních bouřích. Politicky patřil sice k mladočechům, ale vystupoval rovněž jako státoprávník a odpůrce politiky Karla Kramáře. Když 10. prosince 1912 ve věku 84 let zemřel, odešel s ním i kus pardubické historie.

JUDr. Antonín Formánek, byl synem měšťana v Německém Brodě, narodil se 28. února 1850. Jeho bratři František a Hynek Formánkovi byli rovněž advokáti.

²⁸ *Neodvislé listy*, 9. 5. 1896

²⁹ *Pardubický Obzor*, 7. 5. 1896

³⁰ *Samostatné směry*, 22. 12. 1912

Začínal v advokátní kanceláři JUDr. Fotra v Turnově.³¹ V Pardubicích byl aktivní 30 let, nejprve jako koncipient u Jana Žáka, po třech letech si otevřel vlastní kancelář. Jeho koncipienti Alois Turek a Jan Zajíc, kteří si později založili své vlastní praxe byli také obecními zastupiteli. Byl spoluzakladatel Městské spořitelny a po dvě období i jejím předsedou. Zasedal v okresním zastupitelstvu, kde byl i náměstkem starosty. Starostou Pardubic se stal poprvé roku 1899 za konzervativce, podruhé o tři roky později za koalici mladočechů a staročechů. Měl reprezentativní vystupování, řečnický talent a kontakty přesahující region východního Polabí. Kandidoval i v obecních volbách roku 1906 a přestože byl nemocen, byl opět zvolen za zastupitele v očekávání, že bude opět starostou. Byl držitelem řádu císaře Františka Josefa I. Patřil ke stálým obecním zastupitelům, neboť zde zasedal po 7 období. Zemřel 5. srpna 1906

JUDr. Florian Hlubuček (někdy psán taky jako Hlubůček) patřil mezi zakladatele Klubu strany svobodomyšlné v Pardubicích, jehož byl zároveň delší dobu předsedou. Měl zásadní podíl na částečné volebním vítězství mladočechů ve volbách do zemského sněmu roce 1889. Pocházel ze Železného Brodu. Byl členem okresního zastupitelstva a řadu let vedl pardubického Sokola. Po dvanácti letech činnosti advokáta musel ze zdravotních důvodů odejít do soukromí. Když zemřel v srpnu 1900, bylo mu pouhých 45 let.

Jedním z prvních mladočeských předáků v Pardubicích byl JUDr. Leopold Hruš. Dlouhá léta byl přednostou městské spořitelny. Jako žák Bedřicha Smetany byl hudebně velmi aktivní. Nebyl ve vedení strany, ale několikrát mu bylo nabízeno místo starosty.³²

Josef Štolba (narozen 1846) pocházel z Hradci Králové, od roku 1879 působil jako notář v Nechanicích. V Pardubicích pracoval od roku 1890. Bydlel ve Smilově ulici až do roku 1912, kdy přesídlil do Prahy. Než se stal notářem dělal vychovatele ve šlechtických rodinách. Byl literárně činný. Jeho divadelní frašky byly ve své době velmi oblíbené. Tři roky po příchodu do Pardubic byl zvolen za předsedu Spolku divadelních ochotníků, ve funkci setrval do roku 1903. Znovu zvolen byl při otevření divadla v roce 1909. Měl velký vliv na výstavbu divadla, když jako předseda spolku

³¹ *Samostatné směry*, 13. 8. 1906

³² *Neodvislé listy*, 1. 2. 1901

podal návrh na odevzdání peněz městu, které mělo divadlo postavit samo.³³ Zastupitelem byl v letech 1903 až 1909.

JUDr. Berthold Thein byl advokátem firmy Davida Fanto, která dávala dlouho přednost jako zaměstnancům Židům. Svou kancelář otevřel v domě zemřelého JUDr. Jana Žáka. V Pardubicích působil od roku 1898. Do obecního zastupitelstva se dostal jen jednou, v roce 1903, ale byl v něm velmi aktivní. Patřil k stoupencům *Strany pokrokové* a spolu s lékařem Viktorem Vohryzkem stál v čelem česko-židovského spolku *Rozvoj*.

JUDr. Vojtěch Horák se narodil 9. srpna 1865 v Pardubicích.³⁴ Střední školu (německou) vychodil v Uherském Hradišti. Poté studoval práva na Univerzitě Karlově. V Pardubicích začínal jako koncipient u Floriána Hlubučka, jehož kancelář roku 1897 převzal. Byl důvěrníkem strany svobodomyšlné a za tuto stranu byl zvolen na místo poslance zemského sněmu po zemřelém Antonínu Formánkovi (zvolen v doplňovací volbě 24. října 1906). Oženil se Marií Bělskou, dcerou kutnohorského továrníka. Jeho pohřbu se zúčastnila politická elita východních Čech, včetně poslance Františka Udržala, starosty Chrudimi dr. Wagnera nebo Františka Ulricha, starosty Hradce Králové, který promluvil nad hrobem. Po jeho smrti byl vytvořen městskou radou fond k podpoře vdov a sirotek po zchudlých živnostnících a řemeslnících pojmenovaný po Horákovi. Na ten měla obec v deseti letech věnovat 5000 korun. Do zastupitelstva byl zvolen jen jednou, v roce 1906, ačkoli se o to pokoušel vícekrát.

Jedním z pardubických advokátů, který svou kariéru začínal v kanceláři Antonína Formánka byl JUDr. Jan Zajíc. Pocházel ze Zboží (nar. 1859), kde byl jeho otec učitelem.³⁵ Vystudoval gymnázium v Jičíně a práva v Praze. Ve Formánkově kanceláři pracoval 8 let než se osamostatnil. Kromě obecního, působil i v okresním zastupitelstvu. Zastupitelem byl zvolen dvakrát. Zemřel při své druhém působení zastupitelstvu v červenci 1904.

Ke starší generaci lékařů působících v obecní samosprávě v Pardubicích patřil František Markl. Medicíně se zde věnoval celých 47 let a patřil ke starší generaci zastupitelů. Po absolvování gymnázia v Litomyšli, odešel na medicínu do Vídně.³⁶ Do

³³ *Josef Štolba a Pardubice* In: ZKKP 1977, č. 2, s. 10

³⁴ *Neodvislé listy*, 11. 1. 1908

³⁵ *Samostatné směry*, 7. 7. 1904

³⁶ *Pernštýn*, 22. 11. 1884

Pardubic přišel roku 1837. Měl pověst lidumila, který si od chudých pacientů nic nebral. Zemřel 24. listopadu 1884.

Obdobně i Vilém Žeglic (někdy psáno Žejklic) se řadil k generaci, která usedla do zastupitelských lavic již v 60. letech. Narodil se roku 1843. Jeho otec byl také magistrem farmacie. Studoval na gymnáziu v Litomyšli a v Praze a na univerzitě ve Vídni. Lékárnickou praxi prošel v Litomyšli, Chrudimi a ve Vysokém Mýtě. V Pardubicích se usadil v roce 1865 jako samostatný správce místní lékárny. O dva roky později se oženil s dcerou místního lékárníka Miladou Menčíkovou, která však o rok později zemřela. Poté co oba jeho synové z druhého manželství v průběhu 80. let zemřeli, se stáhnul z veřejné činnosti. Zastupitelem byl až do voleb roku 1889. Kromě lékárny spoluvlastnil velkostatek. Svoji lékárnu prodal za 86 000 zlatých (172 000 korun) lékárníku Aloisi Prouzovi, budoucímu členu obecního zastupitelstva. Inicioval založení cukrovaru v Pardubicích (inspirací mu byl cukrovar ve Vysokém Mýtě). O této akci se rozhodlo na schůzi ve jeho lékárně, kde se sešli přední osobnosti Pardubic, zakladatelé: Josef Benedetti, Josef Kraus, Nehoda, Karel Markl, Václav Morávek, Jan Arnold, Moric Baer, Jan Žák, Jakub Winternitz, Karel Černík, Václav Bubeník a Vilém Žeglic) Byl majitelem hospodářství v Kladině (od 1867), ve Štýrsku (1881-1896) na kterém zaváděl používání hospodářských strojů od pardubické firmy Josef Prokop. Lékárník Prouza, který Žeglicovu lékárnu převzal pocházel z Hronova a byl příbuzným Aloise Jiráka.³⁷ Do obecního zastupitelstva byl zvolen v posledních dvou obecních volbách.

5. 1. 2. Učitelé, ředitelé škol, inteligence, úředníci, duchovní

Tato poněkud heterogenní skupina je zde stanovena na základě několika faktorů. Předně je to daňová výměra v nalezených porotních seznamech, která byla u úředníků i učitelů přibližně stejná. Tento fakt byl dán tím, že tyto skupiny obyvatel náležely do pevně stanovených platových tříd. Ze svého ohodnocení si tak mohly dovolit žít poměrně solidní a stabilní život a jejich společenské postavení tím bylo determinováno.³⁸ Za svůj plat si úředníci nebo učitelé nemohli sice dovolit luxusní

³⁷ *Východ*, 12. 8. 1938

³⁸ VOŠÁHLÍKOVÁ, Pavla: *Jak se žilo za Františka Josefa I.*, Praha 1996, s. 194.

zboží jako třeba příslušníci svobodných povolání, ale výrazně se svým životním stylem odlišovali od drobných řemeslníků. Dalším faktorem, který nás vedl k vytvoření této skupiny, je minimální dosažené vzdělání, které členy této skupiny odlišovalo od ostatních profesně-sociálních skupin. Střední škola v případě úředníků a nižších učitelů a univerzitní vzdělání v případě profesorů reálky, měly značný vliv na politickou organizaci tohoto stavu. Pevné uspořádání, volební disciplinovanost, jakož i napojení na celozemské instituce vytvořily z příslušníků této kategorie poměrně vlivnou politickou sílu, která začala od konce 90. let hrát významnou roli také v obecní samosprávě.

Za úředníky zde počítáme kromě zaměstnanců pošty a železnice, rovněž ředitele finančních institucí nebo správce cukrovaru. Nejvíce zastoupeni z této podskupiny jsou zaměstnanci pošty, méně již železnice.

Z učitelů měli asi nejvyšší společenský statut profesoři reálky. Pardubická reálka náležela k největším z českých reálek a její absolventi dosahovali často vynikajících kariér. Za zmínku zde stojí například ministr veřejných prací Otokar Trnka nebo továrník Josef Prokop. Zástupci tohoto ústavu náleželi zpočátku k prvnímu a druhému voličskému sboru. Ředitel reálky byl díky své funkci automaticky voličem prvního sboru. Příjmově nedosahovali profesoři středních škol v Rakousku-Uhersku na vyšší patra společnosti³⁹, ale v české společnosti si udržovali statut nositelů české kultury. V pardubickém obecním zastupitelstvu byly učitelé jako jedinci aktivnější jen do konce 80. let. V této době náleželi ve své většině k straně staročeské.

Duchovní naopak měli vliv na pardubickou komunální politiku zcela minimální. V průběhu 34 sledovaných let se na radnici vystřídali jen tři zástupci tohoto povolání. Voleni byli v prvním sboru a jejich funkce byla spíše reprezentativní.

Učitel Matěj Kučera se narodil 1823 v Živanicích jako syn chalupníka.⁴⁰ Do Pardubic přišel jako student roku 1839, uchytit se nejdříve jako učitel v Bohdanči, později od roku 1846 v Sezemicích. Roku 1851 se vrací do Pardubic a po složení zkoušek o rok později se stává učitelem v obecních školách. O dvanáct let, roku 1864 se stal ředitelem hlavní školy v Pardubicích. Dvakrát byl zvolen předsedou „Budče

³⁹ COHEN, Gary: *Education and Middle-Class Society*, West Lafayette s. 221

⁴⁰ *Pardubické noviny*, 7. 1. 1893

pardubické“, spolku pardubických učitelů a členem okresní školní rady. Zemřel v lednu 1893.

Pro budoucnost Pardubic měl značný význam profesor reálky Antonín Barborka. Na reálce učil geometrii a proto mu bylo roku 1881 svěřeno vypracování regulačního plánu města, kterým se řídil rozvoj Pardubic až do počátku nového století. Narodil se v Horažďovicích 1835, na pardubické reálce působil od roku 1863. V zastupitelstvu byl od roku 1870.⁴¹ Jako jeho člen zemřel v dubnu 1891 a na jeho místo byl povolán náhradník statkář Rudolf Hebký.

Jiljí Vratislav Jahn se narodil roku 1838 v Pardubicích, kde byl jeho otec správcem velkostatku. Od roku 1849 studoval na německé reálce v Praze a od roku 1853 na německé technice v Praze chemii.⁴² Již za středoškolských studií byl literárně činný. V 60. letech psal hesla do Riegrova slovníku naučného. Velmi brzo vyniknul jako zručný autor proslovů a oslavných básní, díky čemuž později v Pardubicích plnil funkci hlavní řečníka při významných událostech jako např. při odhalení pomníku bratraců Veverkových. Po zřízení reálky v Pardubicích (1863), zde nastoupil na místo pomocného učitele. O rok později, ve věku 25 let, byl jmenován jejím ředitelem. Vzhledem k nedostatku učebnic pro jeho obor, byl učitelem chemie, začal z němčiny do češtiny překládat středoškolské učebnice chemie a sám jich také několik napsal. V zastupitelstvu působil od roku 1864 (tehdy ještě za 3. sbor). Byl členem všech nejvýznamnějších spolků v Pardubicích a ve většině z nich také jejich předsedou (Muzejní spolek, Spolek pro vystavení divadla v Pardubicích, Hospodářský spolek, Měšťanská beseda). Asi nejprestižnější v tomto ohledu byla funkce předsedy mužského pěveckého spolku Pernštýn. V jeho čele stál 18 let (1865-1883). V letech 1874 a 1875 získal mandát poslance zemského sněmu a roku od roku 1885 poslance říšské rady. Tento mandát ovšem jako staročech v příštích volbách, roku 1891, neobhájil, když prohrál s mladočeským kandidátem Josefem Sokolem. Po odchodu do výslužby v roce 1894 opustil rodné Pardubice a odstěhoval se do Prahy.

Rodina Jáhnova měla v Pardubické společnosti výjimečné postavení jako rodina vlastence a slavného rodáka. Podílela se na většině kulturních akcí města až do počátku 90. let. Jeho manželka byla vynikající klavíristkou. Roku 1860 vystupovala

⁴¹ SOkA Pardubice, AMP, Obecní kronika 1893

⁴² WEGER, Josef: Jiljího Vrat. *Jahna působení literární a politické*, Pardubice 1888, nestr.

při dvorním koncertu pro Ferdinanda Dobrotivého. V Pardubicích byla hlavní organizátorkou ženských spolků, především však založila ženský zpěvácký spolek „Ludmila“ roku 1865.⁴³

Ke starší generaci a oporám strany staročeské patřil Hynek Molič, vrchní správce pošt a telegrafů. V Pardubicích pobýval služebně přes 20 let a do obecního zastupitelstva byl zvolen v letech 1886 a 1889.⁴⁴

Jedním z duchovních, kteří se účastnili politického dění v Pardubicích byl děkan Jan Chmelík. Narodil v Jaroměři roku 1821 a teologii vystudoval v Hradci Králové.⁴⁵ Zde byl roku 1847 vysvěcen na kněze. Kaplanem v Pardubicích se stal o tři roky později. Působil také jako katecheta na reálce a obecních školách. Po 17 letech služby věřícím byl jmenován pardubickým děkanem. Z titulu této funkce náležel mezi voliče prvního sboru, ve kterém byl také opakovaně volen. Naposled v roce 1892, tři roky před svou smrtí.

5. 1. 3. Stavitelé, technická inteligence

Príslušníci tohoto stavu zasedali v pardubickém zastupitelstvu až od konce 19. století. Vzhledem k stoupající urbanizaci, častým zakázkám od průmyslových podniků a města samotného narostl v Pardubicích počet stavitelů. Adresář z roku 1904 uvádí, že v Pardubicích působilo pět stavitelů, nichž tři byli v průběhu sledovaného období zvolení v zastupitelstvu.⁴⁶ Celkem zasedlo na radnici sedm stavitelů. Jejich účast na správě obce mohla pro ně být ovšem riskantní, neboť se tím vystavovali možnému vyloučení ze stavebních zakázek pro obec.

Jediným zástupcem tohoto stavitelů o němž se nám podařilo něco zjistit je Karel Kašpar. Narodil 1872 v Holicích a po studiích na chrudimské obchodní akademii absolvoval pozemní stavitelství na české technice. Po dvouleté praxi u stavitele Kotka v Plzni se vrátil do Pardubic a vedl stavební kancelář svého otce. Byl rovněž župním náčelníkem Sokola. Zastupitelem se stal až při posledních obecních volbách za monarchie. Jeho švagrem byl další zastupitel Antonín Manych, který se společně

⁴³ *Pernštýn*, 24. 5. 1902

⁴⁴ *Samostatné směry*, 1. 10. 1904

⁴⁵ *Pardubický Obzor*, 19. 6. 1895

⁴⁶ *Adresář 1902*, s. 106

s Karlem Kašparem a jeho otcem Václavem podílel na stavbě nové radnice. Karel Kašpar zemřel v červenci roku 1918.⁴⁷

5. 1. 4. Obchodníci, hostinští, špeditéři

Skupina, která se spolu s měšťany vyskytuje v obecním zastupitelstvu až do začátku devadesátých let nejčastěji jsou obchodníci. Toto označení v sobě sice skrývalo často osoby živící se částečně řemeslem, ale nejednou se jednalo o osoby vlastníci dům ve kterém kromě řemesla provozovali rovněž obchod. Část z těchto obchodníků byli řemeslníci, kteří se začali živit obchodem, když jim tradiční řemeslo přestalo stačit k obživě nebo jejich podnik zkrachoval. Do této kategorie jsme zařadili rovněž jedince označované jako továrníky, jejichž příjmy je však řadili spíše mezi obchodníky než mezi vlastníky průmyslových podniků. Dále sem náleží majitelé knihtiskáren, vápenných pecí nebo špeditéři, kteří byli zároveň velkoobchodníky. Výši svých příjmů sem náleží rovněž hostinští, kteří svým majetkem často přesahovali nejbohatší obchodníky.

Marek(nebo také Marcus) Oesterriecher je příkladem neúspěšného továrníka, ze kterého se stal úspěšných obchodník. V 70 letech zkoušel své štěstí s továrnou na čokoládu, která ovšem zkrachovala.⁴⁸ Poté se stal byl majitelem hlavního skladu tabáku v Pardubicích. Patřil k nejstarším a nejváženějším z místní židovské obce, jejímž byl starostou. Zemřel v červenci roku 1897 v Mariánských lázních na každoročním ozdravném pobytu ve věku 82 let. Na jeho pohřeb se dostavily deputace ze čtyř měst (Heřmanův Městec, Přelouč, Holice, Rychnov nad Kněžnou), proslov pronesl litomyšlský rabín Karel Kohn. Jako dlouhodobě nejstarší mezi zastupiteli řídil schůze, při nichž se volila městská rada a starosta. Politicky náležel do tábora konzervativců a za ně byl rovněž osmkrát zvolen. Jeho syn, obchodník Gustav Oesterreicher, který byl rovněž zastupitelem, patřil ovšem do tábora mladočeského. Do zastupitelstva se dostal za III. sbor v posledních předválečných volbách.

Dalším židovským zastupitelem byl Jakub Winternitz. Byl nájemcem velkostatku, majitelem realit a velkoobchodníkem. Byl jedním z mála Židů, kteří měli své kořeny v Pardubicích, kde byl jeho otec majitelem vinopalny. Po smrti Marka

⁴⁷ *Východ, 27. 7. 1918*

⁴⁸ BRONCOVÁ, *Knihy ...*, s. 153

Oesterreichera byl až do své smrti v srpnu 1902 představeným židovské obce v Pardubicích.⁴⁹ Jeho synové, Egon a Karel Winternitzové nechali architektem Josefem Gočárem postavit v Pardubicích automatický mlýn. Sami se ale obdobně jako bratři Wertheimerové komunální politiky neúčastnili.

Jiří Drahoš byl hoteliérem, majitelem realit, působil rovněž jako starosta spolku hostinských a náměstek starosty Františka Kuchynky. Z této funkce po dvou letech v roce 1908 resignoval kvůli neprokázanému obvinění ze zneužívání diet poskytovaných zastupitelům na reprezentaci města. Narodil se v Heřmanově Městci, ale do Pardubic přišel s rodiči. Absolvoval místní reálku. Pokračoval pak praxí v místním akciovém pivovaru a na škole pivovarské. Oženil se s Marií Soukupovou, dcerou městského radního a voskaře Emanuela Soukupa.⁵⁰ Měl v nájmu prestižní restauraci v Měšťanské besedě, která byla vedle hotelu Veselka hlavní společenským místem Pardubic. Zemřel v 50 letech v květnu 1913.

Antonín Červenka patřil k známe patricijské rodině v Pardubicích. Jeho otec byl obchodníkem a on sám vlastnil roku od 1886 obchod se železářským a smíšeným zbožím na Bílém náměstí.⁵¹ Byl členem okresního zastupitelstva a zasedal rovněž ve výboru městské spořitelny.

Majitel obchodu s drogistickým zbožím Jan Klečka byl nejčastěji voleným zastupitelem v námi sledovaném období. Na radnici usedl celkem devětkrát a to jako zástupce staročeků. V zastupitelstvu se věnoval především chudinství. Byl rovněž členem představenstva Městské spořitelny, Občanské záložny, místní školní rady a okresního zastupitelstva.

Uzenář František Kuchynka také náležel k dlouhodobým zastupitelům. Důvěru od voličů dostal celkem osmkrát. Narodil se roku 1848 v Hradci Králové a do Pardubic přišel roku 1884. Na radnici usedl již o dva roky později.⁵² Po smrti Antonín Formánka v roce 1906 se stal starostou města. Od roku 1908 zastupoval Pardubice na zemském sněmu. Ačkoli jako uzenář náležel mezi řemeslníky, velmi rychle se vypracoval a jeho velkouzenářství náleželo k větším potravinářským podnikům v Pardubicích. Svě

⁴⁹ BOROVEC, Petr: *Hospodaření a současnost podnikání na Pardubicku*, Žehušice 2007, s. 125

⁵⁰ *Samostatné směry*, 18. 5. 1913

⁵¹ BOROVEC, Petr, *Pardubické firmy a jejich firemní značky – XIV. část*, In. ZKPP 2005, č. 3-4, s. 30

⁵² BRONCOVÁ, *Knihy ..*, s. 19

výrobky dovážel až do Vídně. Za jeho starostování se podařilo prosadit výstavbu vodovodu, divadla, jezu s hydroelektrárnou na Chrudimce. Zemřel v 90 letech roku 1938 v Pardubicích.

Mezi nejmajetnější a nejvlivnější náležel František Kašpar, majitel realit a především Hotelu Veselka, politického a kulturního centra Pardubic. Ten převzal roku 1874 a jeho přízemní sál Odeon přestavěl na kavárnu.⁵³ Jeho synem byl první český aviatik ing. Jan Kašpar, na jehož drahého koníčka František Kašpar přispíval. Ten také Veselku po smrti otce zdědil. František Kašpar zemřel květnu 1913 v 65 letech. Podle seznamu porotců z roku 1880 patřil Kašpar k nejbohatším zastupitelům.⁵⁴

Obdobně úspěšný byl majitel hotelu Josef V. Střebský. Pocházel z Kyšperku, kde se roku 1841 narodil. V Pardubicích si roku 1868 zařídil obchod a vinárnu. O dvacet let později vystavěl na Alžbětíně třídě, tehdy hlavní tepně města, rozsáhlý hotel, považovaný současníky za nejluxusnější v Pardubicích. Toho a ani domovského a měšťanského práva, získaného o rok později, si ovšem moc neužil, neboť zemřel v první lednový den roku 1891. Ve svém nekrologu mu noviny připočítávali k duhu, že vymítil německou korespondenci mezi pardubickými obchodníky.⁵⁵ Byl předním pardubickým konzervativcem a hlavním odpůrcem mladočeského starosty Františka Hoblíka. Byl rovněž prvním předsedou Grémia obchodníků, vzniklého před volbami v roce 1886.⁵⁶

Karel Jelínek vlastnil obchodní dům na náměstí, který se jmenoval „Jelínkův bazar“. Původně vlastnil mlýn „na Haldě“, který však odprodal Václavu Jandíkovi. Sám patřil mezi zakladatele svobodomyšlného klubu v Pardubicích, ačkoli ke konci života se řadil do tábora pokrokářů.⁵⁷ Kromě městské rady působil i v okresním zastupitelstvu a městské spořitelně. Zastupitelem byl zvolen třikrát. Podle místních novin byl velmi vzdělaný a scestovalý, díky čemuž byl i úspěšným obchodníkem. Všichni jeho tři synové byli vystudovaní inženýři. Zemřel ve věku 52 let v září 1909.

⁵³ *Vlastivědná abeceda Dr. Theina* In: ZKKp 1977 č.8, nestr.

⁵⁴ SOKA Pardubice, AMP, kart. 64, i. č. 1869

⁵⁵ *Pardubický Obzor*, 9. 1. 1891

⁵⁶ BRONCOVÁ, *Kniha ...*, s. 153

⁵⁷ *Neodvislé listy*, 18. 9. 1909

Z generace, která stála v čele města od 60 let patřil ještě o dvacet let později do zastupitelstva Jan Arnold. Mezi lety 1867-69 byl starostou města.⁵⁸ Od roku 1883 byl rovněž členem okresního zastupitelstva. Patřil k iniciátorům založení pivovaru a cukrovaru v jejichž správních radách později působil. Zemřel v srpnu 1886 ve věku 62 let.

Jen jednou usedl na radnici Filip Hora, měšťan, pekař a velkoobchodník.⁵⁹ Pocházel ze staré pardubické rodiny a jeho bratr byl farářem v nedalekých Dašicích. Podle dochovaných porotních seznamů můžeme zjistit, že patřil mezi nejvýdělečnější obchodníky v Pardubicích.⁶⁰ Výměra jeho daně se pohybovala po několik let nad 700 K, což bylo nejvíce z obchodníků. Tuto částku převyšovali jen továrník Josef Prokop, majitel hotelu Veselka František Kašpar, advokát Berthold Thein a majitelé lihovaru bratři Wertheimerové. Zemřel roku 1913 ve věku 58 let.

5. 1. 5. Řemeslníci, živnostníci, dělničtí mistři

Skupinou co do počtu největší, ale co do reálné síly nejslabší představovali drobní řemeslníci a živnostníci. Tato kategorie náležela ke starším sociálním složkám obyvatel Pardubic a i proto je těžké k jejich životním osudům najít nějaké prameny.

Díky upadajícímu řemeslu a zmenšující se ekonomické síle náleželi řemeslníci do třetího voličského sboru. V tom si po celé sledované období udrželi nadvládu, ačkoli se mezi ně před válkou dostali i příslušníci jiných skupin. Vzhledem k poklesu jejich ekonomického významu docházelo v mnoha řemeslnických rodinách k mezigenerační zaměstnanecké mobilitě. Synové řemeslníků se na přelomu 19. a 20. století ve velké míře již neživí zaměstnáním svých otců, ale přechází k jinému druhu činnosti. Velmi často se u této skupiny vyskytuje vstup do státních služeb. V Pardubicích asi nejtypičtějšího příkladem této změny byla rodina koželuha a starosty Leopolda Wernera, z jehož šesti dětí se povolání otce nevěnovalo ani jedno.

Leopold Werner pocházel z pardubické měšťanské rodiny (narodil se 1818), jeho otec byl vinárníkem.⁶¹ Byl jedním z mála vrcholných představitelů města, který se

⁵⁸ *Pernštýn*, 21. 8. 1886

⁵⁹ *Samostatné směry*, 29. 9. 1913

⁶⁰ SOKA Pardubice, AMP, kart. 199, i. č. 2088

⁶¹ *Pernštýn*, 6. 5. 1888

zde narodil a strávil celý život. Do zastupitelstva se dostal v roce 1861 a vydržel zde plných 27 let. Po smrti významného starosty Václava Bubeníka v červenci 1879 byl zvolen starostou Pardubic. Byl jedním ze dvou reprezentantů svého stavu na tomto postu ve sledovaném období (druhým byl až roku 1915 uzenář Josef Sochor). Stal se členem mnoha spolků, ale na rozdíl od Jana Žáka nebo Jiljí Jahna nestál většinou v jejich čele. Výjimkou byla Měšťanská beseda, ve které byl šestkrát předsedou a osmkrát místopředsedou. V průběhu jeho starostenství bylo novinami opětovně naznačováno, i když ne přímo, že v čele města by měla stát přece jenom osoba z jiného stavu a z větším kulturním rozhledem. Jako starosta byl při jednáních zastupitelstva a městské rady velmi pasivní a nepatřil ani k iniciátorům modernizačních projektů. Když zemřel byl obcí vypraven nákladný pohřeb, který stál úctyhodných 445 zlatých.

Z jeho dětí se pouze syn Karel věnoval komunální politice. Zastupitelem se stal celkem osmkrát (1886 – 1909). Ten se jako jediný přiblížil svým povoláním otci, neboť byl obchodníkem. Z ostatních dětí se stal Antonín důstojníkem armády (rytmistrem u dragounů), Leopold inženýrem (ředitelem topíren státní dráhy v Podmoklech), Arnošt učitelem v Praze, Ferdinand učitelem tělocviku na pardubické reálce (prvním vůbec) a jediná dcera, Julie se provdala za známého filologa Jan Gebauera.

5. 1. 6. Měšťané, majitelé realit

Pod kategorií měšťan, majitel realit jsme zařadili příslušníky starých patricijských rodin, kteří jsou v kandidátních listinách nebo porotních seznamech vedeni pouze jako měšťané, bez nějaké další specifikace. Většinou se jednalo o obchodníky (nebo řemeslníky), kteří ale již svou profesi nevykonávali a byli živi z renty. V pardubickém zastupitelstvu se vždy nacházel maximálně jen jeden ze zástupců této kategorie až na počátku 90. let zcela vymizí. Slovo měšťan postupně ztrácí svou hodnotu až se pomalu přestane používat. V 80. letech jej sice dočasně přejala značná část obchodníků, postupně však získala navrch profesní označení. Obdobně název majitel domu, místo kterého byla pomalu dávána přednost pojmenování majitel realit. Označení majitel domu však ponechalo částečně svou hodnotu v očích drobných řemeslníků. A tak zatímco v 80. letech se jim označovali

vyšší střední třídy města, před první světovou válkou si jej přivlastnili spíše drobní živnostníci a zřídka i dělničtí mistři. I k těmto kategoriím je ovšem těžké dohledat prameny.

Jedním z mála o kterém něco víme, je Albert Budínský. Tento pardubický rodák vlastnil dům na Královské třídě, který byl během parforsních honů obýván rodovou šlechtou, díky níž se rovněž stal správcem dostihového závodiště a později dokonce správcem závodíšť ve Freudenu a Kottlingbrunu.⁶² Obecním zastupitelem i městským radou byl jen jednou, v roce 1903. V Pardubicích se velmi zasloužil o rozvoj sportu, zvláště cyklistiky.

Pouze jednou ve sledovaném období (1880) byl zvolen majitel realit Antonín Říha. Původně se živil jako obchodník. Kromě zastupitelstva byl rovněž správcem Městské zastavárny a zakládajícím členem Městské spořitelny. Jeho dcera byla operní pěvkyní.⁶³

5. 1. 7. Statkáři, majitelé hospodářství, mlynáři, sládcí

Tato skupina byla v zastupitelstvu zastoupena do počátku 20. století stabilně a patřila ke stabilní zásobárně mladočeských politiků. Byli to příslušníci tohoto stavu, kteří spolu s řemeslníky vynesli do čela radnice mladočeskou opozici. Ačkoli nevytvářeli stabilní politickou sílu, hráli osobnosti z této skupiny značnou roli díky svému majetku a propojenosti s okolním venkovem. I proto do této skupiny řadíme mlynáře, kteří často vedle mlýnu vlastnili i statek. V pardubickém zastupitelstvu se vyskytovali spíše majetnější statkáři než rolníci (pouze jeden).

Ke starší generaci podnikatelů, která se věnovala mlynářství a zemědělství náležel Václav Morávek. Jeho život byl v mnohém podobný jeho vrstevníkovi Matěji Hamatrovi. Pocházel z staroměst'anské rodiny, kam se roku 1832 narodil (ve mlýně „na Haldě“).⁶⁴ V roce 1847 odešel na studia k piaristům do Prahy, kde o rok později prožil revoluční události. Později studoval ještě na technice v Brně, ale na přání rodičů studia přerušil, aby převzal roku 1859 rodinný mlýn, který přestavěl a vybavil

⁶² *Neodvislé listy*, 12. 4. 1913

⁶³ *Samostatné noviny*, 5. 5. 1912

⁶⁴ *Samostatné směry*, 27. 1. 1912

moderními stroji. O třináct let později zřídil první parní pilu ve městě.⁶⁵ Radním byl od roku 1861 až do roku 1884, kdy si zakoupil velkostatek v Roudnici, na který se uchýlil. Jeho sestra Marie se vdala za Josefa Kudrnáče měšťana, sládko a taktéž člena obecního zastupitelstva (v letech 1880-1896), který byl rovněž příslušníkem generace zakladatelů průmyslu na Pardubicku. Podílel se na založení akciového pivovaru a cukrovaru.

Dalším mlynářem mezi pardubickými zastupiteli byl Václav Jandík. Roku 1901 zakoupil od dalšího zastupitele Karla Jelínka parní mlýn s pilou. Se svou manželkou Idou Jandíkovou (rozenou Petrofovou) založil firmu „Jandík - továrna těstovin a mlýnských výrobků“. Pocházel z Nového Hradce, kde byl jeho otec starostou.⁶⁶

Antonín Chlad, sládek a nájemce zámeckého pivovaru, byl hlavním tvůrcem místního klubu strany svobodomyslné, jejímž byl po sedm let předsedou. Patřil rovněž k místním důvěrníkům strany. Díky němu se strana nazývala „stranou zámeckou“.⁶⁷ Narodil se 14. července ve Velkých Kocišcích. Studoval na gymnáziu v Hradci Králové (jen do V. třídy) poté se na přání rodičů začal věnovat pivovarnictví. Měl zkušenosti z pracovních pobytů ve Vídni, v Uhrách, v Plzni. Po návratu z cest si nejprve pronajal pivovar v Bohdanči (roku 1875), později přesídlil do Pardubic (1881). Do zastupitelstva se dostal třikrát a v roce 1893 se stal náměstkem starosty města. Vykonával rovněž prestižní funkci předsedy „Občanské záložny“. Mezi jeho blízkým přátelé se počítal další mladočeský politik Florián Hlubůček. Ačkoli působil v Pardubicích jen patnáct let, měl značný vliv a byl veřejností velmi oblíben. Zemřel poměrně mlád, ve věku 43 let v říjnu 1896.

Šestkrát byl zastupitelem zvolen Čeněk Vančura, který se narodil 1852 ve Starkoči u Čáslavi.⁶⁸ Do Pardubic přišel v 80. letech. V letech 1893 ž 1908 členem okresního zastupitelstva. Zemřel 10 dubna 1926.

Mezi nejmajetnější komunální politiky v Pardubicích patřil Otakar Fuxa. V městském adresáři z 1904 je zaznamenán jako majitel tří domů. Kromě realit vlastnil také mlýn a statek. Zemřel listopadu 1940 ve věku 85 let.

⁶⁵ *Vlastivědná abeceda Dr. Theina* In: ZKPP 1977, č. 11, nestr.

⁶⁶ BOROVEC, *Hospodaření ...*, s. 110

⁶⁷ *Pardubické Noviny*, 6. 11. 1896

⁶⁸ POTĚŠIL, František Karel: *Pardubicko, Holičsko, Přeloučsko*. 1908, s. 560

5. 1. 8. Novináři

Na tomto místě je třeba se zmínit rovněž o jedincích, kteří na radnici sice nezasedli, ale na dění v ní měli zásadní vliv. Byli to novináři, kdo často rozhodoval o zvolení či nezvolení jednotlivých zastupitelů.

Alois Hajn se do zastupitelstva sice nedostal, kandidoval roku 1906, měl však zásadní vliv na komunální politiku v Pardubicích. Narodil se v Solnici v Orlických horách, vystudoval gymnázium v Rychnově nad Kněžnou a šel studovat filozofii do Prahy a Vídně. Jeho bratr byl odsouzen v procesu s Omladinou, a sám Alois Hajn byl také stoupencem pokrokového hnutí. Z něho si odnesl svůj bojovný antiklerikalismus. Ve východních Čechách započal svou kariéru venkovského žurnalisty v Hradci Králové v Osvětě lidu, kterou na přelomu století přesunul do Pardubic. Roku 1904 vystoupil z radikálně-pokrokové strany a založil Pokrokový klub pro Pardubicko a Chrudimsko, který se 16. května 1905 sloučil s Masarykovou stranou lidovou. Na působení mezi pardubickými novináři a vlivu svých novin na tehdejší komunální politiku se vyjádřil ve svých pamětech.

„Nemohu zamlčeti, že vynikajícími členy stampřličkářů byli zpravidla redaktoři krajských listů v Pardubicích vycházejících, o mě, jenž jsem byl výjimkou z tohoto pravidla, často se mluvilo ve stolních společnostech s pohrdáním: „To je nějaký redakto? Nepije, nekouří, na karty se neumí podívat – a chtěl by obrátit město a celý kraj na ruby!“ ... Celkem „Osvěta lidu“ skácela za těch 20 roků svého působení na českém východě a severovýchodě 15 a 3 okresní starosty.“⁶⁹

Antonín Juklíček byl typickým představitelem novinářů, kteří zakládali venkovskou žurnalistiku. Narodil se roku 1863 v Bílých Poličanech jako syn mlynáře a starosty.⁷⁰ Studoval na pardubické reálce, odkud v průběhu studia odešel. Nějakou dobu pobyl u kočovné herecké společnosti než se vrátil ke studiu. Tentokrát do Hradce Králové. Ani to nedokončil odešel k žurnalistice. Začínal na doporučení Josefa Baráka Kolínských Listech, posléze v Hlasu od Loučné. V polovině 80. let se vrátil do Pardubic a založil Pardubické listy, které ovšem finančně neuspěly a museli být po čase sloučeny s hradeckým Polabanem. Hlásil se k mladočechům a když se utvořil

⁶⁹ HAJN, Alois: *Život novinářův: 1894-1930, Výběr článků, feuilletonů, řečí a proslovů*, Praha 1930 s. 90-92

⁷⁰ POTĚŠIL, *Pardubicko ...*, s. 525

v Pardubicích klub strany svobodomyšlné, začal vydávat prvně *Pardubické Noviny*, od roku 1894 *Neodvislé listy*. Ty se staly nejdůležitějším tiskovým orgánem mladočechů ve východních Čechách. Zemřel roku 1915

Jedním z těch kdo se v Pardubicích věnoval žurnalistice po delší dobu byl Josef Jaroslav Janda. Narodil v Klatovech, kde také vystudoval gymnázium. Poté pokračoval studiem filosofie v Praze a krátkou dobu působil jako vychovatel v šlechtických rodinách, než nastoupil do Národních listů. Odsud odešel na vybídnutí Josefa Baráka (na žádost mladočeského knihtiskaře Františka Hoblíka) do Pardubic, aby zde vydával noviny.⁷¹

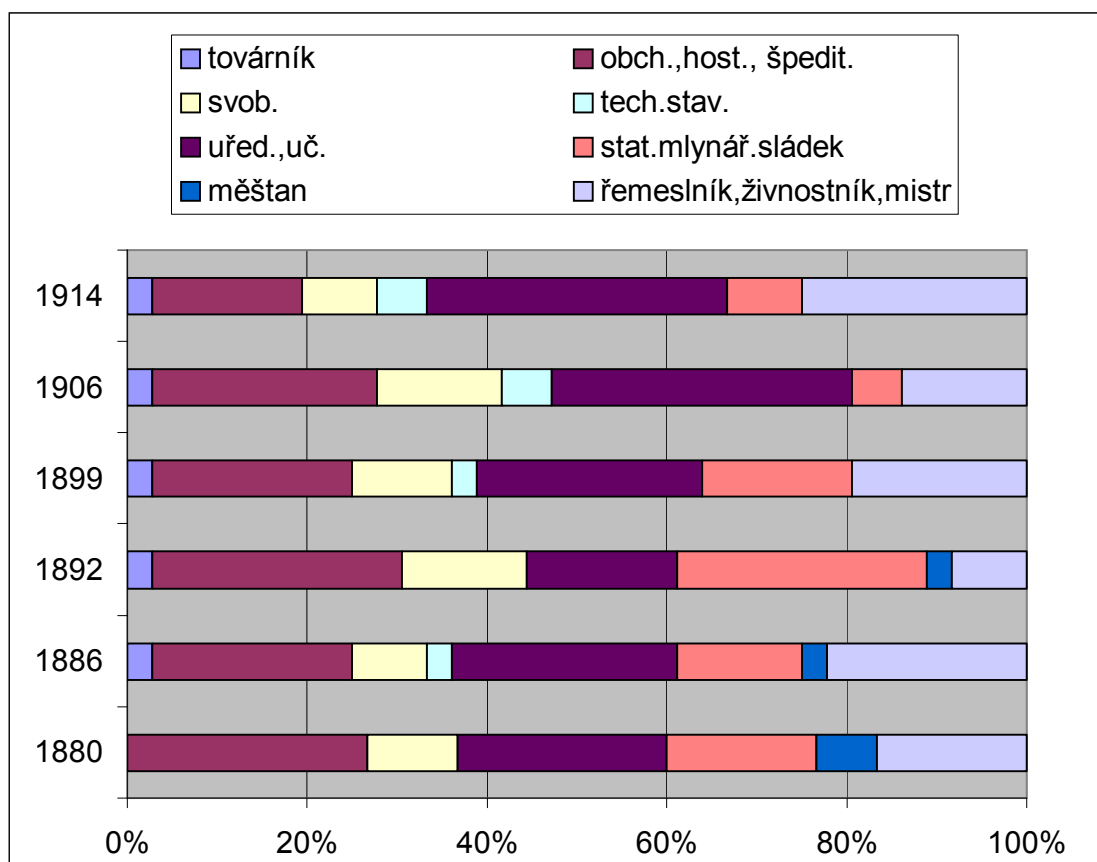
Ty byly na návrh Jiljí Vratislava Jahna pojmenovány *Pernštýn* a jejich náplň tvořila zprvu jen beletrie. Později se proměnily v politický týdeník s mladočeskou orientací, který Janda převzal do vlastnictví. Po deseti letech díky narůstající konkurenci zkrachoval a z Pardubic odešel. Jeden z prvních pardubických novinářů zemřel v chudobě 4. března 1914 ve věku 66let.

5. 2. Shrnutí

Z uvedeného přehledu vybraných osobností a jejich kariér jako příslušníků profesně-sociálních skupin se můžeme pokusit načrtnout strukturální profil elity, která vládla Pardubicím v třicetiletí před první světovou válkou.

⁷¹ *Samostatné směry*, 8. 3. 1914, Důvodem Barákovi byl venkovský původ Jandy „*Pepíku*, ty musíš do Pardubic, ty už to s těmi venkovskými lidmi umíš a budeš tam dělat propagandu“.

Graf 1: Zastoupení jednotlivých profesně-sociálních skupin v Pardubickém obecním zastupitelstvu 1880-1914 (bez náhradníků).

Na počátku 80. let nalézáme v obecním o zastupitelstvu osobnosti, které do aktivní politiky vstupovaly po návratu k ústavnímu režimu na začátku 60. let a stáli u zrodu jak hospodářsky významných institucí tak prvních (především kulturních) spolků. Pro tyto jedince byl vstup do obecní politiky spíše otázkou osobní prestiže a pravděpodobně i pocitu povinnosti než otázkou politické reprezentace. Do lavic pro zastupitele tak usedali často měšťané, obchodníci a představitelé svobodných povolání. Do konce 80. let bylo patrné spíše nižší zastoupení řemeslnických vrstev, což můžeme připočítat jak skutečnosti, že se část jejich příslušníků označovala rovněž jako obchodníci (nebo tehdy módním slovem *oekonom*) tak především jejich politickou neorganizovaností a pasivitou. Jejich podíl mezi obecními zastupiteli klesl na nejnižší číslo po volbách roce 1892, kdy se do čela města postavili mladočeši.

Řemeslníci tvořili sice většinu voličů třetího sboru, ale do čela mladočechů se v Pardubicích staví mlynáři, sládky a hostinští. Počet řemeslníků naopak vzrostl až před

první světovou válkou díky rozšíření počtu voličů (až o 700 při každých volbách) a větší šanci na zvolení díky podpoře menších stran, jako byli agráři nebo sociální demokraté.

S dynamickým růstem města, jakož i jeho vzrůstající společenskou rozrůzněností se do správy věcí veřejných začali zapojovat i představitelé profesí, které vznikly se vzrůstající byrokratizací státu. Poštovní a železniční úředníci, ačkoli nevynikají výraznými osobnostmi, se stali velmi početnou složkou obecní samosprávy. Obdobného statutu dosáhli rovněž učitelé. Tato skutečnost nebyla způsobena jen jejich organizovaností, ale i tím, že členové těchto skupin pocházeli často z rodin pomalu mizejícího maloživnostnického stavu, který se v minulosti podílel na správě města. Potomci měšťanů tak navázali na role svých předků, jen v jiných sociálních rolích a v odlišné politické organizaci. Celkem tvořili příslušníci tohoto stavu v předválečném období až třetinu všech zastupitelů.

Naopak počet zástupců svobodných povolání byl po celou sledovanou dobu poměrně stabilní a jelikož značná část jich zasedala v pardubickém zastupitelstvu již od 60. let, tak lze jen potvrdit, že zastoupení příslušníků svobodných povolání na politické struktuře české společnosti bylo nadprůměrné ve srovnání s německým etnikem v českých zemích.⁷²

Početně menší, ale obdobně stabilní bylo zastoupení Židů, jejichž maximální počet v obecním zastupitelstvu dosáhl tří zastupitelů v roce 1883. Tato komunita měla díky stabilní a jednotné voličské síle zajištěného minimálně jedno místo v každém zastupitelstvu, s výjimkou roku 1906, kdy se voličský blok izraelitů rozpadl. Menší počet Židů oproti jiným městům, např. Ostravě kde tvořili Židů 12% všech zastupitelů⁷³, je možné vidět v jejich pozdní migraci do Pardubic, které byly čistě českým městem a do svého čela nepouštěly německy mluvící jedince.

Obdobně významné postavení jako příslušníci svobodných povolání měli mlynáři, statkáři a sládci, kteří dosáhli ve volbách roku 1892 dokonce třetinového zastoupení v celém zastupitelstvu. Tato vrstva ovšem s postupující industrializací a urbanizací Pardubic ztrácí na důležitosti a v posledním zvoleném zastupitelstvu již

⁷² KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a Evropě 1815-1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996, s. 107.

⁷³ KLADIWA, *Obecní výbor Moravské Ostravy 1850-1913. Komunální samospráva průmyslového města a její představitelé*, Ostrava 2004, s. 51

netvoří ani desetinu zastupitelů (8%). Tento pokles je také třeba přičíst vzrůstající koncentraci potravinářské výroby do rukou několika jedinců. Jako příklad pro mlynářství zde může posloužit automatický mlýn bratří Winternitzů, kterému nemohli konkurovat majitelé menších parních mlýnů (např. Václav Jandík). Uvedené stručné biografie také naznačují, že názor Jiřího Kořalky ohledně vysokého stupně vzdělání osob z této kategorie, se zdá být pravdivý i případě jejich reprezentantů v komunální samosprávě.⁷⁴

⁷⁴ KOŘALKA, *Češi..*, s. 111

6. Politická situace

6. 1. Konec měšťanské idyly v Pardubicích

Politika v druhé polovině 19. století v habsburské monarchii byla silně spojena se spolkovým životem. Kdo se chtěl účastnit politického života svého města nebo dokonce pomýšlet na kandidaturu do zemského sněmu či říšské rady se bez členství v nějakém významném spolku nemohl prosadit. Spolek poskytoval politikovi příležitost k prezentaci své osoby na veřejnosti a nabízel možnost méně majetným měšťanům zapojení se do života jejich obce.⁷⁵

Neméně důležitým prvkem, který se však v prostředí menších měst začal prosazovat až od konce 70. let, byl tisk. Jeho vznik byl v prostředí českého maloměsta, jako byly Pardubice, urychlen především vznikající stranickou organizací dvou největších politických uskupení. Oba tyto činitele měly své místo i v Pardubicích.

Počátek 80. let vypadal na pardubické politické scéně obdobně jako v předchozích desetiletích. Do obecního zastupitelstva kandidovaly zasloužilé osobnosti, které měly v obci patřičný respekt a v čele města se držely od 60. let. Leopold Werner jako zástupce starého měšťanstva, JUDr. Jan Žák, který do Pardubic přišel již v roce 1856 a ve městě měl díky své advokátní kanceláři značný vliv a Jiljí Vratislav Jahn, ředitel reálky a v té době jediná místní celo-zemsky známá intelektuálně činná osobnost.

Změna přesto pomalu nastala, když do každodennosti ospalého venkovského města s deseti tisíci obyvateli vplují nejprve na dobu tří let noviny *Stráž na Východě* (1878-1881) a od roku 1880 první pravidelný týdeník s názvem *Pernštýn* a podtitulem *Týdeník pro zábavu, poučení a zájmy obecné*. Ten ještě nebyl politickým deníkem jakým se stal na konci tohoto desetiletí. Šlo o ryze zábavné a vlastenecké periodikum určené místní honoraci. Politika v něm skoro nefiguruje, a proto se z něj nemůžeme o lokální politice skoro nic dozvědět. Zprávy o městě se omezují na referování o rozpočtu města, zasedání městské rady a slavnostech pořádaných v Pardubicích a okolí. *Pernštýn* vydával Josef Janda, původně redaktor *Národních Listů*, který byl do

⁷⁵ STEKL, Hennes (Hg.): *Kleinstadtbürgertum in Neiderösterreich. Horn, Eggenburg und Retz um 1900*. Wien 1994. s. 56.

Pardubic vyslán Josefem Barákem na žádost majitele knihtiskárny Františka Hoblíka.⁷⁶ Starší *Stáž na Východě* byla typově stejným periodikem jako *Pernštýn*, jehož konkurenci podlehla. Dva týdeníky nemohly tehdy ještě v sotva desetitisícových Pardubicích přežít.

Změna podtitulu *Pernštýna* v polovině roku 1881 na *List politický a národohospodářský* naznačila, že se něco pomalu mění v klidných vodách venkovského maloměsta východních Čech.⁷⁷ Tato proměna byla zdůvodněna zvyšujícím se zájmem o politiku v českém národě. List sám začal být orientován mírně mladočesky, i když se to projevovalo pouze v komentářích o říšské politice.⁷⁸ Se změnou jména se proměnila i periodicita listu. Od této transformace začal *Pernštýn* vycházet dvakrát týdně, ve středu a v sobotu. Přeměnou prošla okamžitě i struktura a hierarchie zpráv. Zábavné čtení a poezii na první straně listu nahrazuje říšská a zemská politika. O záležitostech obce bylo i nadále referováno jen stručně uvnitř listu. Posun nastal při obecních volbách 1883, kdy se zde začal objevovat popis kampaně a poprvé se byla zmíněna i opozice na radnici.

O prvních obecních volbách v 80. letech 19. století, tedy mnoho zpráv nemáme. Díky několika stručným zmínkám ve *Stráži na Východě* a dochovanému volebním protokolu můžeme zjistit, že v Pardubicích měla volební právo do obecního zastupitelstva necelá tisícovka z jejich obyvatel. Těchto 996 voličů tvořilo tedy 9,7% z 10 292 obyvatel Pardubic.⁷⁹ Tím se Pardubice řadily mezi přibližně stejně velká česká města jako například Beroun, který měl obdobné i rozložení do voličských sborů.⁸⁰ Většina voličů (771) se nacházela ve sboru třetím a jejich podíl mezi všemi voliči činil 77,4%. Ve druhém sboru, kam náležela majetnější část občanů, se nacházelo 195 voličů s podílem 19,6%. Sbor první, někdy taky nazýván sbor privilegovaných, měl voličů jen 30 a jeho podíl tvořil 3%. Vzhledem k tomu, že každý sbor volil stejný počet obecních zastupitelů a náhradníků, bylo rozložení velmi nerovné. Zvláště ve sboru prvním měl při počtu 10 zastupitelů a 5 náhradníků každý

⁷⁶ POTĚŠIL, *Pardubicko* ..., s. 522.

⁷⁷ *Pernštýn*, 2. 7. 1881

⁷⁸ POTĚŠIL, *Pardubicko* ..., s. 522

⁷⁹ SOKA Pardubice, AMP, kart. 64, i. č. 1869

⁸⁰ TOŠNEROVÁ, Marie: *Beraun – Im sog fortschreitender Industrialisierung*, In: URBANITSCH, P.-STEHL (Hg.), *Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862-1914*, s. 144

druhý volič jistotu, že bude zvolen za zastupitele. Mezi jeho představiteli se nacházeli movitější občané. Oproti pozdějším dobám se zde objevovalo málo úředníků a výrazněji nepřevažovala žádná sociální skupina. Podle porotního seznamu na rok 1880 si můžeme udělat i obraz o ekonomické síle jednotlivých členů. Nejmajetnější ze zvolených (i náhradníků) byli v prvním sboru majitel vinopalny Josef Vraný (404 zlatých), vlastník hospodářství František Kašpar (441 zlatých) a majitel parního mlýna Václav Morávek (437).⁸¹ Vesměs tedy příslušníci obchodnických vrstev, kteří ovšem nenáleželi k místním staroměst'anským rodinám. Jednalo se často osobnosti, které do Pardubic začaly přicházet od 60. let díky první vlně zakladatelské horečky. Jelikož sedm z deseti kandidátů obdrželo stejný počet hlasů, lze usuzovat na to že hlasování v tomto sboru bylo spíše formální a předem dohodnuté.

To ve sboru druhém byla situace poněkud odlišná. Nižší volební účast a větší počet voličů (195) znamenal, že poslední zvolený zastupitel obdržel jen polovinu hlasů, které získal kandidát s nejvíce hlasy. Podle zaměstnání zde převažovali obchodníci a měšťané. Nejmovitější v tomto sboru byli obchodník Jakub Winternitz (323 zlatých), měšťan Čeněk Červenka (261 zlatých) a majitel hospodářství Matěj Jukl (261).⁸² Nejvíce hlasů přesto obdrželi učitel Matěj Kučera (109), koželuh Leopold Werner (94), učitel Antonín Barborka (83) a advokát JUDr. Jan Žák. Tedy ne nejmajetnější, ale spíše jedinci obdařeni sociálním a kulturním kapitálem, díky němuž hráli značnou roli ve společenském životě obce. Naopak méně známí obchodníci, měšťané a statkáři neobdrželi ani polovinu hlasů.

Třetímu sboru dominovali představitelé řemeslnického stavu, jejichž výměra daně se v porotním seznamu pohybovala mezi 17 až 76 zlatými. Jako anomálie zde trochu působí obchodník Jan Arnold. Ten měl s výměrou daně 241 zlatých patřit do sboru druhého a proto po zvolení dobrovolně odstoupil a uvolnil místo voskaři Emanuel Soukupovi. Volební účast byla v tomto sboru toho roku velmi nízká. Voleb se zúčastnilo jen 34 % ze všech oprávněných voličů (tj. 266 z 771).⁸³ To je možné přičíst doposud malé organizovanosti řemeslnického stavu a opakovaně zaznívajícimu

⁸¹ SOkA Pardubice, AMP, kart. 64, i. č. 1869

⁸² SOkA Pardubice, AMP, kart. 64, i. č. 1869,

⁸³ SOkA Pardubice, AMP, kart. 64, i. č. 1869,

názoru, že volby se rozhodují ve sboru druhém. Starostou města se stal koželuh Leopold Werner.

Vedle prvních novin, které se začaly pozvolna věnovat obecní tematice došlo i k další změně, která počala narušovat neměnnou tradici komunálních voleb. Bylo to založení Živnostensko-řemeslnické besedy (dále jen Žřb), stavovského spolku zastupujícího zájmy místní maloburžoazie. Vznik podobných spolků v 80. letech 19. století byl vlnou, která aktivizovala ty složky obyvatel, jež byly až doposud ve z větší části mimo politický život obce.⁸⁴ Žřb v porovnání s jinými organizacemi, vznikla poměrně rychle. Dne 4 prosince roku 1881 se sešla skupina pardubických živnostníků, aby se poradila, jak hájit své zájmy v Pardubicích a již 17. prosince se uskutečnila první schůze spolku.⁸⁵ Protože stanovy byly místodržitelstvím vyřízeny ve velmi krátkém čase, mohla se ustavující schůze konat již na začátku ledna následujícího roku. Na ní byli do jejího čela zvoleni Jan Hloušek (předseda), Jan Bednařík (místopředseda), František Walter (jednatel) a Karel Klobouček. Beseda měla přes 130 členů, mezi kterými se nacházeli i příslušníci jiných než řemeslnických povolání.

Vznik pardubické Žřb zapadal do živnostnického hnutí na začátku 80. let spojeného se snahou o reformu živnostenského řádu, který by ochránil malovýrobce před vzrůstající konkurencí tovární výroby.⁸⁶ V tomto smyslu přistoupila 28. ledna 1882 i nově vzniklá Živnostensko-řemeslnická beseda se svými 200 hlasy k petici zasílané českými řemeslníky říšské radě. Koncem února ji následovala petice za zřízení živnostenské komory ve východních Čechách.

Další oblastí zájmu Žřb byla snaha o profesionalizaci řemeslnických povolání jak pomocí vytváření norem pro živnosti (tržní řády, kontrola živnostníků), tak zlepšením sociálního postavení řemeslníků. V druhé polovině 80. let ovšem její aktivita poklesla, když se působení spolku soustředilo spíše na společensky reprezentativní činnost. Její členové se účastnili slavností obdobných sdružení v sousedních městech (především v Kutné Hoře) nebo slavností pardubických, jako bylo odhalení pomníku bratrancům Veverkovým (8. září 1883) nebo svěcení nového hřbitova.

⁸⁴ STEKL, *Kleinstadtbürgertum...*, s. 62

⁸⁵ *Pardubické listy*, 17. 1. 1886

⁸⁶ VOJTĚCH, Tomáš: *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. Praha 1980, s. 53

Asi největší událostí, kterou se Žřb zapsala do povědomí pardubické společnosti, byla slavnost svěcení spolkového praporu. Pro pardubickou honoraci byly do té doby jejími hlavními reprezentanty pěvecké spolky „Pernštýn“ (mužský) a „Ludmila“ (ženský). Ty vystupovaly při všech významnějších událostech, jako byly tábory lidu na Kunětické Hoře v 60. letech nebo již zmíněné odhalení pomníku bratrancům Veverkovým. Žřb byla prvním čistě stavovským spolkem, který se začal zapojovat do společenského dění. Existoval již sice starší „Hospodářský spolek“, založený roku 1862, ten ale měl stejný základ jako spolky pěvecké.⁸⁷ Jednalo se o organizaci založenou předními reprezentanty měšťanstva a tomu zpravidla odpovídalo i její vedení. Hospodářský spolek se projevoval především jako iniciátor průmyslové modernizace v první fázi zakládání průmyslu v Pardubicích.

Žřb byla organizací stavovskou, která se snažila integrovat své členy do širší pardubické společnosti. I zde byli mezi členy představitelé jiných než řemeslnických povolání jako ředitel reálky Jiljí V. Jahn nebo advokát Antonín Formánek, ale vedení spolku patřilo živnostníkům a veřejně vystupovalo jako zástupce svého stavu. Když se tedy Pardubičtí shromáždili 17. ledna 1886, aby posvětili spolkový prapor besedy, stáli v jeho čele představitelé místního hospodářství. Kmotry praporu byly Marie Krpatová (manželka továrníka) a Antonie Brožová (manželka stavitele), matkou Františka Prokopová, majitelka továrny na hospodářské stroje.⁸⁸ V čele průvodu krácejícího do kostela stály živnostenské a řemeslnické spolky a až po nich následovaly spolky kulturní. K zatloukání hřebů pak přistupovali představitelé celé městské elity. Tato slavnost však byla jedinou významnější veřejnou akcí besedy. Její funkce se postupně mění a od konce 80. let již nevystupuje jako organická část celku, ale jako agilní stavovský reprezentant žádající své místo v místní politice. Ačkoli byla Žřb spolkem nepolitickým, měla na obecní zastupitelstvo značný vliv. Její členové se obraceli na vedení města, aby nezadávalo veřejné zakázky přespolním firmám, ale podnikům místním.

Ani o obecních volbách roku 1883 se nedochovalo mnoho informací. Před volbami sice vycházel v *Pernštýnu* na pokračování úvodník věnující se obecním záležitostem. Ten se ale věnoval jen obrazu ideálního zastupitele. Pouze z komentářů

⁸⁷ POTĚŠIL, *Pardubicko..*, s. 509

⁸⁸ *Pardubické listy*, 24. 1. 1886

k výsledkům voleb se můžeme dozvědět, že kandidátka zveřejněná v *Pernštýnu* zvítězila v prvním a druhém sboru. Ta obsahovala jak budoucí mladočechy tak konzervativce. Za opoziční stranu je zde jmenována strana Jindřichovsko-Pospíšilovská, tedy kandidáti uskupení okolo charismatické osobnosti obchodníka Emanuela Jindřicha a obchodníka Františka Pospíšila.⁸⁹ Za nejcitlivější místo obecní politiky byly považovány finance města, které nebyly delší dobu revidovány a jejichž účetnictví bylo opakovaně kritizováno opozicí.⁹⁰ Zárodek budoucích mladočechů sice částečně zvítězil ve třetím sboru, ale na významnější roli na radnici to ještě nestačilo. Za starostu byl zvolen opět koželuh Leopold Werner, když obdržel 28 hlasů z 29.⁹¹ Dříve než bylo přikročeno k volbě radních, bylo hlasováno o rozšíření městské rady ze 4 členů na 6 z důvodu růstu města. Radními byli zvoleni měšťan Alois Khom, majitel parního mlýna Václav Morávek, voskař Emanuel Soukup, měšťan Antonín Červenka, knihtiskař František Hoblík a materialista Jan Klečka.⁹²

Zastupitelstvo samotné nebylo v prvních pěti letech tohoto desetiletí příliš aktivní. Zasedání se povětšinou soustředila na prodej pozemků ve městě, přijímání obecních strážníků a vyhlásování nových obecních nařízení. Poslední větší investiční akcí města byla stavba Novoměstské školy v letech 1878 až 1880.⁹³ Většinu projektů jako odhalení pomníku bratranců Veverkových nebo zřízení Městské spořitelny iniciovaly spolky.

Mnohem větší pozornost než komunální dění pardubickou veřejnost přitahovaly volby do zemského sněmu, které měly i v novinách znatelně více místa než volby obecní. V roce 1883 za venkovské obce v Pardubicích kandidovali rolník František Morávek a ředitel reálky Jiljí Jahn. Z volebního souboje vyšel vítězně František Morávek, když získal 98 hlasů vůči 82 pro Jiljího Jahna.⁹⁴ Jahnovi zde nepomohl ani proslov na schůzi voličů v Pardubicích, která proběhla v den volby 28. června o 9. hodině dopolední.

Asi nejdůležitější událostí pro Pardubice v 80. letech se stalo odhalení pomníku bratrancům Veverkovým, kterého se zúčastnil František Ladislav Rieger. Celé

⁸⁹ *Pernštýn*, 23. 5. 1883

⁹⁰ *Chrudimské noviny*, 16. 6. 1883

⁹¹ SOKA Pardubice, AMP, kn. 182, s. 248

⁹² SOKA Pardubice, AMP, kn. 182, s. 249-253

⁹³ SAKAŘ, *Dějiny...*, s. 248

⁹⁴ *Pernštýn*, 4. 7. 1883

slavnosti se budeme ještě věnovat na jiném místě. Zde je však potřeba uvést její vliv na obecní politiku. Do slavnosti se podařilo zapojit podstatnou část pardubické veřejnosti a ustaly také vzájemné střety vedení města s rodící se mladočeskou opozicí, jak ve svých denících poznamenala dcera hlavního řečníka Marie Červinková-Riegrová: „*O mladočeších nemohla jsem mnoho se dozvědět. Jisto jest, že byli všude zticha, ani při řeči nebylo slyšet odporu, ani vůbec*“.⁹⁵

Tato společenská událost byla řízena pod taktovkou tří osob, které svým rozhledem převyšovaly většinu tehdejší pardubické společnosti. Hlavním organizátorem byl Jiljí V. Jahn, který měl na starost kulturní program slavností. Jako blízký spolupracovník Riegra a básník složil na něj oslavnou báseň recitovanou při slavnostním banketu v hotelu Veselka. Advokát Jan Žák představoval pro změnu oficiálního politického representanta Pardubic, i když sám nebyl v místní společnosti pro svůj životní styl příliš oblíben. Jak napsala do svého deníku Marie Červinková-Riegrová, nebyla jeho rodina zrovna vzorem vlastenectví pro pardubickou veřejnost:

„Nebylo tam dam, a tedy, ač p. Jahn dříve mne k hostině pobízel, zůstala jsem u Žáků. Mezi obědem stále vystrkovala rohy němčina, neostýchali se přede mnou jako před otcem, ale já jim dala znát, že německy neodpovídám, a slečny vychovatelky jsem se ptala, že se jistě naučila mluvit česky v rodině českého vlastence, ony to cítily, jak se zdá, a umlkly trochu s němčinou. Celá ta společnost tam nebyla valně sympatická. Však prý, jak jsem jinak slyšela, poněmčelá ta domácnost vzbuzuje pohoršení a když se o tom v besedě mluvilo, že otec se ubytuje u Žáků, prohodil kdosi: „To se aspoň jednou bude u Žáků česky mluvit.“⁹⁶

Zcela upozaděn při slavnosti zůstal starosta města, koželuh a vinárník Leopold Werner, jež svým sociálním původem a vzděláním nemohl dostatečně representovat kulturní niveau, jenž chtěla dát místní elita na odiv před vůdcem národa. I proto roli hlavního řečníka obstarával Antonín Formánek, který si za své vystupování vysloužil nejednu pochvalu.

⁹⁵ ANM, f. M. Červinková-Riegrová, kart. 11, Zápisky 12. září 1883

⁹⁶ ANM, f. M. Červinková-Riegrová, kart. 11, Zápisky 12. září 1883

„První číslo byla uvítací řeč p. Formánkem proslovená, byla vzletná, velmi dobrý jest orgán řečníkův. Mluvila jsem tam pár slov s p. dr. Formánkem, jemuž pospíšila jsem udělat kompliment o jeho řečnickém talentu“.⁹⁷

Celá slavnost měla ukázat město jako budoucí centrum venkova východních Čech. Představitelé místních elit si byli dobře vědomi, že ve srovnání se sousední Chrudimí nebo Hradcem Králové chybí Pardubicím místo nejenom v kulturní a společenské hierarchii českého národa, ale že se jim ani politicky nedostává tolik pozornosti jako jiným městům.

Srovnání s jinými městy nabralo celkově na důležitosti v polovině 80. let. Pardubická honorace si uvědomila, že chce-li srovnat krok s konkurenčními městy jako Chrudim nebo Kolín, tak bude muset zaktivizovat a do dění v obci zapojit širší spektrum společnosti.

Potřeba orgánu zastupujícího zájmy daňových poplatníků byla mezi pardubickým měšťanstvem pocíťována delší dobu a tak po vzoru ostatních měst a především Prahy se i v Pardubicích ustavil Občanský klub. Začátek této organizace nevzbuzoval velké naděje. Na jeho „valnou“ hromadu na začátku března přišlo z celých Pardubic jen 30 lidí. O několik týdnů později stoupl počet členů až na 80.⁹⁸ Po vzoru staroměstského klubu pražského byl zřízen pětičlenný komitét, do nějž byli zvoleni Jan Čížek, JUDr. Antonín Formánek, Josef Kudrnáč, Josef Odkolek a František Pospíšil. Za jeho předsedu byl zvolen majitel parního mlýna Václav Morávek. Tento komitét měl na starosti vyřízení stanov, které byly sepsány rovněž podle staroměstského klubu. Stanovy byly schváleny 5. dubna výnosem místodržitelství. Občanský klub měl být *„středem veškerých voličů, strážcem a povzbuzovatelem ve věcech obecních, okresních a národních.“*⁹⁹ První schůze se uskutečnila o měsíc později v sále Měšťanské besedy a zúčastnilo se jí jen 33 členů.¹⁰⁰ Nejprve promluvil Antonín Formánek o významu institucí, *„kde navzájem občanstvo vyměňovalo by si své náhledy“*.¹⁰¹ Volby v Pardubicích byly podle tohoto advokáta formální, voliči se nescházeli a záležitosti města se omezovali jen na určité kruhy

⁹⁷ ANM, f. M. Červinková-Riegrová, kart. 11, Zápisky 12. září 1883

⁹⁸ *Pernštýn*, 16. 5. 1885

⁹⁹ *Pernštýn* 6. 5. 1885

¹⁰⁰ *Pardubické listy*, 9. 5. 1885

¹⁰¹ *Pernštýn* 6. 5. 1885

společnosti. Nabádal rovněž, že potřeba všimnout si Němců, kteří se neustále baví mezi sebou o politice, „*zatímco ze zábav Čechů rozhovor o veřejné politice vymizel*“¹⁰². Po něm promluvil ředitel reálky Jiljí V. Jahn, který povzbuzoval členy, aby se nebáli, že je jich na začátku tak málo a že ke vzniku klubu vedl nezájem občanů o politiku. Následovala volba předsedy, místopředsedy a výboru. Za prvního předsedu byl zvolen 24 hlasy JUDr. Antonín Formánek. Za místopředsedu Josef Kudrnáč. Členský příspěvek byl stanoven na 1 zlatý ročně, aby se stalo členství dostupné širší veřejnosti.

Význam klubu se projevil na konci první schůze. Profesor Lavička zde zmínil, že městská rada bude ve stejném týdnu zasedat ohledně kandidatury na říšskou radu a navrhl v předstihu porokovat, vyslechnout kandidáty a podat návrhy volbám. To bylo přijato a hned v první výborové schůzi se projednávaly kandidatury do říšské rady. Na zasedání se dostavili dva kandidáti. Jan Brožek, výrobce octa z Vysokého Mýta a ředitel místní reálky Jiljí V. Jahn. Oba kandidáti přednesli před výborem svůj program, přičemž Jan Brožek namítal vůči kandidatuře Jiljí V. Jahna, že je c.k. úředníkem a není tedy dostatečně neodvislým. Poté, co oba kandidáti domluvili a vzdálili se, nastala volná diskuse o kvalitách kandidátů. Kandidát Brožek byl shledán jako poměrně neznámý, ale zároveň jako „*representant živnostnictva, které nemá v říšské radě zastoupení*“¹⁰³. U ředitele Jahna pro změnu vadila možnost jeho absence při řízení místní reálky, která měla pro město velmi důležitou roli a také jeho možná absence v místním kulturním a spolkovém životě byla shledána jako velmi citelná. Nakonec byla výborem sestavena rezoluce, která oznamovala klubu českých poslanců a redakcím českých novin, že za kandidáty pro volební skupinu Pardubice, Holic, Vysoké Mýto budou Občanským klubem v Pardubicích navrženi Jan Brožek a Jiljí V. Jahn. Členům klubu pak bylo doporučeno, aby volili jednoho z kandidátů „*podle vlastního uvážení, ale nikoho třetího*“.¹⁰⁴

Občanský klub tak hrál od svého vzniku poměrně důležitou roli při ovlivňování politického života v okrese. Při neexistenci konkurenčních uskupení a nedostatečné politizaci stavovských spolků (především Žřb) to byl on, kdo do doby vzniku místního klubu strany mladočeské určoval kandidáty a ovlivňoval skrze místní tisk veřejné

¹⁰² *Pernštýn* 6. 5. 1885

¹⁰³ *Pernštýn*, 9. 5. 1885

¹⁰⁴ *Pernštýn*, 9. 5. 1885

mínění. Neméně důležité bylo, že veškerá jednání byla poprvé zveřejňována v tisku a případný volič si tak mohl udělat obrázek o vhodných kandidátech, aniž by navštívil předvolební schůzi. Mízi tak politika dělaná několika jedinci z řad honorace. Z privátních setkání se politika dostává do veřejného prostoru a je tak jen krok od politiky stranické. K té chybí ještě pevná partajní organizace a aktivní stranická žurnalistika. Venkovské deníky sice již existují, ale jsou poměrně nekonfliktní a v politické diskusi ožívají jen před volbami. Vznik klubu je rovněž jedním z prvků profesionalizace místní politiky. Zasedání probíhala pravidelně, členové si vyměňovali názory v diskusi a seznamovali se s aktuálními směry vysoké politiky. Význam tohoto uskupení tak byl nejenom aktivizační, ale i politicky edukativní, což byl důležitý předpoklad pro aktivizaci politiky dosud převážně pasivní maloburžoazie.

Přestože Občanský klub promluvil do místní politiky velmi výrazně, po zhruba dvou letech jeho činnost ochabuje až konečně na začátku roku 1890 zaniká.¹⁰⁵ Tento spolek představoval obraz starší politické elity města. Mezi jejími členy se nacházeli obchodníci a měšťané. První obecní volby ve kterých se existence klubu projevila, se uskutečnily v létě roku 1886.

V předvolebním jednání mezi hlavními silami reprezentovanými spolky, tedy Občanským klubem a Živnostensko řemeslnickou besedou, nedošlo ke shodě ohledně kandidátních listin.¹⁰⁶ Občanský klub se proto rozhodl vytvořit vlastní kandidátní listinu pro všechny tři sbory, ač si jeho členové byli vědomi převahy Žřb ve sboru třetím. Kandidáty za Občanský klub byli ve všech sborech jak konzervativci jako JUDr. Jan Žák nebo starosta Leopold Werner, tak i představitelé opozice Antonín Chlad nebo František Hoblík. Žřb postavila kandidátku jen pro sbor třetí. Na ní se objevují pouze jména řemeslníků. Společně s těmito kandidátními listinami byla vytvořena ještě jedna a další tři pak kolovaly po městě.¹⁰⁷

Do volební kampaně zasáhlo i nové periodikum, které začalo vycházet rok předtím. *Pardubické listy* byly stejně jako *Pernštýn* orientovány mladočesky. Po roce a půl se však proměnily na *Polabana*, vydávaného pro celou oblast východního

¹⁰⁵ *Pardubické listy*, 14. 3. 1890

¹⁰⁶ *Polaban*, 26. května 1886 volební komitěty obou spolků se sešli 15. května k jednání o kandidátních listinách a nesrovnalostech ve voličských seznamech.

¹⁰⁷ *Pernštýn*, 31. 7. 1886

Polabí.¹⁰⁸ *Polaban* byl typickým představitelem nově nastupující venkovské žurnalistiky. Jeho zprávy byly silně populistické, agitační a antisemitské. Podobný způsob žurnalistiky nebyl pro Pardubice typický. Objevoval se spíše v katolickém prostředí sousedního Hradce Králové a orientoval se především na drobné rolnictvo a řemeslnictvo. Noviny vycházející v Pardubicích se zaměřovaly více na obchodníky a živnostníky. Co do obsahu směřovaly více k zpravodajství hospodářskému a antisemitismu se povětšinou vyhýbaly. Po zániku *Polabana*, jako pardubicko-hradeckých novin, se tento typ zpravodajství objevil v Pardubicích až o dvacet let později, na začátku nového století s agrárně-klerikálními *Samostatnými směry*.

Mezi předvolebními tématy převažovala otázka možného proměnění místní reálky v reálné gymnázium, diskuse o zavedení městského osvětlení a výstavba místního divadla.¹⁰⁹ Za rozhodující považoval tisk především volby ve třetím sboru, neboť podle jeho mínění byl první sbor konzervativní a druhý „*representatem živějšího ruchu*“.¹¹⁰ Mladočeský tisk tak vystupoval především jako zástupce obchodníků a měšťanů, ačkoli se již snažil podbízet i drobným živnostníkům. I při tomto volebním klání se opětovně objevují předvolební úvahy o ideálních zastupitelích. Radikální *Polaban* se tentokrát nespokojil jen s pravidelným výčtem vlastností, kterými by měl oplývat budoucí městský zastupitel. Ve svém předvolebním článku „*Kdo má býti v Pardubicích purkmistrem*“ předložil čtenářům i své mínění na schopnosti a charakter možných starostů města.¹¹¹ Před kritickým pisatelem z mladočeského plátku obstál z pěti vůdčích radničních představitelů jen advokát Antonín Formánek. Dosavadní starosta Leopold Werner byl odmítnut pro své stáří a tělesnou slabost, mlynář Josef Odkolek byl pro změnu shledán málo zkušeným. Nejhuře v hodnocení dopadl dosavadní poslanec říšské rady JUDr. Jan Žák, který prý nebyl dobrým řečníkem a „*čeština, kterou pan doktor hovoří, není přiměřenou pro purkmistra pardubického*“.¹¹² Mladočeského *Hoblíka* noviny sice uznaly jako vhodného, ale přednost dostal staročeský advokát.

¹⁰⁸ POTĚŠIL, *Pardubicko ...*, s. 525

¹⁰⁹ *Polaban*, 22. 6. 1886

¹¹⁰ *Polaban*, 22. 6. 1886

¹¹¹ *Polaban*, 5. 5. 1886

¹¹² *Polaban*, 5. 5. 1886

I v těchto volbách byla nízká účast především ve třetím sboru. Většinu voličů zde tvořili domkaři a majitelé pozemků.¹¹³ Tedy i přes existenci Žřb se stále nedařilo pro obecní dění zaktivizovat voliče z živnostensko-řemeslnických složek. Naopak se ukazuje, že mladočeská strana se až do konce 80. let opírala spíše o drobné rolníky, které radikalizovala krize v zemědělství.¹¹⁴

Konzervativci se opírali především o měšťany a obchodníky. Ti se sdružili jen tři dny před volbami v Obchodní grémium, v jehož čele zasedli konzervativci jako obchodník Hugo Felfel nebo materialista Jan Klečka.¹¹⁵ Grémium mělo 225 členů a v jeho čele stál obchodník Josef V. Střebský.

Ve volbách došlo mírnému vítězství konzervativců, ale opozice posílila, takže mohla obsadit část městské rady. Mění se i profesní struktura zastupitelů. Poprvé se výrazně prosazují učitelé a úředníci (především poštovní a železniční). Ve třetím sboru se mezi řemeslníky objevují i obchodníci, kteří v předchozích kláních o radnici spadali spíše pod sbor druhý. Za starostu byl opět zvolen Leopold Werner, jeho náměstkem a tedy prvním radním se stal zastupitel za stranu opoziční František Hoblík.¹¹⁶

Vzrůst počtu obyvatel druhé polovině 80. let nutil obecní samosprávu v Pardubicích k promýšlení projektů, zlepšujících život jejich obyvatel. Nejvíce požadovanou, ale pro nedostatek financí odloženou investicí bylo osvětlení města. Investice měly být směřovány na stavbu plynárny, nové školy, opravu staré školy u kláštera a stavbu městského chudobince. Půjčka na tyto stavby byla odsouhlasena v červenci roku 1888 po velmi bouřlivém jednání.¹¹⁷ Většina staveb se vzhledem k finančním možnostem obce protáhla až do následujícího desetiletí.

Skutečnost, že lokální politika stoupla koncem 80. let na významu naznačilo již rozmnožení novin, které v Pardubicích byly vydávány.¹¹⁸ Kromě *Pernštýna*, mírně mladočesky orientovaného a vycházejícího již devátým rokem, začaly na počátku roku vycházet dva nové časopisy. „*Ohlas pardubický*“ vydavatelů P. Jelínka a rolníka

¹¹³ *Polaban*, 7.8. 1886

¹¹⁴ VOJTĚCH, *Mladočeši...*, s. 87

¹¹⁵ *Pernštýn*, 31. 7. 1886

¹¹⁶ SOKA Pardubice, AMP, kn. 183, s.73-78

¹¹⁷ SOKA Pardubice, AMP, kn. 183, s.73-78

¹¹⁸ *Pardubické noviny*, 5. 10. 1889 – jak později poznamenaly P. Noviny: „(...)Nedá se upříti, že politický život náš v poslední době značnou měrou se rozvinul a že veškeré vrstvy naší společnosti: počínají o otázkách politických uvažovat. K prospěchu tomuto velevydatnému ovšem nemalou měrou přispěl vedle boje domácích stran tisk veřejný, jehož důležitost nelze ani dosti oceniti“.

Antonína Štengla, vycházel dvakrát měsíčně. Podle *Pernštýnu* neobsahoval žádné zprávy pouze dopisy čtenářů proti osobám a spolkům, neboť vznikl jen kvůli volbám. To byl poměrně častý jev v tehdejší venkovské žurnalistice. Noviny vznikaly několik měsíců před důležitými volbami, nejlépe říšskými a obecními v jednom roce, což byl i případ roku 1889, a po splnění funkce opět zanikaly nebo se sloučily s jedním z dalších periodik. Tón těchto novin byl již značně ironický a útočný. Všechna periodika se navzájem sledovala a spory mezi nimi byly často vyhrocenější než spory jednotlivých stran. Noviny působily v českém prostředí konce 19. století především jako politicky aktivizační prvek.¹¹⁹ Další, neméně důležitou, rolí venkovské žurnalistiky byla i funkce reklamní. Osmdesátá léta jsou obdobím, kdy se prvně do popředí dostává konzum rodící se středostavovské společnosti. Aby si noviny udržely čtenáře a inzerenty, díky kterým mohly vycházet, musely se přizpůsobit dobové touze po exotice a morbidních příbězích. Nově se tedy v novinách objevují soudničky, nekrology významných měšťanů a zprávy o slovanských zemích.

Druhým, taktéž dvakrát do měsíce vycházejícím, periodikem byly znovu obnovené „*Pardubické listy*“ s podtitulem „*Časopis věnovaný zájmům našeho lidu*“. V roce 1889 se objevují jako aktivita místních obchodníků v čele Emanuelem Jindřichem. To, že se všechny troje noviny (*Pernštýn*, *Ohlas Pardubický*, *Pardubické listy*) hlásily k svobodomyšlnosti, svědčí mimo jiné o politické nevyhraněnosti větší části místní elity. S výjimkou hlavních exponentů stran. Více než politickým programem byla jednotlivá uskupení vedena charismatem svých představitelů.

Po vzniku časopisů, které mohly podrobně referovat o aktivitě místních politiků a zároveň svými články atakovat protivníky, dochází ke vzniku klubu strany svobodomyšlné.

O potřebě politického klubu se mělo jednat již nějaký čas.¹²⁰ Vznikající zastoupení strany svobodomyšlné v podstatě přebíralo roli Občanského klubu, který byl zpočátku politicky nevyhraněný, a rozšiřovalo ji na celý okres. Jeho zřízení tak stalo spíše přípravou na nadcházející volby do zemského sněmu v červenci, než snahou o organizaci lokální politiky. Za členy ovšem nepřistupovali jen stoupenci

¹¹⁹ SEKERA, Martin: *Aspekty čtení periodického tisku v procesu politické mobilizace*. In: *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*. ed. BLÁHOVÁ, Kateřina, Praha 2002, s. 123

¹²⁰ *Pernštýn*, 25. 5. 1889

mladočeské politiky, ale i někteří místní konzervativci, neboť se jednalo o první oficiální politické uskupení ve Pardubicích a vzájemné rozpory nebyly ještě vyhoceny punktacemi.

Klub národní strany svobodomyslné v Pardubicích, který vznikl 26. května 1889, nebyl založen z popudu místních mladočesky orientovaných politiků. Za jeho utvořením stálo pravděpodobně vedení strany svobodomyslné, které si koncem osmdesátých let začalo vytvářet svá regionální zastoupení.¹²¹ O vznik klubu v Pardubicích se pokoušeli mladočeši již v roce 1888, ale ustavení klubu bylo místodržitelstvím zakázáno.¹²² Povoleno bylo koncem roku a tak se po několika měsíčních přípravách, vznik klubu byl ohlašován v novinách dlouho dopředu, mohla sejit ustavující schůze. O významu založení a o tom, že se jednalo o dlouhodobě plánovanou akci svědčí i to, že se této schůze zúčastnilo 400 účastníků a zpravodaje tu měly i pražské Národní listy. Účastníci byli přivítáni starostou Františkem Hoblíkem (mladočechem). Po krátkém úvodním proslovu vystoupil jako hlavní řečník dne poslanec JUDr. Josef Herold. Za místní promluvil advokát Antonín Formánek. Oba proslovy byly věnovány významu politických klubů pro politické vzdělání.

Ani stranická organizace však mladočechům nezajistila toho roku na Pardubicku rozhodující úspěch. V zemských volbách za městskou kurii se střetl současný starosta František Hoblík za stanu mladočeskou a advokát a dosavadní poslanec JUDr. Jan Žák. Byl to střet nevráživý, neboť mladočech František Hoblík byl svými oponenty přímo nenáviděn a jeho oponent Jan Žák byl zase pro stranu mladočeskou, ať už svým společenským životem nebo politickými názory, ztělesněním konzervativce. Staročeský kandidát vyhrál poměrem 774 hlasů ku 453, přičemž v samotných Pardubicích prohrál v poměru 381 ku 327. Vítězství mu tak zajistila menší města Holice (242 ku 45) a Chlumeck (205 ku 27).¹²³ Výhru mu kromě konzervativismu občanských elit menších měst zajistila i kampaň při které pilně obcházel své voliče, zatímco František Hoblík pobýval ze zdravotních důvodů v Karlových Varech.¹²⁴

¹²¹ VOJTĚCH, *Mladočeši...*, s. 83

¹²² SAKAŘ, Josef: *Dějiny...*, Str. 254.

¹²³ *Pernštýn*, 6. 7. 1889

¹²⁴ *Pernštýn*, 1. 6. 1889 – Pobytu Františka Hoblíka využila protistrana a rozšířila po městě smyšlenou zprávu o jeho nemoci. K této události vydal časopis *Pernštýn* Hoblíkovo dementi. Ve stejné

Za venkovské obce kandidoval JUDr. Alois Koldinský, advokát ze Smíchova, který pocházel z nedalekých Jezbořic.¹²⁵ Protivníkem mu byl dlouholetý poslanec z Opatovic František Morávek. Vítězství smíchovského advokáta napomohl rolník Ladislav Štěpánek z Máteřova, který rovněž kandidoval, ale své kandidatury se vzdal před volbou ve prospěch strany mladočeské. Vítězství to nebylo úplně přesvědčivé (381 ku 321), neboť Židé volili podle vedení náboženské obce pro stranu konzervativní, kterou podpořila i část úřednictva.¹²⁶ Přesto byly volby svobodomyšlným klubem pokládány za úspěšné, neboť tím „*město naše vstoupilo touto volbou v řadu měst svobodomyšlných, pokrokumilovných jež jedenkráté vyzouti se chce ze zastaralého šosáctví a copářství*“.¹²⁷

Jednalo se ovšem o radost předčasnou, jak se ukázalo v září při volbách do obecního zastupitelstva. Před volbami do třetího sboru svolala Žřb schůzi voličů na kterou se dostavilo 100 účastníků. Mladočeši převzali oproti minulým volbám pod svá křídla tuto organizaci, jak svědčí skutečnost, že předsedou schůze se stal mladočeský starosta a neúspěšný kandidát zemského poslanectví František Hoblík, přestože nenáležel do třetího sboru.¹²⁸ František Hoblík byl původně náměstek starosty, který se do úřadu dostal po úmrtí Leopolda Wenera v červnu roku 1888. Jak již bylo poznamenáno, byl přední postavou místních mladočechů, především inicioval vydávání mladočeských novin. Nebyl mezi staročechy příliš oblíben a zvláště silně vůči němu vystupoval Jiljí Jahn.

Samotné volby nebyly poznamenány nějakou rozsáhlou kampaní a na rozdíl od těch předchozích se neobjevila žádná zásadní témata. Vzhledem k tomu, že proběhly krátce po volbách do zemského sněmu a i když se již utvořil mladočeský klub, nestála obecní politika prozatím v centru jeho zájmu. Navíc se otázka rozsáhlých investic města vyřešila půjčkou již v minulém roce a v dohledné době nepřicházely na pořad jednání zastupitelstva žádné významné projekty, které by mohly zvýšit napětí mezi místní honorací.

vydání Pernštýn rovněž zdůraznil agitaci Jana Žáka mezi ženami voličkami za účelem získání co největšího množství plnomocenství.

¹²⁵ NAVRÁTIL, Martin: *Almanach sněmu království českého (1895 – 1901)*. Praha 1896. – Alois Koldinský, narozen 1857 v Jezbořicích na Pardubicku, absolvent chrudimského gymnázia a pražské právnické fakulty.

¹²⁶ *Pernštýn*, 31. 7. 1889

¹²⁷ *Pernštýn* 31. 7. 1889

¹²⁸ *Pernštýn*, 30. 8. 1889

Ve volbách slavili konzervativci opětovné vítězství a podařilo se jim ze zastupitelstva vytlačit i některé významné mladočechy. Především Emanuela Jindřicha, věčného kverulanta, který téměř každý rok podával námitky vůči obecnímu rozpočtu, nebo vůdce a jednoho z hlavních organizátorů mladočechů sládka Antonína Chlada. Do obecního parlamentu se naopak poprvé dostal budoucí dlouholetý zastupitel materialista Jan Klečka nebo zámožný statkář Otakar Fuxa. Ten také obdržel společně s uzenářem Františkem Kuchynkou nejvíce hlasů. Volby žádné zásadní změny nepřinesly a jak poznamenal *Pernštýn* „*Valné odchyly se nestaly: zvolení někteří noví, již jsou známé síly výtečné, a je jest jen žádoucí, aby sil svých věnovali cele rozkvětu obce a blahu svého občanstva. Mnozí zvolení jsou arci také velkými nulami, o nichž předem již možno říci, že městu našemu neprospějí pranic*“.¹²⁹

Do čela města tak znovu postavil staroček, tentokrát zkušený politik a advokát JUDr. Jan Žák. Při hlasování obdržel 32 hlasů proti 2 pro Františka Hoblíka. Celá volební procedura byla předem dohodnuta na uzavřené „*důvěrné schůzi důvěrných*“ v hostinci v Bubenči a na místa radních byly zvoleny pouze staročeši.¹³⁰

Když v polovině roku 1889 zasedli pardubičtí mladočeši, aby shrnuli svou dosavadní činnost, shodli se na tom, že za dva měsíce, kdy existuje jejich klub, byla strana svobodomyšlná na Pardubicku úspěšná. Posílení mladočechů dokumentoval mimo jiné fakt, že při posledních volbách do říšské rady v roce 1885 získal jejich kandidát jen 15 hlasů.¹³¹ Do čela strany byl na této schůzi dosazen Antonín Chlad, sládek a nájemce zámeckého pivovaru. Proto byla od tohoto okamžiku strana svobodomyšlná nazývána též stranou „*zámeckou*“.¹³²

Vítězství strany konzervativní v obecních volbách bylo poslední, kterého bylo možno dosáhnout pomocí osobního vlivu několika charismatických osobností. Napříště bude již pro úspěch v obecních volbách potřeba pevné stranické organizace, tiskového orgánu a především podpory stavovských spolků. Doba, kdy na místo na radnici mohl pomýšlet jedinec bez širší podpory a jasného politického ukotvení, skončila.

¹²⁹ *Pernštýn*, 14. 9. 1889

¹³⁰ SOKA Pardubice, AMP, kn. 183, s. 571-575

¹³¹ *Pernštýn*, 31. 7. 1889

¹³² *Pernštýn*, 31. 7. 1889 – schůze se účastnilo 70 členů, počet členů klubu se později, v devadesátých pohyboval mezi 100 až 150.

6. 2. Nástup mladočechů

Stejně jako v letech osmdesátých, na počátku let devadesátých byla v Pardubicích u moci stále ještě generace reprezentantů, která vstoupila do politiky v 60. letech. I ji však začaly hned zpočátku roku 1890 ohrožovat vídeňská jednání mezi českými a německými liberály, známé též jako „vídeňské punktace“. Jedenáct bodů tohoto česko-německého vyrovnání mělo zajistit zklidnění politické situaci v zemi. Jednání skončila krachem díky odporu mladočechů, kteří se masivní petiční kampaní proti „*punktátorům*“ pomalu dostávali do čela české politiky. Jedním z bodů vyrovnání bylo i rozdělení obchodních a živnostenských komor a zřízení nové komory ve východních Čechách jejímž sídlem se měl stát Hradec Králové nebo Chrudim.¹³³ I z tohoto důvodu punktace silně polarizovaly politickou situaci v pardubickém okrese a zdánlivě neotřesitelná pozice politiků jako byl Jan Žák nebo Jiljí V. Jahn se začínala oslabovat.

Pevnější organizace se dočkali na počátku 90. let také staročeši, když na Pardubicku vznikl „*Politický spolek Polabský*“. K vzniku tohoto sdružení se nám bohužel nedochovaly prameny. Díky staročeským novinám však víme, že v průběhu roku 1890 pořádalo toto uskupení na Pardubicku schůze, na kterých příznivci staročeské politiky podepisovali rezoluce na podporu punktací.¹³⁴ Pardubičtí „*notáblové*“, jak byli staročeši mladočeským tiskem nazýváni, posílili i v oblasti tiskové, když začali v dubnu 1890 vydávat vlastní noviny „*Pardubický Obzor*“.

Agitační snahy staročechů se však nemohly vyrovnat mladočeské vlně odporu, která se proti punktacím na Pardubicku vzedmula. Jen na předvolební voličskou schůzi Národní strany svobodomyšlné 8. února 1891 ve „Veselce“ dorazilo na 900 účastníků.¹³⁵ Jednalo se o do té doby největší čistě politickou schůzi v Pardubicích. Za velkou návštěvností stál především hlavní řečník Eduard Grégr, který na schůzi pronesl proslov. Kromě něj se účastnili i nejdůležitější představitelé strany mladočeské v Pardubicích, sládek Antonín Chlad, knihtiskař František Hoblík a advokát Florián Hlubůček. Dostavil se rovněž zemský poslanec za pardubickou venkovskou skupinu Alois Koldinský a pozván byl také staročeský poslanec na říšské radě za Pardubice

¹³³ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918*. Praha 1982 s. 393

¹³⁴ *Pardubický Obzor*, 3. 10. 1890

¹³⁵ *Pernštýn*, 11. 2. 1891

Jiljí V. Jahn. Shromáždění skončilo podepsáním resoluce odmítající punktace a výzvou k volbě strany v nadcházejících volbách do říšské rady. Agitace za pomoci přední mladočeské osobnosti se mladočechům vyplatila. Ve volbách triumfovali a jejich kandidát za města Josef Sokol porazil dosavadního poslance Jiljí Jahna o celých 622 hlasů.¹³⁶ Ve skupině venkovských obcí zvítězil Václav Formánek, mlynář z Hradce Králové nad V. Fišerem.

První obecní volby devadesátých let již jen dokonaly mladočeský obrat. Dlouhá desetiletí vlády jedné strany, i když s opozicí uvnitř, skončila ve volbách roku 1892. Pardubičtí mladočeši porazili stranu konzervativní i v komunálních volbách a ovládli na 7 let radnici.

Tomuto úspěchu však předcházelo tříleté období, ve kterém se vedení strany mladočeské pečlivě připravovalo. Předvolební kampaň ukázala, že se od svého konstituování ve stálý politický klub v Pardubicích, mladočeši pro nadcházející volební klání znatelně zlepšili a rozvinuli svoji volební strategii. Tento obrat v politické kultuře uskutečňoval v několika rovinách. Především v soustředění se na jednotlivé složky obyvatelstva a v tom uzpůsobené předvolební agitaci. Mladočeši, kteří si byli vědomi nemožnosti úspěchu ve sboru prvním, rezignovali na vytvoření kandidátky pro tento sbor v obecních volbách roku 1892. Tato skutečnost si vysloužila kyselou poznámku staročeského *Pernštýnu*. Mladočeši prý nekandidovali v I. sboru „z pouhé lásky k naší straně, aby byla v zastupitelstvu také zastoupena“.¹³⁷ Tento krok byl logický vzhledem k rozložení sil v jednotlivých kuriích. Snaha netříštit své síly a zároveň nedostatek vhodných a ke kandidování ochotných členů směřovaly mladočechy k větší pozornosti na sbor druhý a především třetí. V těchto sborech dominovala maloburžoazie, řemeslnictvo a místní inteligence (učitelé reálky, atd.). Hlavně sbor třetí představoval pro stranu svobodomyšlnou cílovou skupinu voličů, pro kterou byla lákavá mladočeská směs nacionalismu a ekonomického liberalismu. Mezi voliči tohoto sboru převažovali živnostníci a řemeslníci, kterých bylo celkově ve všech sborech přes 800 a volili tak až 18 členů zastupitelstva.¹³⁸ Vedení strany „zámecké“ správně usoudilo, že cesta k tomuto společenskému stavu vede skrze Živnostesko-

¹³⁶ *Pardubické noviny*, 7. 3. 1891

¹³⁷ *Pernštýn*, 31. 12. 1892

¹³⁸ *Pernštýn leden*, 1893

řemeslnickou besedu. Žřb byla založena jako reprezentant drobné maloburžoazie. Z původně nepolitického stavovského spolku se po vzniku místní pobočky strany svobodomyslné stala poměrně rychle centrem politických snah této strany. Jakým způsobem se tak dělo a že ne vždy pomocí idejí potvrzují časté stížnosti ve staročeském tisku. „....svým známým *Gambrinovým mokem z prodloužené Pernštýnské ulice mozek těch kterých našich řemeslníků – osvětluje* (myšlena strana mladočeská)“.

139

Samotné prorůstání mezi řemeslnictvo a živnostnictvo by však mladočechům k úspěchu nestačilo. Byl to mladočeský element, který přinášel do politiky nové prvky agitace. Poprvé se v místní politice projevila ve větší míře manipulace voličskými hlasy pomocí plných mocí. Jejich počet ve třetím sboru stoupl od začátku 80. let ze 17% všech odevzdaných hlasů až na polovinu všech hlasů začátkem 90. let. Jejich důležitosti si byli mladočeši dobře vědomi, neboť v minulých kláních, ať už obecních nebo při volbách do říšské rady a zemského sněmu, je získávali hlavně jejich oponenti zásluhou zkušených politiků jako byl Jan Žák. V tomto směru se projevilo vedení strany svobodomyslné prozíravěji než vedení jejich protivníků, které to ponechalo na aktivitě jednotlivců a tak si zajistili mladočeši značný počet plných mocí pečlivou agitací v týdnu před volbami. Za tuto činnost, která ne vždy proběhla zrovna podle pravidel, kritizoval mladočechy staročeský *Pernštýn*.¹⁴⁰

Aby dosáhli mladočeši rozhodujícího vítězství museli ovládnout druhý sbor. Zde volilo především pardubické židovstvo, které tvořilo malou, ale v podstatě rozhodující část ve sboru druhém (asi 30-40 ze 180 voličů-dohledat). Židovské voličstvo bylo velmi ukázněné a až do počátku 20. století volilo vcelku jednotně. V pardubickém zastupitelstvu díky tomu stabilně zasedal minimálně jeden zástupce místní židovské komunity. V těchto volbách však nebyl hlas židovských voličů rozhodující, neboť se o jejich přízeň celkově ucházeli tři židovští kandidáti, přičemž Marcus Oesterreicher přešel do prvního sboru a Hugo Felfel ze sboru třetího do sboru druhého. Tím měla židovská komunita předem zajištěna dvě místa v zastupitelstvu,

¹³⁹ *Pernštýn*, 15. 1. 1893svým známým *Gambrinovým mokem z prodloužené Pernštýnské ulice mozek těch kterých našich řemeslníků – osvětluje*.

¹⁴⁰ *Pernštýn*, 31. 12. 1892 podle staročeského deníku volil *Vácslav Srbek na plnou moc Františka Štěpánka ze Svítkova, čís. 11., Jenž byl již pře sedmnácti lety – 25. září 1875. – zemřel. Obdobně Josef Dittrich z Jesničánek volil za Františka Linharta ze Svítkova čís. 36., který již před devíti lety – dne 29. listopadu 1883 – jest mrtev!*

neboť v prvním sboru pravidelně vyhrávali konzervativci, za které tito kandidáti do voleb šli. To se moc nezamlouvalo advokátu Vojtěchu Horákovi, jednomu z mladočeských vůdců a pokusil se antisemitskou kampaní mezi státním úřednictvem o získání hlasů pro sebe jako samostatného kandidáta v 1. sboru. Antisemitismus byl však u státních úředníků něčím zapovězeným a tak získal jediný mladočeský kandidát v prvním sboru jen tři hlasy.¹⁴¹

Staročeši si pod vlivem celozemské politické situace byli vědomi narůstající síly a popularity mladočechů v Pardubicích. To přimělo jejich umírněné křídlo v čele s Antonínem Formánkem k vyjednávání s mladočechy a k pokusu o vytvoření společné kandidátky obou stran. Podle návrhu staročeského matadora mělo na takové kandidátce být 14 mladočechů a 22 staročechů. S takovým to návrhem nemohl pochodit u klubistů, kteří si již byli vědomi možného obratu v rozložení sil na radnici.¹⁴² Nasvědčovalo tomu jejich vítězství ve volbách do říšského rady. Navíc s takovým návrhem nesouhlasilo konzervativnější jádro staročechů kolem JUDr. Jana Žáka.¹⁴³ Žákovi stoupenci si věřili a doufali, že volby proběhnou jako vždy, neboť Pardubice byly stále považovány za baštu staročechů. Tentokrát se však ukázalo, do jaké míry se obecní samospráva zpolitizovala. Pardubickým konzervativcům nezlomil vaz stav obecních financí, ale punktační politika jejich vedení. Pardubice byly jediným městem společně s Turnovem, jehož vedení souhlasilo s vídeňskými úmluvami, což neopomenuli mladočeské noviny zmínit.¹⁴⁴ Punktace tak zcela zastínily problémy města a v předvolební kampani měly navrch. Staročeši se přesto pokoušeli vyhnout punktační tématice, tradičním poukazováním na samosprávu jako na něco nepolitického. Ve svém předvolební prohlášení proto staročeši jako úspěchy své obecní vlády zmiňují vydláždění Královské třídy a úpravu Karlovy ulice.¹⁴⁵

Ani utvoření vlastní stranické organizace staročechům nepomohlo a ve volbách slavila vítězství strana svobodomyšlná, která tím dokonala obrat v místní politice. V minulosti sice její zástupci na radnici zasedali a mladočech František Hoblík byl dokonce, po úmrtí Leopolda Wernera, dočasným starostou města, nikdy však radnici

¹⁴¹ *Pernštýn*, 31. 12. 1892

¹⁴² *Pardubické Noviny*, 7. 1. 1893

¹⁴³ *Pardubické Noviny*, 7. 1. 1893

¹⁴⁴ *Pardubické listy*, 28. 5. 1893

¹⁴⁵ *Pardubické Noviny*, 16. 12. 1892

neovládala. Podle očekávání její kandidátka ve třetím sboru zcela zvítězila. Staročestí kandidáti zde získali jen 209 až 250 hlasů z celkem 692, přičemž poslední zvolený kandidát, krejčí Josef Gruss, obdržel 399 hlasů a konzervativcům tedy chybělo ve třetím sboru 150 hlasů.¹⁴⁶ V druhém sboru získali stoupenci strany Žákovy jen dva mandáty. Tři zvolení zastupitelé byli společní, zbylých 7 připadlo mladočechům. V prvním sboru uspěli jako vždy kandidáti konzervativců. K výhře straně zámecké pomohl především zisk 470 voličů, kteří pobouření puntacemi přešli na její stranu.¹⁴⁷ Celkový poměr v zastupitelstvu tedy rovnal 20 mladočechů proti 16 staročechům, což byl znatelný rozdíl oproti 4 mladočechům v zastupitelstvu minulém.

Po vyhraných volbách strana mladočeská staročechům odpověděla, že zachovali neférově, když tvrdili, že v předchozím období vykonali mnoho aniž by zvýšili finanční zatížení obce.¹⁴⁸

Mnohé projekty sice byly schváleny, ale jejich reálné financování se mělo projevit až v nadcházejícím období. Tím byla myšlena především připravovaná stavba kasáren a probíhající stavba nové radnice. Jelikož námitky proti volbám nebyly uznány, mohla se volba městské rady a starosty uskutečnit v únoru následujícího roku.

Za starostu byl ve velmi vyrovnané, ale předem jasné volbě zvolen František Hoblík, když obdržel 19 hlasů proti 15 pro Jana Žáka a 1 pro Karla Wenera.¹⁴⁹ Následující výběr radních byl ve znamení bojkotu ze strany nové opozice. Ta splnila své hrozby a při volbě jednotlivých radních odevzdávali její zástupci prázdné hlasovací lístky. Jelikož se zastupitelů sešlo 35, nejstarší člen zastupitelstva Marcus Oesterreicher byl nemocen, stačilo pro zvolení do městské rady 18 hlasů. Jako projev dobré vůle ze strany mladočechů byli sice zvoleni Staročesi Čeněk Červenka a František Sichrovský, ale své zvolení okamžitě na povel vedení své strany odmítli.¹⁵⁰ František Sichrovský přitom jako důvod uvedl své pracovní vytížení. I přesto byl zvolen a bylo mu pohroženo, že pokud funkci nepřijme, může mu zastupitelstvo udělit pokutu. Vše bylo nakonec vyřešeno proslovem Karla Wenera, který byl v minulosti také do funkce nucen. Ten přesvědčil zastupitelstvo, že je lepší zvolit někoho, kdo

¹⁴⁶ *Pardubické listy*, 24. 12. 1892

¹⁴⁷ *Pardubické listy*, 24. 12. 18 92

¹⁴⁸ *Pardubické Noviny*, 18. 2. 1893

¹⁴⁹ SOkA Pardubice, AMP, kn. 185, s. 46

¹⁵⁰ *Pardubické listy*, 20. 2. 1893

svou funkci bude zastávat naplno.¹⁵¹ Mladočechům k volebnímu úspěchu blahopřálo značné množství měst, neboť Pardubice byly brány dlouhou dobu za staročeskou baštu.

V tříletém období, kdy poprvé vládli městu mladočeši, však nedošlo k žádným radikálním změnám. Vzhledem k finančnímu vyčerpání si nemohlo města dovolit tolik potřebné projekty jako byla kanalizace nebo vodovod.

Dokončena byla alespoň stavba nové radnice do které se městský úřad nastěhoval začátkem roku 1895 a 23. března se zde uskutečnilo první zasedání městského zastupitelstva.¹⁵² Otevření radnice mělo být původně zahájeno veřejnou slavností, při které měla být radnice posvěcena. Od toho bylo vzhledem k nedokončenému interiéru upuštěno.

Samotná zasedání obecního parlamentu, jak bylo zastupitelstvo někdy nazýváno, probíhala zpočátku velmi bouřlivě. Část mladočechů povzbuzená volebními vítězstvími své strany dávala svým oponentům pocítit kdo nyní drží moc ve městě a neváhala urážet staročechy přímo při zasedání zastupitelstva. Při jednom ze zasedání o stavbě vojenských kasáren roku 1894 neváhal například vedoucí činitel mladočechů Florián Hlubůček nazvat konzervativce Efialty, tedy zrádci národa.¹⁵³ Na to pohrozila dotčená strana neúčasti při zasedáních zastupitelstva a žádala omluvy.¹⁵⁴

Aby obě zmíněné strany podchytily občany s voličskými hlasy, utváří uvnitř města organizace, které se aktivně věnují problémům Pardubic. Staročeši se 7. srpna 1892 na schůzi, které byl přítomen Albín Bráf, usnesli o zřízení místní pobočky své strany.¹⁵⁵ Za název přijali „Jednotu občanů soudního okresu pardubického“. Předchozí „Politický spolek Polabský“ zasahoval příliš velké území a byl obranou reakcí na mladočeské petiční hnutí. I mladočeši si byli vědomi potřeby lepší vlastní organizace v Pardubicích a postupně ovládli „Občanskou besedu na Novém Městě“. Toto sdružení bylo založen koncem roku 1895 na principu podobném bývalému Občanskému klubu.¹⁵⁶ Jednalo se zprvu o sdružení občanů z pardubických předměstí, kteří nebyli spokojeni se svým zastoupením v obecním zastupitelstvu. I když se již od počátku

¹⁵¹ *Pardubické listy, 1893*

¹⁵² SOKA Pardubice, AMP, kn. 187, s. 48

¹⁵³ *Pardubický Obzor, 6. 9. 1894*

¹⁵⁴ SOKA Pardubice, AMP, kn. 186, s. 223-226

¹⁵⁵ SOKA Pardubice, AMP, obecní kronika s. 722

¹⁵⁶ *Neodvislé listy, 21. 12. 1895*

tento spolek hlásil k straně mladočeské, nebyl ještě zcela politicky vyhraněný, takže do něj vstupovali i konzervativci jako Antonín Formánek. Role tohoto spolku se projevila již následujícím roce, kdy byla Občanská beseda jedním z důležitých činitelů při obecních volbách.

Po třech letech od doby co se strana mladočeská pevně usadila na pardubické radnici nedošlo v pardubické politice k zásadnímu obratu. Strana staročeská se ve volebním boji o radnici v roce 1896 již poučila z mladočeské volební strategie a věnovala volební agitaci patřičnou pozornost. I tentokrát se obě strany pokusily o volební kompromis. Navrhovaný poměr 16 ku 20, v městské radě paritu a starostu mladočecha strana „Jednoty občanů“ nepřijala.¹⁵⁷ Oproti předchozím volbám se zde předvolební jednání vedla otevřeně na zasedáních stran a o jejich výsledcích bylo referováno v tisku. Mezi staročechy již nepůsobili jejich nejkonzervativnější politici jako Jan Žák, který zemřel několik týdnů před volbami nebo Jiljí Jahn, jenž se od roku 1894 usadil v Praze. O to víc vynikla postava známého advokáta Antonína Formánka.

Politika se již nedělala skrytě nebo v jednom z místních hostinců u gambrinova moku. I dopisy týkající se vyjednávání, které si posílali předsedové obou stran byly zveřejňovány v novinách. Strany již byly pevně organizovány a pro jednání měly své vyjednávače. Za obě uskupení to byly většinou právníci nebo obchodníci uvyklí náročnému vyjednávání. Za stranu klubistů to byl JUDr. Florián Hlubůček a podnikatel František Kerhart, za stranu konservativní JUDr. Antonín Formánek, obchodník Jan Klečka a mlynář Josef Odkolek. Díky aktivitě právníků se obecní politika v Pardubicích často jevila jako souboj navzájem si konkurujících advokátních kanceláří.¹⁵⁸

Na kandidátní listině otištěné v Neodvislých listech byly vedle sebe politici z obou stran, žádná dohoda o rozdělení mandátu však uzavřena nebyla.¹⁵⁹ Ze strany staročeské se jednalo rovněž o snahu stranických elit o návrat na radnici. I tento krok však vzbudil nelibost v části mladočeské strany.

V předvolební hře o voliče se zde nově objevila i otázka místních průmyslových podniků, jmenovitě továrny na kávové náhražky Heinricha Francka, jež

¹⁵⁷ *Pardubický Obzor*, 16. 4. 1896

¹⁵⁸ HAJN, *Život...*, s. 91.

¹⁵⁹ *Neodvislé listy*, 23. 5. 1896

měla být přesunuta z německého Chomutova do Pardubic. Zatímco mladočeši v tom viděli další z úspěchů města v lákání průmyslu, staročeská opozice v předvolebních vydáních svých novin (P.noviny, Pernštýn) pravidelně zmiňovala německou národnost a protestantské vyznání majitele, stejně jako fakt, že továrna bude konkurencí pro nově vzniklou továrnu na cikorii zdejšího podnikatele Čeňka Blechy.¹⁶⁰

Volby pak znamenaly sice úspěch pro vládnoucí mladočechy, ale celkový poměr sil je nutil k větší kooperaci s opozicí. Část učitelstva a poštovního úřednictva volilo stranu zámeckou, ačkoli ji nabízeli staročeši tři místa na své kandidátce. Sami tak vyhráli nakonec jen jedno místo na radnici.

Ač se strana konzervativní připravila v oblasti agitační, ve stranické disciplíně za mladočechy stále silně zaostávala. Ti byli pevně organizováni a k volbách se jich dostavila většina. Tato skutečnost a úspěšná agitace mezi sílícím poštovním úřednictvem a učitelstvem ji zajistila udržení si vedoucí pozice na pardubické radnici.

V povolebním jednání o místa v městské radě bylo největším problémem místo náměstka starosty. Mladočeská většina nabídla opozici sice tři místa v městské radě, ale místo náměstka se jí zdálo moc. Na starostu byl opět navržen stávající starosta a majitel knihtiskárny František Hoblík, ten ovšem odmítal přijmout nabízené místo, neboť neměl podporu obou stran. Nakonec funkci přijal z důvodů neschopnosti vlastní strany shodnout se na jiném kandidátu.¹⁶¹ Ve volbě samotné obdržel 19 hlasů proti 15 pro Dr. Leopolda Hruše a 1 pro Dr. Florianu Hlubučka.¹⁶² Náměstkem se stal mlynář Josef Odkolek. Celá volba byla nakonec formalitou, když se opozice smířila se třemi místy v městské radě.

I přes opětovné vítězství v obecních volbách se strana mladočeská dostávala do rozkladu. Ten se projevoval již před volbami zmateným vyjednáváním o kandidátku. Mladočeši, kteří absorbovali počátkem 90. let radikálně-pokrokové hnutí, aby se ho před polovinou stejného desetiletí zbavili, nyní začínali pociťovat tlak ze směru nově vznikajících politických uskupení, jako byla křesťansko-sociální nebo agrární strana.¹⁶³ Do obecní politiky začala zasahovat koncem 90. let jen ta první. Díky osobě biskupa Eduarda Brynycha dokázalo toto uskupení značně zamíchat politickou

¹⁶⁰ *Pardubický Obzor*, 7. 5. 1896

¹⁶¹ *Pardubický Obzor*, 18. 6. 1896

¹⁶² SOKA Pardubice, AMP, kn. 187, s. 133.

¹⁶³ URBAN, *Česká společnost...*, s.473-489

situací ve východních Čechách.¹⁶⁴ Královehradecký biskup byl velmi schopný organizátor a v sídle své diecéze založil katolický deník *Obnova*, který si všímal také situace katolíků v Pardubicích. Jeho počínání, především četné agitační návštěvy okolních měst, budilo rozhořčení pardubického antiklerikálně naladěného mladočeského tisku. Střet mezi pardubickými a Brynychem vyvrcholil při jeho návštěvě Pardubic před obecními volbami v posledním roce 19. století, když se obecní zastupitelstvo odmítlo zúčastnit uvítání biskupa. Tak byl Eduard Brynych uvítán jen zástupcem katolických občanů města Josefem Odkolkem. Ačkoli se biřmování podstoupilo na 3500 lidí, nepřesahoval počet klerikálních voličů v Pardubicích 150 až 200 občanů.¹⁶⁵ I tak byli cenným spojencem strany staročeské.

Koncem století Pardubice po závratném růstu dosahují 17 tisíc obyvatel a jejich společnost se začíná silně sociálně rozvrstvovat. Vzrůstajícího štěpení si byli doposud vedoucí strany vědomy a ve svých předvolebních prohlášeních se na rozdíl od dob předešlých obrací na všechny vrstvy veřejnosti. Jmenovitě na rolníky, živnostníky a dělný lid. Obě strany tak činí pod vlivem stoupající podpory pro teprve tvořící se menší strany.

Na přelomu století se mění i pohled na Pardubice a jejich postavení v rámci české společnosti. Z malého venkovského města na periferii české společnosti se mění v centrum venkova českého „Východu“. Pardubičtí měšťané ještě neusilují o vedoucí úlohu v rámci celých východních Čech, neboť jsou si vědomi ekonomické a kulturní síly sousedního Hradce Králové. Usilují však o to stát se městem do nějž se bude soustřeďovat hospodářská politika venkovských obcí úrodného Polabí, těžícího ze vzrůstu potravinářského průmyslu. Jako konkurenti nebo vzory jsou zde proto často zmiňována města jako Kolín a Louny, která měla stejnou hospodářskou orientaci a obdobnou sociální strukturu a svou velikostí navíc Pardubice nepřevyšovala.

O tom, že se v místní politice bylo těžké vyznat i pro současníky svědčí pokusy obou stran zakrýt svou politickou orientaci. Při posledních obecních volbách na konci 19. století tak například staročesi nechali svou kandidátku podepsat jako kandidátku „Občanské besedy“, kde se poměr sil neustále měnil a jejíž orientace nebyla pro voliče

¹⁶⁴ Brynych, Eduard (nar. 4.5. 1846 ve Vlásenicích), kanovník a spisovatel. Po vystudování semináře byl roku 1888 zvolen za kanovníka vyšehradské kolegiální kapituly. In: Ottův slovník naučný, sv. 2, Praha 1890, s.817-818.

¹⁶⁵ *Obnova*, 3. 6. 1910

málo sledujícího aktuální vývoj zcela zřetelná.¹⁶⁶ Podpis jejich vlastního uskupení, tedy „Jednoty občanů“, zde naopak chyběl. Proti této kompromisní listině vystoupila část členů Občanské besedy, jelikož byla podepsána bez jejich vědomí a souhlasu. Straně staročeské se tak podařilo, to oč usilovala od posledních voleb, kdy před minulými volbami někteří umírnění staročeští politici jako Antonín Formánek ve snaze získat část řemeslnického voličstva vstoupila do Občanské besedy.

Poprvé zde na politickou scénu města vstupují další politické subjekty, i když zatím jen skrze voličskou podporu. První stranou, která tak učinila byla místní pobočka strany národně sociální a obdobně jako v politice zemské i zde její důvěrníci podpořili stranu mladočeskou.¹⁶⁷

Jako hlavní téma voleb se poprvé prosadily modernizační projekty obce. Na konci 19. století neměly Pardubice vodovod, osvětlení, kanalizaci ani divadlo. Ač se o těchto investicích jednalo již deset let, nemělo vedení města dostatek odvahy ke zvýšení již dosti velkých dluhů.

Veřejnost značně nespokojená se zaostáváním komunálních služeb Pardubic za okolními městy, se rozhodla změnit situaci v obecním parlamentu. Volby do sboru třetího a prvního dopadly jako v posledních deseti letech. Třetí ovládli mladočeši a první jejich oponenti. I tentokrát rozhodl druhý sbor, když se zde straně staročeské podařilo získat všech 25 hlasů židovských voličů za odměnu dvou míst v obecním zastupitelstvu.¹⁶⁸ Zisk židovských hlasů byl pro Staročechy klíčový, neboť podle odhadů mladočeského tisku tvořili stoupenci konzervativní strany jen 10 procent občanstva. Ve spojení s Židy ovšem až třetinu poplatnictva. To jim spolu s nevýhodnou volební aritmetikou zajistilo srovnání sil s dosud vládnoucími mladočechy.

Ve sboru druhém získali mladočeši 5 mandátů, staročeši 4 a 3 případně společným kandidátům. Vzhledem k výsledkům ve třetím a prvním sboru tak měli v 36 členném obecním zastupitelstvu stoupenci strany konservativní 16 mandátů a stoupenci strany svobodomyšlné mandátů 17.¹⁶⁹ O sestavení městské rady a postu starosty tak rozhodli 3 společní zastupitelé. Za starostu města byl zvolen staročeský

¹⁶⁶ *Neodvislé listy*, 16. 9. 1899

¹⁶⁷ *Neodvislé listy*, 16. 9. 1899

¹⁶⁸ *Neodvislé listy*, 30. 9. 1899

¹⁶⁹ *Obnova*, 6. 10. 1899

poslanec JUDr. Antonín Formánek. Dohodnutý kompromis nebyl po chuti ani jedné straně a již několik týdnů po zvolení městské rady se v tisku obě strany vzájemně napadaly.¹⁷⁰

6. 3. Moderní doba

Ani v novém století nebyla zprvu obecní politika v Pardubicích nijak zvlášť progresivní. Budoucnost města rozhodovaly často osobní zájmy a nevraživost vzájemně zneprátelených stran. Ducha tehdejší pardubické společnosti vystihl ve svém částečně autobiografickém románu *Karel Martens* skladatel Karel Moor.

“Na náměstí v malé vinárně bylo hlučno, jako každodenně. Scházejí se tam pánové, o něž v žádném městě není nouze – místní kapacity. Vidiš je hned zrána ve vinárně, kdež spokojeně vysedí až do poledne, odpoledne je nalezneš v kavárně při kartách a večer se s nimi můžeš setkat v hospodách, kdež se „nenuceně“ baví až do časného rána. Jsou různého stáří, duchem nevynikají, ve městě však právě proto hrají velké úlohy, hlásí se k politickým stranám, v nichž se soustřeďuje zpátečnictví a šosáctví, čtou jen „svůj“ místní plátek (jinak vůbec nic), panu purkmistrovi by snesli modré s nebe, planou žlutou nenávisť proti silnějším duchem a pokrokáře by utopili na lžici vody.“¹⁷¹

Oněmi pokrokáři jsou zde myšleni stoupcí „Pokrokového klubu občanského pro Pardubsko a Chrudimsko“, který se utvořil v Pardubicích v říjnu 1904.¹⁷² Jejich hlavní postavou byl novinář Alois Hajn. Ten svoji dráhu započal jako člen Strany radikálně-pokrokové a do východních Čech se dostal roku 1897, když převzal v Hradci Králové noviny „Osvěta lidu“.¹⁷³ Po třech letech přenesl sídlo svých novin do Pardubic a okamžitě se zapojil do místní politiky. Jeho noviny si rychle získaly respekt protivníků kvalitou a rozsahem své žurnalistiky. Osvěta lidu náležela k největším venkovským novinám, proto byly čtena i v Praze, kde měla až 150 stálých odběratelů.¹⁷⁴ Přitom se průměrný náklad venkovských novin pohyboval mezi 300 až 400 výtisky. Obdobně jako Moor ve svém románu vzpomínal i Hajn ve svých pamětech na politickou situaci v Pardubicích.

¹⁷⁰ *Stráž na Východě*, 1. 12. 1899

¹⁷¹ Moor, Karel: *Karel Martens*, Praha 1906, s. 261 – 262.

¹⁷² *Osvěta lidu*, 19. 10. 1904

¹⁷³ Hajn, *Život...*, s. 91

¹⁷⁴ Hajn, *Život...*, s. 89

*„Jejich život politický a společenský byl jakýmsi odvarem vlasteneckého romantismu let 1860 – 1870, s určitým sklonem k povrchnímu, jalovému radikalismu a po aféře Hilsnerově k surovému, štvavému antisemitismu, snad to souviselo do značné míry s hospodským a vinárenským životem, který byl v Pardubicích rozvinut mnohem více než kde jinde. V ovzduší alkoholu se dělala komunální politika, tam se vlastenčilo, hejslovanilo a nadávalo (bylo to krátce po procesu polenském) na Masaryka, realisty, socialisty a jiné „židovské zaprodance“.*¹⁷⁵ Do politiky Hajn aktivně zasáhl až když se utvořil „Pokrokový klub“ a první obecní volby v novém století tak byly ještě záležitostí souboje mladočechů se staročechy.

Při posledních volebním souboji se ani jedné ze dvou stran nepodařilo získat většinu v obecním zastupitelstvu a po dohodě obou stran zasedl v čele radnice umírněný staročeský politik Antonín Formánek. Při vratkém příměří s mladočechy se mu však nepodařilo prosadit většinu pro město tolik potřebných modernizačních projektů. Na posledním zasedání městského zastupitelstva před obecními volbami se tedy alespoň pochlubil vyrovnaným rozpočtem obce.¹⁷⁶

Byly to právě již zmíněné modernizační projekty, které na přelomu století nabraly na politickém významu a plně se prosadily jako témata předvolebních kampaní. Vzhledem k ustrnulosti obecního zastupitelstva se opakovaně odsunovalo prosazení projektů, které rostoucí Pardubice vyžadovaly. Jedinou významnější investicí byla stavba okresní nemocnice, na které se ovšem finančně podílelo okresní zastupitelstvo. Není tedy divu, že zájem o obecní volby značně vzrostl a před volbami se objevilo opět více kandidátních listin. Kromě listin dvou hlavních stran si své vlastní kandidátky sepsali i jednotlivé spolky a své zástupce se tak snažili do obecního parlamentu prosadit společenstvo obuvníků, stavebníků nebo majitelů domů. Posledně jmenované měl na svědomí známý kverulant obchodník Emanuel Jindřich. Ten se politického dění v obci účastnil již přes 20 let, když v 80. letech začínal jako příznivce mladočechů. Po jejich ovládnutí radnice v roce 1892 se však stal největším kritikem mladočeské politiky v Pardubicích. Později se tento solitér účastnil volebního klání již jen jako člen profesních spolků, což mu ovšem nebránilo, aby pravidelně žádal o revizi obecních účtů. Sestavování kandidátek profesních organizací bylo pouze

¹⁷⁵ HAJN, *Život...*, s. 91

¹⁷⁶ *Osvěta lidu*, 10. 1. 1903

společenským rituálem, který měl ukázat, že jejich vedení dokáže reprezentovat zájmy svých členů. Mělo také donutit jednotlivé strany a kandidáty jednat se zástupci spolku o volební podporu. Ve volbách samotných obvykle tyto kandidátky většinou propadly.

Volební klání v roce 1903 bylo poměrně jednoznačné a znamenalo krach pro stranu mladočeskou. Ta sice dokázala opětně uspět ve třetím sboru díky zaručené podpoře Žřb, ale zcela propadla ve zbývajících dvou sborech, když se ji podařilo získat jen další dva mandáty zastupitelů (František Hoblík a JUDr. Josef Štolba).¹⁷⁷ Konzervativci tak jedenáct let po mladočeském obratu slavili návrat do čela města, aniž by se museli ohlížet na po spolupráci s opozicí. Díky kandidatuře Antonína Formánka se jim podařilo ukořistit dokonce místo jednoho zastupitele za třetí sbor. Celkem získali staročeši v zastupitelstvu 21 míst, mladočeši 13. Dva kandidáti byli zvoleni jako společní (Čeněk Červenka v prvním sboru a Moric Pick ve druhém).¹⁷⁸ Do starostenského křesla opět dosedl Antonín Formánek.

Porážka znamenala pro mladočechy především nutnost sebereflexe. Vyrovnaný výsledek posledních voleb ještě mohl být jako obvykle sveden na volební manipulaci protistrany. Ovšem debakl při prvních volbách v novém století již naznačil, že ve straně „zámecké“ musí dojít k radikální změně. První známky sebekritiky naznačil povolební úvodník v mladočeských „*Neodvislých listech*“ otištěný jen čtyři dny po volbách. V něm byla kromě obvyklých agitačních praktik protistrany popsána apatie členů a voličů, kteří svou liknavostí zmeškali samotný akt volby.¹⁷⁹ Kyselá slova padla i na stranu spojenců, národních socialistů, jejichž předseda „*bratr Sokol*“ dlel se svými dvěma hlasy na schodech radnice a k samotné volbě se rovněž nedostavil. Mnohem důležitější výtky dopadly na hlavu pražského vedení strany. To má podle anonymního pisatele úvodníku tak široké stanovky, že do svého středu přijímá i mladočeské klerikály. Pro místní klub strany svobodomyšlné bylo však směrodatné usnesení nymburského sjezdu, na kterém se mladočeši v září 1894 důrazně postavili proti tvoření klerikálních stran v české politice.¹⁸⁰

¹⁷⁷ *Osvěta lidu*, 21. 2. 1903

¹⁷⁸ *Osvěta lidu*, 21. 2. 1903

¹⁷⁹ *Neodvislé listy*, 24. 1. 1903 „*Kvůli nevšímavosti a nepohodlnosti některých našinců, kteří dostavili se k volbě jednak pozdě, jednak zapomněli odevzdat plné moci, proto nepatrnou většinou 2-5 hlasů prošli kandidáti staročesko-klerikální.*“

¹⁸⁰ URBAN, *Česká společnost...*, s. 433

Hlavní analýza byla otištěna stejným deníkem o týden později. V ní se redakce novin staví proti převládajícímu názoru, že jde o záležitost místní a vytýká pražskému vedení strany, že nejeví zájem lokální záležitosti a „že se generální štáb zajímá o vedení jen když chce omeldovat nějakého ne příliš vítaného kandidáta poslanectví“.¹⁸¹ Pisatel si rovněž uvědomuje, že mnozí „mlado“ volili proti své vlastní straně. Tato porážka podle něj není jen porážkou místního odboru strany, ale strany samotné, neboť kandidáti byli schváleni vedením.¹⁸² Kritice neunikli ani poslanci, kteří „měli vánoční prázdniny a nenapadlo jít mezi lid a říct jak je to se zamýšleným smířením česko-německým“.¹⁸³ Poté přichází na řadu volební strategie. Tu místní vedení nezvládlo, neboť agitovalo formou „od muže k muži“ jen ve třetím sboru, zatímco druhý sbor byl vypuštěn. Příčiny těchto jevů byly shledány v personálním složení strany. V čele stáli doposud představitelé, kteří pamatovali dobu největších bojů strany v osmdesátých letech a dobu největšího úspěchu v letech devadesátých. Za klíčové shledal pisatel článku nedostatek čerstvé síly. Pokud se jí však dostává, „tak mnozí z mladších členů ani neví co to znamená být mladočech“.¹⁸⁴ Předně však autor článku vytýká spolustraníkům neznalost programu a dějin strany. Většinu informací o programu strany čerpali její členové z tisku a neučí se ho z paměti jako dřív. Vedení bylo doporučeno srovnat si tehdejší noviny s tím co se psalo před patnácti lety.¹⁸⁵ Porážku tak mladočechům nezařídila strana staročeská, která v Pardubicích již skomírala, ale „političtí kacíři“, kteří „volili sice ty co staročesky necítí, ale se staročechy proti svobodomyslným“.¹⁸⁶ Tento výsledek mohl být podle *Neodvislých listů* předzvěstí budoucí porážky.¹⁸⁷

Volby v roce 1903 byly, ač to tak tehdy nevypadalo, posledním úspěchem staročechů na pardubické politické scéně. Předvolební taktizování, rozklad mladočechů po smrti Josefa Kaizla a podchycení katolických a agrárních voličů

¹⁸¹ *Neodvislé listy*, 31. 1. 1903

¹⁸² *Neodvislé listy*, 31. 1. 1903 „Za porážku si strany může sama a zavinili ji jak generálové v ústředním vedení taky generálové místní.“

¹⁸³ *Neodvislé listy*, 31. 1. 1903

¹⁸⁴ *Neodvislé listy*, 31. 1. 1903

¹⁸⁵ *Neodvislé listy*, 31. 1. 1903... „Rovněž se troubí k rozhodující bitvě, ale těsně před ní se pustí lacino důležitá branná novela“ „Řádné hlavy nemá naše vedení!“

¹⁸⁶ *Neodvislé listy*, 31. 1. 1903

¹⁸⁷ *Neodvislé listy*, 31. 1. 1903 „Že alliance žvlů nespokojených porazí oficielní Mladočešství na hlavu.“

zajistilo *Národní straně* poslední volební vítězství. Reforma mladočeské strany a její opětovné posílení vedlo k úzké spolupráci obou subjektů, která skončila postupným pohlcením strany konzervativní její radikálním protivníkem.

Za oslabením staročechů v Pardubicích stálo několik faktorů. Největším problémem se jevílo personální složení této honorační strany. Z jejího čela vymizely intelektuálně a politicky zdatné osobnosti typu Jiljí Jahna nebo Jan Žáka a na jejich místo se nepodařilo najít náhradu. To činilo stranu konzervativní málo přitažlivou pro novou generaci voličů. S onemocněním starosty Antonína Formánka se z jejího čela vytratila i výrazná a politicky zkušená osobnost schopná vytvářet politické strategie.

Další oslabení přišlo s odštěpením agrárně-klerikálních voličů, kteří zamířili ke straně svobodomyšlné. Mladočeši s tímto politickým směrem koketovali již na konci 90. let, ale pro své antiklerikální postoje s ním nebyli schopni navázat spojení. Bránilo jim v tom rovněž zmiňované usnesení nymburského sjezdu, které odmítalo utváření klerikálních stran v Čechách a možnou spolupráci. Od konce 90. let nabral klerikální proud na síle, a především ve východních Čechách se zásluhou biskupa Eduarda Brynycha stal silou, se kterou bylo potřeba počítat. Ještě na přelomu století byli klerikálové pro mladočechy největším ideovým protivníkem.

Předvolební spolupráci nenavazovali mladočeši zatím se stranou sociálně demokratickou, která se v Pardubicích ustavila roku 1896.¹⁸⁸ Do začátku nového století se sociální demokraté komunální politiky v Pardubicích neúčastnili. Soustředili na rozvoj své organizace a pořádání manifestací na podporu všeobecného hlasovacího práva. Jejich aktivnímu zapojení do dění v obci napomohlo sblížení s nově utvořenou stranou Aloise Hajna. Od roku 1905 jim v jejich snahách napomáhaly vlastní noviny *Východočeský obzor*.

Aby tedy mohli mladočeši konkurovat novému uskupení, museli se spojit se stranou klerikální a agrární. I tyto směry se v Pardubicích dočkaly svého tiskového orgánu, když roku 1904 začali manželé Antonie Štěpánková-Goldsteinová a Ladislav Štěpánek vydávat *Samostatné směry*. Oba manželé měli v pardubické společnosti solidní postavení. Antonie Štěpánková-Goldsteinová, žákyně Bedřicha Smetany, v Pardubicích provozovala hudební ústav a nechyběla u žádné významné kulturní

¹⁸⁸ KOHÁROVÁ, Marta – FRAJDL, Jiří: *Vznik průmyslu a počátky dělnického hnutí na Pardubicku*, Pradubice 1985, s. 15

události ve městě. Ladislav Štěpánek, advokátní úředník, byl znám v Pardubicích jako politicky angažovaný buřič, který neváhal vůči svým oponentům použít násilí. Jejich noviny se hned od počátku profilyovaly jako noviny katolické a agrární. Hlavní náplní tohoto žurnálu byly nekrology, černá kronika a zuřivé antisemitské útoky. Terčem jejich útoků byli především bohatší Pardubičtí Židé jako rodina Wertheimerova nebo advokát a pokrokář Berthold Thein. Jak vyplynulo ze soudního procesu mezi Ladislavem Štěpánkem a továrníkem Karlem Opitzem, útoky zmíněných novin měly nutit bohatší pardubické Židy, aby si mlčení *Samostatných směrů* jejich osobách kupovali.¹⁸⁹ Na což někteří skutečně přistoupili. Celá kauza vyšla napovrch díky útokům *Samostatných směrů* na továrníka Opitze, který při procházce městem omylem strhnul plakát Sokolů. Čehož se žurnál manželů Štěpánkových okamžitě chytnul. Po sérii štvavých článků vůči své osobě odmítl žádost o úplatek a manžele Štěpánkovi zažaloval. Soud ovšem i přes dokázané provinění redakci *Samostatných směrů* prohrál, neboť v porotě zasedli rolníci, jejichž sympatie jako bývalý sedlák a navíc stoupenec agrárníků získal Ladislav Štěpánek. Cely spor dále vyostřil situaci v obecní politice, když starosta města demonstrativně pozval oba manžele do Měšťanské besedy.¹⁹⁰ Živnostensko-řemeslnická beseda zároveň přijala Ladislava Štěpánka mezi své členy.

Do volebního souboje roku 1906 o obecní zastupitelstvo tak vystupoval jednolitý blok staročechů s mladočechy a klerikály. Jedinými oponenty byly zbývající dvě menší strany, sociální demokraté a pokrokáři. Aktivní voličská základna těchto stran vykazovala jen 140 až 150 osob, proto mohly prosadit své kandidáty jen jako společné, spolu s mladočechy.

Voličská základna mladočechů pro třetí sbor představoval více jak 600 voličů a obě menší strany jim nemohly konkurovat ani svou sociální skladbou ani ekonomickou silou. Sociální demokraté nacházeli podporu především mezi řemeslnickými mistry a zaměstnanci železnice. Strana Hajnova pak mezi učiteli a zatím v menší míře mezi úředníky. Pro obě uskupení to bylo rovněž poprvé kdy se účastnily volebního souboje samostatně. V předchozím zastupitelstvu sice zasedali jejich členové, ale ti byli

¹⁸⁹ *Novinářská prostituce v Pardubicích. Příspěvek k mravní patologii krajinské žurnalistiky.* Pardubice 1905 s.13

¹⁹⁰ *Novinářská prostituce, s.14*

zvolení jako společní kandidáti za slíbenou volební podporu. Něco podobného však v nadcházejících komunálních volbách nepřicházelo v úvahu.

Obrat strany svobodomyšlné ke klerikálnímu táboru byl významný ještě v jednom bodu. Až do voleb v roce 1906 hráli poměrně důležitou roli Židé, kteří především ve druhém sboru představovali sílu, jenž mohla rozhodovat o výsledku voleb. Až do počátku století volili pardubičtí Židé vcelku jednotně. S rozvojem česko-židovského hnutí, které bylo silně svázáno s osobou Masaryka, se začalo směřování místních Židů v politice štěpit a jejich vliv při obecních volbách znatelně poklesl.

V zápase o radnici zvítězili mladočeši, kteří do čela města postavili uzenáře Františka Kuchynku ač mezi svými členy měli i zkušenější politiky.

Mladočeská dominace na radnici se v tomto období pozitivně odrazila i na projektech, které se město rozhodlo dokončit. Zdlouhavá stavba vodovodu byla dokončena v roce 1908 a o rok později byla završena skoro třicetiletá snaha Pardubic o vlastní divadelní budovu.

Již pře volbami se podařilo uvést do provozu elektrárnu, která poskytla měst zdroj energie pro městské osvětlení.

Finanční nákladnost těchto projektů a především obvinění ze zadávání stavebních zakázek některým ze členů zastupitelstva, které vznesla „Osvěta lidu“ vedla ke krizi, která vyvrcholila rezignací celého vedení města. Atmosféru ještě více vyostřilo obvinění ze zneužívání diet poskytovaných členům městské rady, vznesené vůči náměstkovi starosty Jiřímu Drahošovi. I když vyšetřování neprokázalo, že se obviněný provinil zneužíváním městských financí, podal Drahoš v září 1908 rezignaci.¹⁹¹ O měsíc později pak po neúspěchu při hlasování o vyšetřovací zprávě podala rezignaci celá městská rada. Situace se vyřešila až koncem listopadu, kdy došlo k volbě nové rady. Starostou se stal znovu František Kuchynka a za městské radní byly zvoleny i přes odpor opozice znovu stejné osobnosti, přičemž na uvolněné místo náměstka starosty usedl knihkupec Jan Liebich.¹⁹² Nemalelou zásluhu na urovnání sporu měl budoucí starosta Josef Prokop.

Jestliže v roce 1906 nepředstavovali pokrokaři pro mladočechy výraznější konkurenci, pak o čtyři roky později s nimi již museli počítat. Po několikaletém

¹⁹¹ *Neodvislé listy*, 5. 9. 1908

¹⁹² *Neodvislé listy*, 21. 11. 1908

nepřátelství mezi svobodomyšlnými a stranou sociálně demokratickou došlo ke kompromisu a do obecních voleb šly obě strany společně. Pro mladočechy to byla jediná možnost jak si zajistit podporu jedné z menších stran po roztržce s klerikály. Pokrokáři nepřicházeli v úvahu. Tato strana, vzniklá teprve před minulými volbami, se svým radikalismem a spojením Masarykem nebyla vhodným politickým spojencem. Obě organizace byly rozdílné nejenom ideologicky, ale i sociálně. Mladočeši převzali roli staročechů, které pohltili, jako hlavního představitele buržoazie, průmyslu a obchodu. Oporou pokrokářů byli především učitelé a úředníci.

Ačkoli se mladočeši pokoušeli utvořit s pokrokáři a sociálními demokraty volební koalici, zůstala nakonec strana pokroková osamocena.

V předvolebním jednání vynikala díky své zkušenosti především strana mladočeská, která sice vyjednávala s menšími stranami o podporu, ale s vědomím, že na radnici opět zasedne. Ústy starosty města Františka Kuchynky pozvala zástupce všech stran na radnici k rozhovorům.¹⁹³ Na jejich návrh utvořit společnou koalici sice zpočátku přistoupili jak zástupci sociální demokracie tak i pokrokářů, dohoda se ale nakonec nelíbila důvěrníkům strany, kteří rozhodli, že mladočeši půjdou do voleb sami. Do jednání vstoupila ještě organizace státních úředníků a mladočeši obávající se možného spojení všech tří stran, uzavřeli rychle spojenectví se sociálními demokraty. I když se v nespravedlivému kuriovému systému obecních voleb nemohla sociální demokracie samostatně prosadit, protože její voličská základna v Pardubicích nepřesahovala 300 voličů ve třetím sboru, byla jediným partnerem jehož podpora mohla zámecké straně zajistit zisk dostatečného počtu mandátů pro zajišťující vedení na radnici.

Pokrokáři tak naopak do volebního klání vstupovali se vzájemnou podporou se státními úředníky. Organizované úřednictvo se začalo čím dál víc politicky prosazovat počátkem 20. století. Od ostatních spolků se lišilo celkově vyšším vzděláním a přehledem v politice. Organizace úředníků měla poměrně jednotné sociální složení, neboť jejich příjmy tvořil pravidelný tabulkový plat. Na rozdíl od poněkud amorfní Žřb, která obsahovala obchodníky, řemeslníky i chudší mistry. Svým jednotným vystupováním a vlivem v prvních dvou sborech, zejména ve sboru druhém, nahrazovali rozpadlý voličský blok místního židovstva.

¹⁹³ *Osvěta lidu*, 21. 5. 1910

V celém předvolebním jednání šlo mladočechům především o rozklížení několika možných koalic. Předně nepřipustit možnost získání mandátů pokrokářům ve třetím sboru a hlavně vyhnout se spojení mezi státním úřednictvem a pokrokáři.¹⁹⁴ Pokrokáři umístili na svou kandidátku nejenom své členy, ale i osobnosti, které považovali za vhodné pro výkon úřadu.¹⁹⁵ Na jejich kandidátce se tak objevuje směs řemeslníků, obchodníků a úředníků.

Spojení s klerikály nemohlo pro mladočechy být dlouhodobější. Orientace na chudší složky obyvatelstva a především agresivní antisemitismus začal odrazovat středostavovské voliče. Obrat v této spolupráci nastal po volbách do říšské rady, ve kterých za města na Pardubicku v roce 1907 a 1911 sice zvítězil mladočeský kandidát, profesor pražské techniky J. V. Hráský, ale sociálně demokratičtí voliči v podpoře svých kandidátů za mladočeskou stranou moc nezaostali. V prvním klání se střetl s Hráským obecní zastupitel a předák sociální demokracie na Pardubicku František Vácha.¹⁹⁶ Po druhé proti Hráskému kandidoval známý pražský advokát JUDr. Alfréd Meissner. Za venkovské obce zvítězil s přehledem v obou volbách agrárník František Udržal.¹⁹⁷ Všeobecné hlasovací právo do říšské rady vytvořilo ze sociální demokracie rázem protivníka se kterým se muselo počítat i v komunální politice.

Vzhledem k výraznému pokroku v modernizaci města musela opozice při obecních volbách roku 1910 změnit strategii. Aby eliminovali výroky mladočechů o úspěšných projektech, začali pokrokáři srovnávat hospodaření Pardubic s Hradcem Králové a Chrudimí. Dluh města v tomto období přesahoval 8. milionů korun a o třetinu převyšoval dluh stejně velkého Hradce Králové. Čtyři roky před válkou došlo rovněž k zpomalení růstu města a hospodářské stagnaci. Pardubicím již nestačila výhodná poloha, aby mohly přitáhnout nový průmysl.

Tyto námitky ovšem nemohly ve volbách zastavit mladočechy, kteří se, díky mnoha investicím zlepšujících život obyvatel, těšili ve městě dobré pověsti. Navíc se do jejich čela postavil úspěšný podnikatel ve strojírenství Josef Prokop, jehož rodinná firma patřila k největším v Pardubicích.

¹⁹⁴ *Osvěta lidu*, 21. 5. 1910

¹⁹⁵ *Osvěta lidu*, 21. 5. 1910

¹⁹⁶ STUDNIČKA, Pavel: *Volby do říšské rady a jejich kandidáti v roce 1907 a 1911 na Pardubicku, Chrudimsku a Vysokomýtsku*. In: Chrudimský vlastivědný sborník 2, 1997, s. 95 - 115

¹⁹⁷ STUDNIČKA, Pavel: *J. V. Hráský a F. Udržal – vítězové voleb do říšské rady na Pardubicku v letech 1907 a 1911*. In: ZKPP 33, 1998, č. 9-10, s. 249-256

Strana pokroková ve třetím sboru neuspěla, přestože oproti posledním volbám zvýšila svou voličskou podporu ze 300 na 600 voličů. To však bylo málo, neboť na místo v obecním parlamentu byla potřeba minimálně 900 hlasů. Nejvíce hlasů obdrželi řezník Josef Sochor (1405), hostinský Vojtěch Heřman (1386) a továrník František Dvořák (1340). Nejméně pak knihkupec V. Svoboda (901) a dva sociálně demokratičtí kandidáti, holič Rudolf Pačovský (947) a sekretář sociálně demokratické strany František Vácha (919).¹⁹⁸ Celkem volilo 1755 voličů z 2732. Jestliže ve třetím sboru měli pokrokaři podporu jen zhruba třetiny všech voličů, tak ve sboru druhém a prvním tvořila jejich základnu skoro polovina všech voličů.

Výsledky v těchto sborech skončily mírným vítězstvím pokrokařů s úředníky i když jejich exponenti neobdrželi nejvíce hlasů. Nejzřetelněji se to projevilo v první kurii, kde získal největší podporu budoucí starosta a mladočeský kandidát Josef Prokop (38), zatímco profesor průmyslové školy a zástupce strany pokrokové, Arnošt Rosa (20) skončil jako poslední zvolený zastupitel.

Celkem obsadili mladočeši 17 mandátů, 7 kandidáti úřednicko-pokrokařští, 2 sociální demokraté. Deset kandidátů bylo zvoleno jako společní.¹⁹⁹

Největší ztrátou pro Hajnovu stranu bylo nezvolení advokáta Bertholda Theina v prvním sboru. Ten patřil mezi nejaktivnější zastupitele a jeho ztráta byla citelná, neboť ho nedokázal zastoupit další exponent pokrokařů, advokát Stanislav Lipčák. Jeho nezvolení mělo podle *Osvěty lidu* ještě jeden význam a sice, že se do zastupitelstva nedostal ani jeden Žid, což mělo způsobit roztrpčenost v místní židovské komunitě.²⁰⁰ Za neúspěchem Židů v obecních volbách stojí prý skutečnost, že nedošlo k dohodě mezi stranami a kandidaturou Židů na obou stranách, proto se rozbil jednotný židovský blok voličů. O dva dny později byla však v *Osvětě Lidu* otištěna reakce na tento článek, jejíž pisatel namítal, že v řadách místního židovstva „nezavládla roztrpčenost, ba právě naopak je to považováno za vítězství českožidovské myšlenky, neboť zásada, že Židé musí býti zastoupeni v obecních zastupitelstvích, je přežitek starých dob, kdy židé byli od ostatních rozlišováni a z celku vylučováni, je kuse a zbytkem ghetta, který neustále strašil ještě v našich dobách, a jako takový nebyl

¹⁹⁸ *Osvěta Lidu*, 25. 5. 1910

¹⁹⁹ *Samostatné směry*, 4. 5. 1910

²⁰⁰ *Osvěta Lidu*, 1. 6. 1910

*od židů samých poznáván“.*²⁰¹ Podle autora si rovněž neustálou volbou „židovského zástupce“ nebyli Židé vědomi, že pracují proti své rovnoprávnosti. Považoval tedy za správné, že si každý židovský volič mohl vybrat podle své politické orientace. Nezvolení Židů do místního zastupitelstva nepokládal za projev antisemitismu, ačkoli i ten se v Pardubicích občas objevoval. Závěrem dodal, že „*jako židé usilující o splynutí a pokrok na všechny strany jsme s „nezvolením zástupců židů“ úplně spokojeni a fakt ten považujeme za zjev věštící nám příští lepších dob a lepších názorů“.*²⁰² Ačkoli pravděpodobně ne všichni Židé měli podobný názor jako tento příznivec pokrokové strany, vzhledem k tomu, že Pardubice byly jedním z center česko-židovského hnutí, mohl být tento názor mezi zdejší komunitou velmi rozšířen.

Do čela města byl zvolen továrník Josef Prokop a tak se poprvé od konce 80. let 19. století stává starostou výrazná osobnost schopná ekonomicky přemýšlet a plánovat budoucí investice města. Za jeho starostenství převzalo město elektrárnu, zásobující energií město a patřící společnosti Františka Křížíka, do vlastní správy.²⁰³ Podařilo se rovněž vybudovat nové náměstí před nedávno postaveným divadlem.

I přes úspěchy svého starostenství byl již rok po svém uvedení do funkce Josef Prokop nucen podat resignaci. Podnět k ní dala aféra obecního zastupitele za stranu pokrokovou Stanislava Lipčíka. Ten se v *Osvětě lidu* nevybíravým způsobem vyjádřil o deputaci města ve Vídni u ministra Marka.²⁰⁴ Článek vyvolal pobouřenou reakci městské rady, která Lipčíkovu jednání odsoudila. V odezvě na projednávání celé kauzy vystoupil na zasedání městského zastupitelstva zástupce pokrokářů prof. Arnošt Rosa, který připomenul Josefu Prokopovi jeho slib ohledně spolupráce mezi stranami. Prokopova následná rezignace nebyla sice zastupitelstvem přijata, ale vztahy mezi stranami již byly narušeny.

Jen necelý měsíc před posledními předválečnými volbami krize městského zastupitelstva znovu vyvrcholila. Za rozpory mezi starostou a značnou částí obecního zastupitelstva tentokrát stály neshody ohledně Prokopem prosazovaného podzemního tržiště. Spor ještě vyostřilo čestné občanství pro Prokopova přítele Karla Kramáře a

²⁰¹ *Osvěta Lidu*, 3. 6. 1910

²⁰² *Osvěta lidu*, 3. 6. 1910

²⁰³ KUČEROVÁ, Linda: *Ing. Josef Prokop*. Pardubice 2002; TÁŽ: *Ing. Josef Prokop (1872-1933), továrník a starosta v Pardubicích*, In: *Podnikání a podnikatelé v dějinách východních Čech*, Hradec Králové 2002, s. 143-152.

²⁰⁴ SOKA, AMP, kart. 122, i. č. 1993, s. 22

snaha o pojmenování náměstí po jeho dalším příteli, ministru veřejných prací Otakarovi Trnkovi.²⁰⁵ Tyto aktivity přinesly starostovi obvinění ze snahy učinit Pardubice mladočeskou *expositurou*.²⁰⁶ I po odstoupení z místa starosty se aktivně věnoval práci zastupitele. Svým rozhledem a myšlením ovšem zcela převyšoval většinu pardubických politiků. Asi nejzřetelněji to vyjadřuje jeho spor s ostatními zastupiteli při jednání o rozpočtu v únoru 1914, kde pobouřil své oponenty tvrzení o zbytečnosti dalších investic do školství, neboť :

*„Hospodářský vývoj města je podmíněn jeho průmyslem, pročez je třeba průmysl do města lákat levnými pozemky pro průmyslové podniky. Školství samo má význam jen pro kulturní rozvoj“.*²⁰⁷

Josef Prokop byl reprezentantem moderního podnikatele se zkušenostmi ze zahraničních pobytů, který svým způsobem myšlení nemohl vyhovovat ani opatrným mladočechům (ačkoliv byl jejich členem) ani příliš byrokraticky orientovaným pokrokářům. Byl zároveň jediným reprezentantem průmyslu a technické inteligence, který zasedl v čele pardubické radnice v posledních pětatřiceti letech před první světovou válkou.

V posledních předválečných volbách se radikálně zvýšil počet občanů s právem rozhodovat o složení obecního zastupitelstva. Od začátku nového století se každé tři roky počet všech voličů navyšoval zhruba o 700 osob. Vždy, ale především ve třetím sboru. Roku 1914 narostl počet voličů v prvním sboru o 23%, ve sboru druhém o 20% a ve sboru třetím rovněž o 20%.²⁰⁸ Celkem mohlo v těchto mohlo těchto voleb účastnit 3810 občanů, kteří tvořili 19% všech obyvatel Pardubic. Na místo zastupitele kandidovalo dohromady 207 jednotlivců pomocí 7 kandidátek.

S rozšířením počtu voličů se stoupl i počet politických organizací, které se voleb zúčastnily. Do zastupitelstva se tak kromě obvyklých 19 mladočechů dostali 4 pokrokáři, 2 sociální demokraté, 1 agrárník, 1 konzervativec, 1 klerikál, 1 státoprávník. Tři kandidáti byli zvoleni za listinu živnostníků a zbývající čtyři jako společní kandidáti různých stran. Tato politická melanž si však na své první zasedání musela

²⁰⁵ TOBOLKA, Zdeněk Václav: *Politické dějiny, díl III., část II*, Otokar Trnka – Pocházel z Pardubic, absolvent pražské techniky, od roku 1911 ministrem veřejných prací ve vládě Karla Stürgkha, s. 569

²⁰⁶ *Osvěta lidu*, 3. 1. 1914

²⁰⁷ SOKA Pardubice, AMP, kn. 192, s. 89

²⁰⁸ *Osvěta lidu*, 3. 1. 1914

počkat skoro rok než byly vyřízeny stížnosti k volbám.²⁰⁹ Volby samotné byly zcela ve stínu Sarajevského atentátu a i proto dosáhla celková volební účast jen 57%.

Posledním starostou Pardubic za rakouského mocnářství byl zvolen, uzenář Josef Sochor.

6. 4. „Osoba čestná“

Název této kapitoly v sobě obsahuje ideál obecního politika v posledním třicetiletí podunajské monarchie. Jaký měl být obecní politik? Jaký měl být starosta města? Kterými vlastnostmi se měl vyznačovat? Čemu se při své kariéře měl vyhnout? Tyto otázky si pravidelně pokládal v předvolebním tisk. Tato část práce se bude zabývat ideálem a realitou politické kultury městské samosprávy. Přiblížíme zde jaký byl život politika od kandidatury, přes kampaň volbu až samotné činnosti v obecním parlamentu.²¹⁰

Jediným pramenem, který můžeme použít jsou noviny. I to však postačí, neboť od druhé poloviny 80. let, kdy v Pardubicích začaly vycházet konkurenční noviny, si můžeme přečíst stenografické záznamy některých předvolebních schůzí, projevů i popis kampaně.

Výběr kandidátů na místo zastupitele byl ještě v 80. letech značně omezen. Volebního dění se tehdy účastnilo jen něco málo přes 500 lidí, ačkoli právo volit svého obecního zastupitele mělo Pardubicích necelých tisíc obyvatel.

Vzhledem k úzké rodinné provázanosti staroměst'anských rodin měla ve volbách značný vliv příbuzenská provázanost, novinami nazývaná „strýčkování“. *„Příbuzenstvo a pokrevenstvo hraje tu ovšem velmi důležitou úlohu.i zde příbuzenstvo jest tou první pákou, kteráž hýbati musí výsledkem volby“.*²¹¹ Tento jev přetrvával až do druhé poloviny 90. let, kdy znatelně narostl počet voličů.

Většina uchazečů o post v obecním zastupitelstvu zkoušela své štěstí ve sboru, ve kterém sama volila. Občas se stávalo, že kandidát, vědom si nemožnosti zvolení ve

²⁰⁹ *Osvěta lidu*, 20. 3. 1915

²¹⁰ Inspirací pro tuto část byla studie VELEK, Luboš: *Způsoby politické komunikace v 19. století: Místo a role politické schůze v politické kultuře českých zemí 1861-1914*. In: *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*. ed. BLÁHOVÁ, Kateřina, Praha 2002, s. 204 – 221.

²¹¹ *Pernštýn* 4. 4. 1883

svém sboru, nebo ve snaze pomoci své straně, kandidoval ve sboru jiném, vždy však ve sboru nižším, tzn. kandidát ze sboru druhého ve sboru třetím. Nikdy kandidát ze sboru třetího ve sboru druhém či prvním.

Dalším a dlouho nejdůležitějším faktorem při politickém klání v Pardubicích, byla příslušnost k některému z významných spolků, ať už se jednalo o spolek kulturní nebo profesní. Kandidát ve sboru třetím měl největší šance na zvolení, pokud byl zároveň členem Živnostensko-řemeslnické besedy. Když se naopak někdo ucházel o přízeň voličů ve sboru druhém, musel být členem Grémia obchodníků či Spolku majitelů domů. Šance značně zvyšovalo působení v některém z významných kulturní spolků, které měly vliv na širší vrstvy obyvatel. Takovým spolkem v Pardubicích byl například mužský pěvecký spolek Pernštýn nebo Muzejní spolek. Ve vedení těchto spolků zpravidla zasedali příslušníci prvního sboru např. ředitel reálky Jiljí Jahn nebo advokát Antonín Formánek. Členství ve spolku s sebou rovněž neslo výhodu, že jeho členové byli povětšinou lidé s voličským právem a mohli tak podporovat svého kolegu v boji o mandát zastupitele. Od založení stran na přelomu 80. a 90. let pak klesá možnost, aby na radnici usedl někdo, kdo je bez politické příslušnosti jen s podporou spolku. Profesní spolky i nadále sestavují své kandidátky, ale zvolení někoho z takovéto listiny bylo možné, jen pokud byl zároveň na kandidátce jedné z politických stran.

Proces výběru kandidáta začínal zpravidla tak, že se sešlo vedení strany, aby sestavilo seznam možných kandidátů, kteří měli největší šance ve volbách uspět. Takové zasedání probíhalo měsíc až tři týdny před volbami samotnými a bylo omezené jen na místní stranické špičky. Po té byla uspořádána schůze ve spřízněném hostinci, kde se sešla většina aktivních členů (cca 30-70 osob). Každá ze stran přitom měla jako svou základnu vlastní hostinec. „*U nás v Pardubicích před volbami vždy první prací bývá uvést na denní pořádek o různých věcech rozhovory, ... aby se vytvořily různice mezi občany a dalo se dobře volit*“.²¹² Pardubičtí Mladočeši se scházeli v hostinci „u Čížků“. Jejich rivalové v restauraci u „u Severů“. Středobodem veškerého společenského, kulturního a politického dění v Pardubicích byl ovšem hotel Veselka, nacházející se na začátku Alžbětiny ulice. V jeho sále, největším v Pardubicích se pořádaly veřejné politické schůze. V okolních místnostech často

²¹² Polaban 22. 5. 1886

zasedaly kanceláře stran. Své hostince měly i stavovské spolky, o jejich přízeň se strany také ucházely.

Na první schůzi pronesl předseda klubu řeč, ve které nastínil, o co v následujících volbách poběží a čeho by chtěla strana dosáhnout. Následoval výběr kandidátů, kteří byly rovněž předem projednání se spolky. Nejsilnější spolky jako Žřb sice vytvořily své vlastní kandidátky, ale jen aby donutily politiky ucházet se o jejich přízeň.

V této chvíli ovšem nebyla kandidátka hotova, neboť zpravidla následovalo jednání s protivníkem o možnosti společného postupu. Taková jednání nebyla povětšinou úspěšná, ale mohla zajistit podporu některým umírněným jedincům, kteří vedli vyjednávání, jako byl třeba Antonín Formánek. Poměrně často se obě strany naopak shodly na několika málo společných kandidátech. Jednalo se povětšinou o známé a o rozvoj města zasloužilé osobnosti, o jejichž kvalitách nebylo pochyb a kteří byli poměrně nekonfliktní.

V průběhu sledovaných třiceti let se proces výběru kandidátů samozřejmě vyvíjel. Na počátku 80. let bylo takové jednání záležitostí několika jedinců, kteří se zpravidla sešli tajně v jednom z hostinců. Od konce 80. let do přelomu století se pak výběr kandidáta odehrával, jak již bylo nastíněno napůl veřejně a napůl neveřejně. Od počátku 20. století se pak již vše odehrávalo zcela veřejně s tím, že i schůze klubů byly přístupné veřejnosti. S tímto demokratizačním prvkem přišli Hajnovi pokrokáři a donutili k tomu svým příkladem i strany ostatní. V případě mladočechů hrálo ještě významnou roli pražské vedení strany, které sestavenou kandidátku nakonec schvalovalo.

Po výběru kandidátů se předvolební aktivita rozdělila do dvou směrů. Jedním byla kampaň novinová, druhým přímá agitační kampaň pomocí předvolebních schůzí a obcházení voličů. Věnujme nyní pozornost první.

Můžeme říci, že se vznikem stranického tisku v polovině 80. let přichází do Pardubic politika. Protichůdné názory, strany a frakce teprve skrze noviny dostávají do rukou nástroj k pravidelnému ovlivňování veřejnosti. V Pardubicích vznikají nejprve časopisy mladočeské a to díky knihtiskaři Františku Hoblíkovi, Od roku 1885 vychází v Pardubicích již dvoje noviny a ve volebním roce 1889, kdy krátce po sobě následovaly říšské a obecní volby, již noviny troje. Všechny mladočeské. Kromě

politických důvodů tu roli hrálo i uvědomění si síly reklamy místními obchodníky. Pro ty se stal tisk nejen prostředkem prosazení jejich zájmů, ale i prostředkem k propagaci svého podnikání. Ne nadarmo tak za jedněmi z novin, *Pardubickými listy*, stál kapitál obchodníka Emanuela Jindřicha. Neexistence staročeského tisku byla způsobena jak chybějící partajní organizací, tak chybějící osobností typu Františka Hoblíka, která by podobný projekt iniciovala. Kandidáti strany konzervativní se tak museli uchýlovat k novinám ze sousedních měst.

V tisku se obvykle tři týdny před volbami začaly objevovat články s názvy jako „*Jaký má býti zástupce obecní*“. Účelem těchto článků ještě nebylo agitovat pro jednotlivé kandidáty, ale získat pozornost voličů pro volby samotné, neboť v té době nebyla obecní samospráva brána jako politikum, ale spíše jako věc společenské reprezentace dopsat. Až do poloviny 90. let převládalo ve společnosti přesvědčení, že práce v čele města neměla být věcí stranických zájmů, ale více službou veřejnosti, jak vyjádřily např. *Neodvislé listy*:

*„Úřad obecního výboru jest úřadem čestným. On vyžaduje oběti, které přinášeti se musí všeobecnosti základem čestnosti. Úřad obecního výboru není k tomu, aby jednotlivec využítkoval jej pro sebe neb své přátely: kdyby tak činil, zneužíval by svého úřadu, nebyl by hoden ani důvěry všeobecnosti. Kdo nemáš té čestnosti v sobě – nepřijímej úřadu toho.“*²¹³

Tyto úvodníky byly otisknuty zpravidla na první straně novin.

Nejvíce lákal pero žurnalisty popis charakteru a vystupování, někdy i vzhled politika. Asi nejdůležitější vlastností, kterou měl oplývat zastupitel, byla čest. Neposkvrněná čest byla pro komunálního politika 80. a 90. let 19. století nejdůležitější vlastností bez které by se nemohl účastnit obecního dění. Byla hodnotou udržovanou pod kontrolou veřejnosti.²¹⁴ Její důležitost byla o to silnější v menším městě, kde se byly osobní vazby silnější než ve velkoměstě. Dalšími vlastnostmi takového ideálního zástupce veřejnosti byly „*Poctivost, správnost, spravedlnost – jsou*

²¹³ *Neodvislé listy*, 9. 5. 1896

²¹⁴ Ottův slovník naučný s. 662 – 663., „*Základem cti jest mínění, které o hodnotě člověka on sám i jiní mají. (...) Č. v pravém slova smyslu vyžaduje, aby člověk měl a znal hodnotu svou, jakož i aby tato od jiných uznána byla.*“

*vlastnosti, kterých si hleděti musí zvláště hodnostář výboru, povolany ku správě obce důvěrou občanstva“.*²¹⁵

Značnou pozornost takováto kampaň věnovala i negativním jevům jako byl osobní prospěch a korupce. „*Jeho cit pro spravedlnost má býti vyvinutý tak, že nepřisvojí sobě výhod a prospěchů – s vyloučeným konkurence jiných. Nepěstují-li se tyto vlastnosti, tyto občanské ctnosti – pak bere škodu obec a chudne občanstvo, pak hyne mravnost, hyne důvěra, víra i láska“.*²¹⁶ Články končily shrnutím, které ukazovalo význam samosprávy. „*Obecní zastupitelstvo má býti výkvětem občanstva našeho města. Pravda, obecní zastupitelství, jako část organismu celého našeho národa, zaujímá v ruchu politickém též význačné postavení“.*²¹⁷

Tyto předvolební články věnující se představě o ideálním zastupiteli se vyskytovaly v pardubických periodících až do konce 90. let. Politika občanské samosprávy tehdy ještě nebyla ideologicky natolik vyhraněná.

S postupující politickou diferenciací veřejnosti mizí postupně i tyto ideální předobrazy obecního politika, až koncem 19. století vymizí úplně. Tato proměna byla také spojena s vývojem venkovské žurnalistiky od politicky aktivizační směrem k bulváru.

Po prvních člancích o volbách byla v dalších číslech pozornost věnována aktuální situaci na radnici. Co se stihlo, jaké investice město čekají. Dva týdny před volbami se již obracel pohled k agitaci a vyjednávání.

Po vytvoření kandidátek mohla začít samotná agitace. Do utvoření oficiálních zastoupení stran se agitace soustředila v rukou několika charismatických jedinců.

Se vznikem stran došlo k profesionalizaci politického boje. Začaly se pořádat pravidelné schůze pro členy, které měly utužit voličskou disciplínu, jenž byla především ve třetím sboru slabá. Pro lepší získávání voličů ve veřejném prostoru utvořili staročeši a mladočeši v 90. letech vlastní tiskové odbory, které začaly po městě šířit letáky a vylepovat plakáty.

Na rozdíl o voleb do říšské rady nebo zemského sněmu nebyla v předvolební kampani věnována pozornost jednotlivým kandidátům. Vzhledem k počtu 30 (resp. 36)

²¹⁵ *Neodvislé listy, 9. 5. 1896*

²¹⁶ *Neodvislé listy, 9. 5. 1896*

²¹⁷ *Neodvislé listy, 23. 5. 1896*

kandidátů na zastupitele a 15 (18) na náhradníka k tomu ani nebyla možnost. Pokud byla v novinách zmíněna osoba politika, tak jen osoba protivníka-agitátora a jeho nekalá činnost. Výjimkou zde bylo pouze předvolební klání v roce 1886, kdy se *Polaban* rozhodl svým čtenářům nastínit, který adept starostenství by byl nejvhodnější. Nejhuře dopadl advokát a poslanec

Jan Žák, který ...“není žádným řečníkem a čeština, kterou pan doktor hovoří, není přiměřenou pro purkmistra pardubického“.²¹⁸ To ke starostovi a koželuhu Leopoldu Wernerovi byly noviny milosrdnější a bylo mu jen vytknuto, „že jest pro své stáří a tělesnou slabost' nezpůsobilým za purkmistra Pardubic“.²¹⁹ Za málo zkušeného byl shledán Josef Odkolek. Nejlepším kandidátem na místo starosty podle Polabana byl Antonín Formánek, neboť „*jest jak duchem, tak tělem způsobilým za purkmistra. Jeho duše jest mohutna, jeho zevnějšek činí velmi příznivý dojem! Pan Dr. Antonín Formánek má všeobecného vzdělání v plné míře, jest velmi čilého ducha, jest ryzou povahou, jest rozeným řečníkem – a osoba takovýchto vlastností jest jedině způsobilou, aby representovala staroslavné naše Pardubice. Jak trapný dojem činí takový purkmistr, který (po případě, že zastupuje obec) není mocen ani vzletné myšlenky, ani slušného obratu řečnického – jest nám všem velmi dobře známo. Často vykoktá takový purkmistr ze sebe něco jiného, než měl v úmyslu říci.*“²²⁰

Ideální starosta tak měl být zkušeným politikem a především vynikajícím reprezentantem města. Měl vynikat nejen svým vystupováním, ale svým vzhledem. Ten byl často již samotným znakem politického protivníka. Takto popisovaly staročechy mladočeské *Pardubické Noviny*: „*Ale chci se stát slavným a proto sbírám látku k vypsání knihy „Kterak se chovati máš, aby se o tobě říkalo: to je duchaplný, vzdělaný a interesantní muž!“ Proto tedy chodím po „Zeleném“ a honím se za svými ideály. Ale poněvadž prvním a základním pravidlem každého takového muže musí být: pranic číst', mohlo by se snadno státi, že by moje slavná kniha někde mezi starým brakem splesnivěla, a proto podávám tuto z ní malé ukázky.*

Nejprve musíš pilně dbáti svého zevnějšku, aby lidé hned poznali, že jsi synem českého vlastence. Nedej si tedy, probůh, napadnout, vzíti si čamaru, beztoho to vlastenectví

²¹⁸ *Polaban*, 5. 5. 1886

²¹⁹ *Polaban*, 5. 5. 1886

²²⁰ *Polaban*, 5. 5. 1886

jest samá hloupost', jsmet' všichni bratři. Proto ti radím, vezmi si šat úplně kosmopolitický, jaký je právě nyní v módě. Starosti tvou dále musí býti, abys byl považován za duchaplného, nečti tedy české listy, v nichž jsou beztoho jen samé hádky o rovnoprávnost', vlastenectví, národnost' a podobný nesmysl. Dojdi si raději k notáblovi na „Caviar“, „Fliegende“, „Presse“, ilustrované vídeňské časopisy, abys se dověděl, není-li tam nějaký pikantní škandálek z domácích poměrů. Hlavní věcí jest však, jakého druhu jsou společnosti, které navštěvuješ.

Hled', abys nepřišel mezi nějaké „fanatiky“ do zámku nebo k Severovům, kteří se domýšlejí, když tvůj otec jest třeba vlastencem, že musíš býti taky takovým. Naopak: ty musíš vyhledávati společnosti, ve kterých se můžeš vzdělat, ohoblovat, obrousit, a proto hled' se především dostatí tam, kde se mluví německy. V Pardubicích jest k tomu dosti příležitosti, seznam se synem některého výtečníka, ten tě seznámí se svými sestrami, a bude to“.²²¹

Typickým znakem staročecha pak měl být cylindr. Symbolizoval zpátečnictví, spojení se státem a úřady. I díky tomu mluvili mladočeši o svých konzervativních rivalech jako notáblech. V negativních označeních nezůstávala pozadu ani žurnalistika staročeská a ve volbách roku 1892 vůdce mladočechů nazývali Tlučhubůčky (Florián Hlubůček) a Jelimánky (Karel Jelínek).²²² Častěji však oproti straně mluvili jako o“mladých“, aby zdůraznili jejich nezkušenost s politickou praxí.

Celé volební klání bylo novina popisováno pomocí vojenského slovníku. Slova jako *Boj, šik, generál, bitva, šípy, vítězství* byla součástí každého novinového článku o volbách.

„Byť sebejedovatější šípy strana staročeská ve svém orgánu po nás střílela, odpovídáme tolik, že jsme otužení kozáci v půtkách sebekrutějších a že sebe sprostší nájezdy, jichž jsou toliko lidé punktačním duchem posedlí, nemohou vyraziti nám pero z ruky, aniž vzdáliti nás z přední stráže.“²²³

Politický slovník za posledních třicet let habsburské monarchie prošel svým vývojem. Každé desetiletí mělo svá slova. V letech 90. to byla například slova jako *bojkot* nebo *terrorism*.

²²¹ *Pardubické novin, 5. 10. 1889*

²²² *Pernštýn, 31. 12. 1892*

²²³ *Pardubické listy, 24. 12. 1892*

V zaujetí volebním soubojem na sebe navzájem útočily i jednotlivé noviny. „Kdo a od koho? Inu jeden zdejší „továrník“ , byv kandidován „Pardubickými“ a většinou „jednohlasnou“ zvolen, z vděčnosti zato dal jim inserát o svých patentovaných pohřebních vozech na nichž jednoho dne odvážet budou mladočeské volební vítězství do kriminálu v Chrudimi. Za solidní dopravu v nich se ručí samotnými „Pardubickými Listy“ a „Novinami“ , neboť jeden z jich redaktorů dá se prý v nich vézt na Sylvestra z hospody domů na zkoušku.“²²⁴

Protivník byl jen málokdy popisován jako určitá osoba. Mnohem častěji jako někdo určitých charakterových vlastností a způsobů jednání. „Člověk se rozeznává od němé tváře tím, že místo zvukem nesrozumitelným vládne slovem, a staročech tím, že vládne nadávkou“.²²⁵

Agitační kampaň se samozřejmě lišila podle sboru. Nejagresivnější byla ve třetím. Zde se nacházeli málo disciplinovaní voliči, kteří byli snadněji ovlivnitelní než továrníci, obchodníci, nebo profesori ze sboru privilegovaných. Pouze ve třetím sboru se používala agitace „od muže k muži“ tedy oslovování na ulici a v hostincích. Ve sboru prvním se naopak většinou vytvořila deputace, která obcházela jednotlivé voliče s prosbou o přízeň.

Ve sboru druhém se zas dalo leccos dokázat pomocí osobní kampaně, i když mnohdy ne zrovna čistými prostředky: „také přednosta sverozápadní dráhy konal, co konati mohl, zapřísahaje průvodce vlaků a strojvedoucí, aby neodvažovali se dáti hlasu svého ve prospěch kandidátů svobodomyslných, všechny zdejší židovská továrny a cukrovar vyslali své úřednictvo, aby pomáhali Žákovcům vítěziti a když se tak pánové po bojových plucích rozhlédli“.²²⁶

Velkou pozornost věnovaly všechny strany plným mocím, které mohly ovlivňovat volby ve druhém a třetím sboru, kde jich bylo také nejvíce. Jejich držiteli byly z větší části ženy, které samy k volební urně jít nemohly, ale svůj hlas předávaly na tzv. plnomocníky. Novinami byly obvykle viděny jako někdo, kdo je snadno ovlivnitelný. V podobné agitaci byli mistři hlavně zkušení političti matadoři jako JUDr. Jan Žák, který toho dokázal využít při zemských volbách v roce 1889: „Strana

²²⁴ Pernštýn 31.12.1892

²²⁵ Pardubické noviny, 5. 10. 1889

²²⁶ Pernštýn, 31. 12. 1892

*tato opírá se hlavně o úřady, které všemožně ji podporují, pan kandidát pak sám obchází velmi pilně voliče a zejména ženské, aby od nich plnomocenství získal“.*²²⁷

Vrchol agitace představoval zejména samotný den volby. Strany si zřídily v budově, kde vše probíhalo, volební kanceláře, pomocí kterých řídily své agitátory a dohlížely nad dodržováním pravidel. Ti se na místo dostavili zpravidla hodinu před volbou a před budovou sváděli vzájemné slovní souboje (v Pardubicích v tom vynikal zvláště obchodník Emanuel Jindřich). „*Volební boj zahájen, přední stráže rozestaveny a vyškolení agitátoři převzali hned v časných hodinách ranních, ještě dávno před započetím volby, pod vrchní vedením Bedřicha Trojana vrchní velení. Z bohatého arsenálu různých zbraní, jímž klubovní štáb vládne, vytaženy největší kusy a prováděny s voliči, méně s poměry obeznámenými, přímo překvapující skoky a s hlasovacími lístky zdarma kouzelnické lístky“.*²²⁸

Volební střet se soustředil jak na prostory uvnitř tak prostor před budovou v níž se volba odehrávala. Častý sporem byl střet mezi hostinským a kandidáty z opoziční strany, která se chtěla usídlit v hostinci blízko volební místnosti. Nejrušněji bylo zpravidla na chodbě, kde se živě debatovalo, obviňovalo a přesvědčovalo. Poměrně běžné bylo obviňování ohledně toho, kdo může a nemůže do voleb zasahovat. Volební zákon nebyl totiž mnoha ohledech jasně srozumitelný a často docházelo ke střetům zájmů. Ve volbách roku 1899 se například náměstek starosty Josef Odkolek obořil na Bedřicha Trojana že nemá agitovat, neboť je jako obecní kontrolor zaměstnancem radnice a mohl by být své funkce zbaven. Ten odvětil, že agituje jako statkář a poplatník.²²⁹

Bylo sice zvykem, že novináři se voleb povětšinou neúčastnili, maximálně jako voliči, ale při volebním aktu samotném byli poměrně dost aktivní. Podávali rovněž nejvíce stížností a podnětů k prošetření voleb. Nejaktivnější ovšem byli před volbami, kdy sledovali seznamy voličů a žádali na okresním hejtmanství změny.

Agitace ve volební den nebyla zpravidla činností vůdců stran, ale členů stran, kteří nestáli přímo v popředí. Výjimkou v tomto ohledu byl už zmiňovaný JUDr. Žák, který si jako zkušený politik byl vědom důležitosti přímé komunikace s voliči. „*Každá*

²²⁷ *Pernštýn, 9. 6. 1889*

²²⁸ *Neodvislé listy, 23. 5. 1892*

²²⁹ *Neodvislé listy, 23. 9. 1899*

*hokynářka poctěna návštěvou vzácných pánů, kteří za jiných okolností ani si ji nevšimnou. V den volby dělal p. dr. Žák seč síly jeho stačily: celé odpoledne prodlél na chodbě k síni volební a vítal voliče, přátelsky ruku podáváje každému, o němž jen málo tušiti mohl, že by ještě v poslední chvíli byl k získání. A toto vše bylo původem vítězství, to vše byla ta „národní strana“, o níž do světa hlásá se, že Pardubicům dopomohla k nové slávě“.*²³⁰

Volby ve třetím sboru byly od počátku nového století už poněkud náročnou akcí. Počet voličů přesáhl brzy tři tisíce a muselo tudíž dojít k organizačním změnám. Volby tohoto sboru byly rozděleny do dvou dnů a voliči chodili volit podle abecedního pořádku. Na každém volebním lístku byl zaznamenán čas a místo kde bude volba probíhat.

Po ohlášení výsledků ve III. sboru se přeskupily síly, část kandidátů zkusila své štěstí ve sboru druhém. Ti, kteří propadli, svou porážku přijali klidněji než strany samotné a pořádali přátelské večery pro neúspěšné kandidáty v jednom z místních hostinců.

Po skončení voleb přemístily se stranické sekretariáty i s kandidáty do spřátelené hospody nebo vinárny, kde očekávaly výsledek boje.

*„O výsledek voleb jevil se čilý zájem v městě a četné štafety lítaly do jednotlivých hostinců, kde očekávali přívrženci jednotlivých stran a skupin výsledek s neobyčejným rozechvěním“.*²³¹

Nejvíce hlasů dostávali společní kandidáti, často příslušníci židovské komunity nebo méně konfliktní jedinci. Pravidelný volební úspěch neuchránil však židovskou komunitu antisemitských článků. Poprvé se taká kampaň objevila ve volební roce 1886, kdy mladočeský Polaban vyčítal pardubickým Židům neochvějnou podporu. V této době to však bylo výjimkou, neboť antisemitismus se do obecní politiky dostal až příchodem klerikálních stran na přelomu století. Tehdy se terčem novinových útoků kromě Židů stala i strana Pokroková, jakožto ideologické dítě Tomáše G. Masaryka. Její noviny *Osvěta lidu* byly nazývány „*Osvětou židů*“ a o straně samotné se mluvilo

²³⁰ *Pernštýn, 14. 9 1889*

²³¹ *Neodvislé listy, 24. 1. 1903*

jako o *židovské partaji*. Hanlivým označením se nevyhnul při své návštěvě Pardubic ani Masaryk, přejmenovaný Samostatnými směry na *Macesříka*.²³²

Po volbách následovalo období po které se mohly podávat stížnosti proti volbám. Strany této doby využívaly k jednání. Vítězové voleb zpravidla nabídli poraženým několik míst v městské radě výměnou za slib společného hlasování v důležitých záležitostech.

Na prvním společném zasedání nově zvoleného zastupitelstva byl za předsednictví nejstaršího člena obce zvolen starosta a městská rada.

Ta po té skládala slib do rukou okresního hejtmána. Ten se slavnostně oblečen dostavil na radnici a „*vyzval představenstvo, aby vystoupilo v před. Upozornil, že složení slibu v jeho ruce má tu platnost jako přísaha, i odříkával pak formuli, kterouž po něm všichni členové představenstva opakovali Ve formuli slibuje se J. Vel. císaři věrnost a plnění svědomité zákonů a povinností* Po té podáním ruky každému stvrzen slib slovem: „*slibuji*“.

*Po té starosta vyzval přítomné, aby provolali vznešenému dárci samosprávy J. V. císařia králi třikrát sláva, což se stalo, prosil p. místopředsedelského radu za laskavou přízeň, kterouž týž vždy dopřáti slíbil, přeje sobě navzájem podporu od obecního zastupitelstva. Na konec žádal ještě starosta členy městské rady jakož i všechny členy obecního zastupitelstva za podporu a součinnost, čímž byl akt ukončen“.*²³³

Celý rituál slibu je v protikladu k volbě, která byla otevřená, zatímco slib byl neveřejný. Občan si sice tehdy mohl zvolit svého zastupitele, ale do úřadu byl tento dosazen vyšší mocí.

Přesto můžeme prohlásit, že obecní samospráva na přelomu století byla v mnoha ohledech školou demokracie pro českou společnost. Volby byly častější než volby do říšské rady a s svými tématy se dotýkaly většiny obyvatel města.

²³² KOTYK, Jiří: *Antisemitská pardubická žurnalistika v roce 1906*. In: ZKKP 38, 2003, č. 5-6, s. 159.

²³³ *Pernštýn*, 28. 9. 1889

7. Finance města

V hospodaření města se ukazovaly skutečné možnosti města a jeho představitelů. Ani větší množství obchodníků a továrníků v čele radnice neznamenal, že bude obec správně hospodařit.

Jestliže jsme v předchozích částech sledovali, kdo na radnici usedl a z jaké sociální skupiny pocházel, tak v této části se zaměříme na to, jak byly Pardubice přelomu století těmito jedinci spravovány, jaké investice vyvolávaly největší spory a kteří zastupitelé byli iniciátory hlavních modernizačních projektů.

7.1. Příjmy a výdaje

Sledování finanční situace Pardubic na přelomu století není zrovna jednoduché. Až do poloviny 80. let mělo město s problémy s vedením účetnictví. Tento problém se sice vyřešil po zprávě revizní komise v roce 1886, ale značné nedostatky s rozpočtem i nadále přetrvávaly. Až do přelomu století nefigurovaly v záznamech o hospodaření města půjčky a mimořádné výdaje byly účtovány zvlášť. Navíc v zápisech obecního zastupitelstva můžeme jen zřídka nalézt závěrečné účtování obce. V našem zkoumání musíme tedy vyjít především ze zvláštních rozpočtových schůzí obecního zastupitelstva, novinových článků o investičních projektech města a předchozích rozpočtů.

Předchozí rozpočty byly sestavovány koncem roku, zpravidla na poslední předvánoční schůzi zastupitelstva a sloužily k nastavení financování města na příští kalendářní rok. Předchozí rozpočet vypracovával finanční odbor města ve spolupráci s městským důchodním (tedy hlavním účetním města). Hotový rozpočet předkládala městská rada většinou ústy náměstka starosty obecnímu zastupitelstvu. Zastupitelé poté jednotlivě probrali položky a rozpočet schválili. Přestože měli mnohdy výhrady k některým položkám, a i když pardubičtí obchodníci obvykle propočítávali rozpočet do posledního haléře, většinou prošel bez výhrad. O to více bouřlivější byly mimořádné schůze zastupitelstva, na kterých se jednalo o výpůjčkách města. Tato až půldenní jednání většinou končila doporučením pro městskou radu, aby začala vyjednávat s některou finanční institucí o podmínkách půjčky. Pardubice si větší

obnosy půjčovaly zpravidla u Zemské banky, sumy do 150 tisíc u pražské Městské spořitelny a částky do sta tisíc u Občanské záložny v Pardubicích. Jednání o půjčkách nebylo v pardubickém zastupitelstvu vůbec snadné. Ačkoli v něm zasedalo značné množství obchodníků, tak vysokému účetnictví z nich rozuměl málokdo. Při jednání o půjčce na stavbu nové radnice tak musel obchodník Marek Osterreicher poučovat své kolegy o způsobech jakými se půjčka nevýhodněji pořizuje.²³⁴

Není tedy divu, že jednání o investicích skončila často na mrtvém bodě a konečné rozhodnutí mohlo přijít až rok po zahájení diskusí o projektu.

V průběhu 80. let se příjmy města příliš nezvyšovaly a ani výdaje nepřesahovaly únosnou míru. Většina schodku byla kryta z obecních přírážek k přímým daním a pokladní hotovostí. Město samo sice populačně rostlo, ale do konce 80. let neposílilo natolik hospodářsky, aby se výrazně zvyšovaly jeho příjmy. Jejich růst začal až s přívivem průmyslu do města. Rozhodujícím v tomto ohledu bylo založení Rafinerie minerálních olejů firmy David Fanto z Vídně. Na této investici měli zvláštní podíl ministr financí Julián Dunajewski, který se za postavení továrny přimlouval u vedení města a Jan Žák, který firmě dojednal odprodání obecního pozemku na okraji města.²³⁵

Tab. 6: Příjmy a výdaje Pardubic podle předchozích rozpočtů v letech 1880-1914

rok	potřeba	úhrada	schodek	obec.přirážka	výše přímé daně	výnos přirážky
1880	46.944	34.212		16%	5189	
1885	49.861	49.661	199			
1886	46.377	31.927	14.450	27%	51.270	13.842
1887	46.540	31.393	15.147			
1888	47.429	31.647	15.782			
1889	49.139	33.855	15.284			
1890						
1891	57.857	36.736	21.121	30%	58.909	17.672
1892	64.793	41.256	23.537			
1893	63.207	38.556	24.651			
1894	84.798	51.078	33.720			
1895	131.582	74.319	57.263			
1896	122.332	78.836	43.496	35%	70.750	24.764
1897						
1898	160.059	116.215	43.844	55%	79.719	43.844
1899	171.951	125.184	46.809	55%		

²³⁴ SOkA Paedubice, AMP, kn. 183, s. 343

²³⁵ SAKAŘ, *Dějiny...*, s. 264

1900	345.611	242.417	103.194	55%		
1901	355.146	245.536	109.610	55%		
1902	362.114	251.394	110.720	55%		
1903	381.884	260.953	120.931	55%	219.875	120.931
1904	428.586	302.389	126.197	55%		
1905	459.833	270.833	189.000	55%		
1906	481.173	285.968	195.205	55%	238.028	130.916
1907	647.621	471.392	176.228	81%		
1908	1.001.936	802.734	199.202	81%		
1909	749.783	506.846	242.967	81%	265.244	214.848
1910	681.369	422.719	259.650	81%		
1911	753.116	466.511	286.605	81%	308.784	250.115
1912	860.854	571.867	288.987	81%		
1913	1.580.377	1.254.652	325.725	81%		
1914	983.619	627.760	355.859	79%	400.985	316.778

Výnosy Fantovy továrny se však na městské rozpočtu projevily až v polovině 90. let. Na počátku 20. století, byla městská kasa na daních z rafinerie značně závislá. Výdaje města začaly znatelně růst od začátku 90. let a v průběhu celého desetiletí se ztrojnásobily.

Investice, které Pardubice až do přelomu století realizovaly, nebyly kromě kasáren výdělečné a město se při nich značně zadlužilo. Od druhé poloviny 80. let již muselo své dluhy krýt z výpůjček na další stavby.

Na počátku nového století se snažilo vedení města v čele se starostou Antonínem Formánkem dosáhnout vyrovnaného rozpočtu. Tento cíl si vytkló staročeské vedení města po vítězných volbách v roce 1899. Poměrně vyrovnaný rozpočet s nízkým schodkem se dařilo městu držet až do roku 1904, kdy vzhledem k investicím do osvětlení města došlo ke zvýšení schodku o 49%. Aby město pokrylo stoupající výdaje na investiční akce, zvýšilo v roce 1907 obecní přírážky k přímým daním na 81%. V této době měla radnice u Zemské banky již dluh ve výši 2.982.262 K.²³⁶ Spolu s výdaji města na ten rok, tak celkové výdaje dosáhly osminásobku příjmu. V této etapě na tom nebyly Pardubice zase tak špatně, pokud situaci srovnáme např. s Chrudimí, která si vzala milionovou půjčku, jen aby pokryla dluhy a rozpočtový schodek.²³⁷

Roku 1914 poklesla přírážka k přímým daním poprvé za sledované období a to z 81% na 79%. Stalo se tak proto, že se městu zvýšily příjmy díky vyšší výměře daně

²³⁶ SOkA Pardubice, AMP, kn. 17. července 1906, s. 677

²³⁷ *Osvěta lidu*, 23. 1. 1904

pro rafinérii minerálních olejů. Dluhy však již v té době dosáhly osmi a půl milionu korun a k jeho umoření bylo potřeba ročně 430 tisíc korun.²³⁸

7.2. Modernizační projekty

Až do starostování posledního předválečného starosty Josefa Prokopa bylo asi nejdůležitějším cílem městských investic školství.

Připomeňme, že český národ dosáhl svého hospodářského a kulturního především díky kvalitnímu školství, které bylo z větší části ve správě obcí. Pardubicím se vyplatila snaha o získání reálky v 60. letech a její úspěch obyvatele přesvědčil, že rozvoj školství jim může zajistit přední místo v české společnosti. Aby v tomto směru mohli pokračovat, rozhodli se pardubičtí radní pro dva kroky.

Nejprve se pokoušeli zajistit převzetí reálky do rukou státu a tím odlehčit financím obce. Po první intervenci u císaře v roce 1875 dosáhli pardubičtí jen částečného úspěchu, když jim panovník přislíbil roční subvenci ve výši sedmi tisíc zlatých.²³⁹ Po opětovných žádostech města byla pardubická reálka nakonec roku 1880 zestátněna.

Ke snahám o převzetí reálky vedlo město především připravovaná investicí do stavby školy na Novém městě v letech v letech 1878 – 1880. Půjčku na školu ve výši 35 tisíc zlatých si Pardubice vzaly u Hypoteční banky v Praze. Stavbu provedl pardubický stavitel Václav Kašpar. Rozpočet stavby byl nakonec o dva tisíce vyšší a město navíc muselo zaplatit za pozemky dalších 14 tisíc zlatých.²⁴⁰ Jelikož obec tato akce na delší čas vyčerpala, k dalším větším investicím se rozhodlo až ve druhé polovině 80. let.

Na svém zasedání 3. července se obecní zastupitelstvo rozhodovalo zda si vzít půjčku 260 tisíc na 4% úrok u Městské spořitelny v Praze a kromě splacení dluhu města ve výši 135 tisíc zlatých, postavit úřední dům na náměstí (radnice), plynárnu, nové obecní školy (70 tis.), městský chudobinec (20 tis.) a položit dlažbu v centru (15 tis.). Ze zbytku částky se měly provést další menší úpravy (26 tis.).²⁴¹

²³⁸ *Osvěta lidu*, 31. 1. 1914

²³⁹ SAKAŘ, *Dějiny ...*, s. 248

²⁴⁰ SAKAŘ, *Dějiny ...*, 1925, s. 214

²⁴¹ SOKA Pardubice, AMP, kn.

Celkem se měly náklady vyšplhat na 264 tisíc zlatých. Městu by tak přibylo 129 tisíc nových dluhů.

Nárůst administrativy a snaha udržet důležité úřady v centru města vedly obecní zastupitelstvo k návrhu na zřízení úřední budovy na Pernštýnském náměstí. V tomto svatostánku moci a byrokracie měly sídlit jak městské, tak státní úřady. Aby se tomu tak stalo, vyslalo město deputaci k pražskému místodržícímu a zároveň pardubickému rodáku baronu Alfrédu Krausovi.²⁴² Ani to však Pardubicím nepomohlo a státní úřady se ze zámku, kde sídlily, nestěhovaly. Část nové budovy tak byla upravena jako sídlo městské spořitelny, obchodů a nájemných bytů. Vzhledem k dlouhým vyjednáváním ohledně architektonických návrhů a financování se budova začala stavět až v říjnu roku 1892. Na celou investici byla uzavřena půjčka u Zemské banky na 150 tisíc zlatých. Městská rada však nezapočítala do nákladu zboření budov na stavební parcele a tak se stavba prodražila o 7969 zlatých. Navíc se značně zvýšily náklady na výbavu interiéru radnice, takže celá stavba přesáhla 171 tisíc zlatých a na pokrytí schodku se musela použít část půjčky na stavbu kasáren.²⁴³ Od března 1895 již město úřadovalo v novostavbě navržené architektem Antonínem Vejrychem.

Zároveň s postavením vlastní reprezentativní budovy se obecní zastupitelstvo pustilo do dalšího mnohem nákladnějšího projektu. O potřebě nových kasáren se v Pardubicích uvažovalo od 60. let. První usnesení o této investici bylo provedeno na počátku 80. let, kdy již byly připraveny plány, ale až v roce 1892 se obecní zastupitelstvo usneslo, že kasárny definitivně postaví, ačkoli vědělo, že se kvůli tomu na mnoho let zadluží.²⁴⁴ Aby obhájilo svůj krok před veřejností, rozhodlo se vydat veřejně zprávu o svém rozhodnutí, v níž vyvracelo námitky kritiků, podle kterých si kasárna má postavit armáda sama. Armáda však podle radnice nesídlila ve městě jen kvůli výhodné poloze, a nechtělo-li ji město ztratit, muselo se samo postarat o stavbu kasáren.

Předběžné náklady na celou investici se pohybovaly jen těsně nad půl milionem zlatých (513 tis.). Ze tří možných návrhů bylo vybráno místo před hotelem Veselka na konci Alžbětiny ulice. Město počítalo s ročním příjmem z kasáren 26.728 zlatých,

²⁴² SAKAŘ, *Dějiny...*, s. 262

²⁴³ SOkA Pardubice, AMP, kn. 92(183?)Vyhláška městské rady, s. 278-281

²⁴⁴ SOkA Pardubice, AMP, kn. 92(183?)Vyhláška městské rady 17. února 1892, s. 315 - 318

s tím že smlouva o pronájmu s armádou bude uzavřena na 25 let.²⁴⁵ Po uplynutí této doby měla být stavba rovněž splacena.

Na pokrytí nákladů na výstavbu kasáren a plánované budovy měšťanské školy si vzalo město půjčku u Zemské banky ve výši 600 tisíc zlatých.²⁴⁶ Na stavbu kasáren bylo použito 471 192 zlatých.

Náklady na postavení nové obecní školy neměly přesáhnout 62 tisíc zlatých. Ze stejné výpůjčky město doplatilo zvýšené náklady na dostavbu radnice a uhradilo schodek rozpočtu na rok 1895 ve výši 31 tis. zlatých., přičemž šlo z výpůjčky jen 27.409 zlatých a zbytek z pokladní hotovosti. Jelikož se však náklady na školy vyšplhaly na dvojnásobek, muselo si město dodatečně půjčit 70 tisíc.²⁴⁷

V polovině 90. let již byly Pardubice značně finančně vyčerpané a proto musely odložit investice do stavby vodovodu a kanalizace. Město podniklo jen průzkumné vrty a nechalo předběžně vypracovat plán kanalizace.

Koncem století pokračovaly Pardubice v investicích do vzdělání, když vystavělo budovu Státní průmyslové školy na Zeleném předměstí. Náklady na stavbu dosáhly 321 tisíc zlatých.²⁴⁸

Na přelomu století vypomohla obec ještě okresnímu zastupitelstvu s financováním stavby okresní nemocnice, která byla postavena na její periférii. Náklady na stavbu dosáhly 425 tisíc zlatých, ale částku, kterou město přispělo, se nám zjistit nepodařilo.

Do nového století vstupovala radnice sice se značným dluhem, ale rapidní populační růst v průběhu 90. let 19. století donutil obecní zastupitelstvo, aby se konečně odhodlalo k tolik potřebným projektům, jako bylo pouliční osvětlení a stavba vodovodu.

Osvětlení byl již skoro dvacet let evergreenem předvolebních kampaní a článků v místním tisku. Pardubičtí žurnalisté pravidelně žertovali na účet obecní samosprávy, že se ve městě ještě stále svítí lampami na petrolej, a že kdyby chtěla městská rada ještě více ušetřit, mohla by začít svítit loučemi.

²⁴⁵ SOkA Pardubice, AMP, kn. 92(183?)Vyhláška městské rady 17. února 1892, s. 315 - 318

²⁴⁶ SOkA Pardubice, AMP, kn. 30. listopadu 1895, s. 274-277

²⁴⁷ SOkA Pardubice, Sběrka rukopisů, ruk. 26, s. 749

²⁴⁸ SAKAŘ, *Dějiny...*, s. 205

První snahy o zřízení moderního veřejného osvětlení v polovině roku 1885 byly inspirovány úspěchem elektrického osvětlení při slavnostním odhalení pomníku bratranců Veverkových. Radnice začala vyjednávat s firmou *Vereinigte Gaswerke in Augsburg* o zřízení plynárny.²⁴⁹ Od uvažované spolupráce však odstoupila, neboť se rozhodla zřídit plynárnu ve vlastní režii. I od tohoto plánu město ale po dvou letech ustoupilo. Zřízení plynárny se znovu vrátilo na jednání obecního zastupitelstva při sestavování rozpočtu v prosinci 1890, kdy bylo zvažováno využití odpadního plynu z rafinerie minerálních olejů.²⁵⁰ Pro nákladnost na zavedení potrubí bylo i od tohoto projektu upuštěno.

Ani konkurent plynového osvětlení, osvětlení elektrické nemělo v Pardubicích dlouho na různých ustláno a to nejen kvůli finanční nákladnosti. Po prvním neúspěchu s pokusem o zřízení plynárny, začala obec koncem roku 1887 vyjednávat z Františkem Křížikem o stálém osvětlení města. Obec mělo osvětlit přes 1200 obloukových lamp, z nichž se mělo vybírat po třech zlatých za jednu od soukromníků.²⁵¹ Ačkoli Křížik podrobně vypracoval náklady celého projektu, tak z investice sešlo kvůli zadlužení radnice.

Na začátku 90. let se začalo v souvislosti s elektrickým osvětlením znovu jednat s továrnou *Josefa Prokopa synové na mlýnské stroje*. Její majitelka Františka Prokopová připravila projekt na osvětlení města, který však nebyl přijat.

Po celé období existovaly na radnici dva tábory - jeden pro plynárnu a druhý pro elektrárnu. První skupinu představovali mlynář Josef Odkolek, statkáři Čeněk Vančura a Otakar Fuxa, stavitel Jaroslav Hořeňvský, obchodníci František Vlach a Karel Jelínek, tedy vesměs staročeši. Druhou reprezentovali mladočeši jako učitel průmyslovky Václav Horák, natěrač Josef Borčický a knihtiskař František Hoblík.²⁵² Při jednání o zavedení osvětlení v roce 1902 se objevila ještě třetí možnost v podobě kompromisního návrhu, který vzešel od barona Josefa z Krausů, který doporučoval kombinací obou. Nakonec byla poměrem 21 ku 11 schválena elektřina.

Projednávalo se také, zda má být osvětlení města v majetku obce, nebo pronajato jeho staviteli. Vzhledem k finanční situaci města a dalším plánovaným

²⁴⁹ SAKAŘ, *Dějiny...*, s. 268

²⁵⁰ SOkA Pardubice, AMP, kn. 20. prosince 1890.

²⁵¹ SOkA Pardubice, AMP, kart. 78, i.č. 1888, Dopis F. Křížika městské radě 24. února 1888.

²⁵² SOkA Pardubice, AMP, kn. 189, 30. dubna 1902, s. 117-123.

projektům bylo doporučeno druhé řešení s tím, že ve smlouvě musí být uvedena možnost odkoupení.

Do konkursu se přihlásily dvě firmy - Schubertovy závody ve Vídni a firma Josefa Prokopa. Prvně jmenovaná nebyla do řízení připuštěna, neboť svými finančními požadavky nevyhovovala zadání městské rady.²⁵³ Konkurs pravděpodobně vyhrála firma Josefa Prokopa, ale smlouva nebyla obecním zastupitelstvem přijata.²⁵⁴

Osvětlení města a s ním spojenou stavbu elektrárny provedl nakonec přeci jenom František Křížík, když o této investici rozhodlo město na zasedání 10. února 1904. Do ofertního řízení se přihlásily čtyři společnosti. Křížík výběrové řízení vyhrál, neboť byl ochoten slevit z nákladů.

Smlouva nebyla zpočátku pro město moc výhodná, protože měla být uzavřena na 50 let a bez jakékoli možnosti vymáhat na vlastníkovy náhrady škod.²⁵⁵ O její značnou úpravu se zasloužil advokát a zastupitel Berthold Thein, který také požadoval, aby byly městu poskytnuty větší záruky, že při stavbě budou zaměstnáni místní řemeslníci. Sám navíc celou smlouvu zdarma dopracoval. Na projektu se měla společně s Křížíkem podílet Prokopova továrna. Od projektu ale odstoupila poté, co město uzavřelo smlouvu pouze s firmou Křížíkovou a dohodu na spolupráci ponechalo na něm.²⁵⁶ Navíc vedení Prokopových závodů městu napsalo, že se cítí poníženo stylizací smlouvy. Tato kauza byla pro obecní zastupitelstvo velmi citlivá, neboť „Prokopka“ byla největším českým podnikem ve městě. Na zasedání zastupitelstva proto zazněly hlasy, aby se o této věci nehovořilo, protože je to záležitost porušení etikety ze strany radnice. Jelikož město nemělo dostatečný kapitál na krytí zavedení veřejného osvětlení, požádalo zemský výbor o možnost výběru činžovní daně ve výši 3%. Náklady na veřejné elektrické osvětlení dosahovaly 20 tisíc K ročně (petrolejové osvětlení pouze 7 tisíc K).

Roku 1906 byla schválena zastupitelstvem půjčka u Zemské banky ve výši 1.332 milionu K na modernizační projekty s úrokem 4% na 78 let. Město převzalo od *Spolku pro vystavění divadla* v Pardubicích 200 tisíc K na stavbu divadelní budovy.

²⁵³ SOkA Pardubice, AMP, kn. 1. října 1902, s. 158

²⁵⁴ *Samostatné směry, 12. 2. 1904*

²⁵⁵ *Osvěta lidu, 13. 2. 1904*

²⁵⁶ *Osvěta lidu, 13. 2. 1904*

Pardubice měly tuto částku doplnit 100 tisíci a stavbu zahájit.²⁵⁷ Dokončení svatostánku umění se k nespokojenosti pardubické veřejnosti vleklo, což mělo být podle stěžovatelů zapříčiněno tím, že projektant stavby Antonín Balšánek sídlil v Praze a ne v Pardubicích. Zastupitelé si rovněž stěžovali, že zakázky při stavebních pracích jsou zadávány podnikatelům, kteří nejsou z Pardubic. Továrník Josef Prokop, proto navrhoval, aby se dal prostor konkurenční společností. Městská rada se bránila tím, že některé zakázky domácí živnostníci dodat nemohou a na některé práce (např. malířství) se ani nepřihlásili. Náklady obce se nakonec vyšplhaly na 205. 141 K.²⁵⁸

Poslední větší investice města byly opět do školství. V roce 1911 město nákladem 254 tisíc K postavilo měšťanskou školu „Na Skřivánku“ a nákladem 438 tisíc K budovu průmyslové školy. Obě stavby byly kryty z výše zmíněné půjčky u Zemské banky.

Pardubice tak během deseti let a za cenu velkého zadlužení (8 mil. K) dohnaly okolní obce ve veřejné infrastruktuře a směle nakročily do nového století.

²⁵⁷ SOkA Pardubice, AMP, kn. 30. května 1906, s. 669-673

²⁵⁸ SOkA Pardubice, AMP, kn. 5. května 1909, s. 421-423

8. Závěr

Naše bádání ukázalo, že proměna ekonomické struktury města neměla okamžitý vliv na zastoupení jednotlivých profesně-sociálních skupin v obecní samosprávě. Významnější roli zde sehrála politická diferenciacie českého národa. S každou nově vytvořenou politickou stranou se do obecního dění zapojovaly další sociální skupiny. S příchodem strany mladočeské to bylo seskupení statkářů, mlynářů a sládků. Úředníci a učitelé byli zase hlavními činiteli strany pokrokové.

Před první světovou válkou se do zastupitelstva vrací řemeslnické složky obyvatel díky menším politickým stranám jako agrárníci, sociální demokraté a katolické strany. Výzkum rovněž naznačil, jak zásadní roli sehráli příslušníci svobodných povolání v reprezentaci města.

Dokázali jsme rovněž, že politická reprezentace nemusela nutně odpovídat voličské základně jednotlivých stran. Mladočeská strana byla v obecním zastupitelstvu 90. let zastupována mlynáři a statkáři, ale větší část její voličské základny tvořily naopak spíše složky drobných řemeslníků.

V průběhu sledovaného období došlo rovněž k zásadní přeměně obecní politiky. Od politiky pomoci rodinných vazeb se v průběhu 80. let přešlo k veřejnému dění ovlivňovaném spolkovou činností. Tento stav trval až do přelomu století, kdy už byla politika, až na výjimky jako jsou sdružení úředníků, v rukou více politických stran. Význam spolků sice zcela nezmizel, ale při jejich větším množství ztrácely jako podpora v politickém souboji postupně na důležitosti.

Malá zkušenost pardubických komunálních elit s moderním hospodářstvím vedla ke značnému zaostávání města ve veřejné infrastruktuře. Většina projektů, které se podařilo se značným zpožděním prosadit, byla inspirována spíše úspěšnými příklady okolních měst než vizí jednotlivých zastupitelů. Výjimku představoval pouze továrník Josef Prokop, který díky svým zahraničním zkušenostem dokázal odhadnout směřování městského hospodářství.

Růst hospodářského významu Pardubic vedl snahu jejich reprezentace udělat z nich regionální centrum. V 80. letech to byla snaha prosadit Pardubice jako hlavní střed venkova východních Čech. Po hospodářské akceleraci 90. let se tato snaha proměnila ve snahu, stát se průmyslovým centrem celých východních Čech. Proto

v souboji se sousedními městy Chrudimí a Hradcem Králové sáhlo vedení města na počátku 20. století k urychlení modernizačních projektů. Tento zrychlený proces vedl ke značnému zadlužení a poslední roky před válkou dosahoval dluh města osminásobku jeho příjmů. Nemalou měrou se na prosazení těchto investic podílel tisk, který byl v Pardubicích neobvykle početně zastoupen.

Seznam literatury a pramenů

Prameny

Státní okresní archiv Pardubice – Archiv města Pardubic

Protokoly obecního zastupitelstva v Pardubicích: knihy č. 183 - 192

Správní agenda: kartony č. 73 - 146, 153, 200, 215, 553, 554, 580

Sbírka rukopisů: rukopis č. 26

Archiv Národního Muzea, f. M. Červinková-Riegrová, kart. č. 11

Noviny

Chrudimské noviny 1883, 1886

Osvěta lidu 1896 - 1914

Pardubické listy 1885 - 1895

Pardubické noviny 1889 - 1901

Pardubický Obzor 1889 - 1897

Pernštýn 1880 - 1903

Polaban 1886

Východočeský obzor 1905 - 1910

Stráž na Východě 1878 - 1881

Stráž Východočeská 1898 - 1900

Samostatné směry 1900 - 1914

Tištěné prameny

Adresář města Pardubic 1902.

Novinářská prostituce v Pardubicích. Příspěvek k mravní patologii krajinské žurnalistiky. Pardubice 1905 nestr.

HAJN, Alois: *Život novinářův: 1894-1930, Výběr článků, feuilletonů, řečí a proslovů,* Praha 1930, 307 s.

MOOR, Karel: *Karel Martens,* Praha 1905, 270 s.

NAVRÁTIL, Martin: *Almanach sněmu království českého (1895 – 1901).* Praha 1896, 136 s.

POTĚŠIL, František Karel: *Adresář města Pardubic spolu s průvodcem po městě a okolí*. Pardubice 1911, 272 s.

WEGER, Josef: *Jiljího Vrat. Jahna působení literární a politické*, Pardubice 1888, 47 s.

Literatura

BOROVEC, Petr: *Historie a současnost podnikání na Pardubicku*, Žehušice 2007, 227 s.

BRONCOVÁ, Dagmar: *Kniha o městě Pardubice*, Praha 1999, 238 s.

COHEN, Gary: *Education and Middle-Class Society*, West Lafayette, 221 s.

FASORA, Lukáš – KLADIWA, Pavel: *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850 – 1918. Koncept a dílčí výsledky výzkumu*. In: ČČH, roč. 4, 2004, s. 796 -827.

FASORA, Lukáš – KLADIWA, Pavel: *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850 – 1918. Dílčí výsledky výzkumu v České republice*, In: *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850-1918*. s. 11-40.

FASORA, Lukáš: *Správa města Brna v přechodu mezi „honoračním“ a „výkonovým“ typem v letech 1850 – 1905*. In: ČMM, roč. 123, 2004, s. 77 – 91.

FASORA, L. – HANUŠ, J. – MALÍŘ, J.: *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2002, 501s.

FASORA, Lukáš: *Vztah komunální elit k otázce modernizace obecní infrastruktury na příkladu brněnské aglomerace v letech 1880-1914*, In: *K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI., Sociální dějiny dnes*, Karolinum, Praha 2004, s. 193-208.

FASORA, Lukáš: *Sociální a profesní struktura brněnské komunální reprezentace v letech 1851-1904*. In: ČČH, roč. 103, 2005, čís. 2, s. 354-38.

HLAVAČKA, Milan: *Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862-1913*, Praha 2006, s. 207.

KÁRNÍKOVÁ, Ludmila: *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*, Praha 1965, 401 s.

KLADIWA, Pavel: *Komunální elity druhé poloviny 19. století a počátku 20. století v českých zemích – stav bádání a možnost využití metodologických podnětů*

- z německé a rakouské literatury*, In: K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI., Sociální dějiny dnes, Praha 2004, s. 33–58.
- KOHÁROVÁ, Marta – FRAJDL, Jiří: *Vznik průmyslu a počátky dělnického hnutí na Pardubicku*, Pardubice 1985, 23 s.
- KOŘÁLKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996, 354 s.
- KREMLOVÁ, Linda: *Ing. Josef Prokop: starosta a továrník v Pardubicích*, Pardubice 2002.
- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: *O středních vrstvách v Českých zemích*, Opava 2002, 208 s.
- MEISSNER, Alfréd: *Jak se volí do obcí v Čechách*. Praha 1909. 403 s.
- PEŠEK, Jiří: *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850-1920*. Praha 1999.
- PODOLÁK, Josef: *Zřízení obecní a řád volební v obcích*. Pardubice 1900. 115 s.
- SEKERA, Martin: *Aspekty čtení periodického tisku v procesu politické mobilizace české společnosti*, In: Komunikace a izolace v české kultuře 19. století, ed. BLÁHOVÁ, Kateřina, Praha 2002, s. 121-144.
- STEKL, Hannes (Hg.): *Kleinstadtbürgertum in Niederösterreich. Horn, Eggenburg und Retz um 1900*, Wien 1994.
- STUDNIČKA, Pavel: *Volby do říšské rady a jejich kandidáti v roce 1907 a 1911 na Pardubicku, Chrudimsku a Vysokomýtsku*. In: Chrudimský vlastivědný sborník 2, 1997, s. 95 – 115.
- STUDNIČKA, Pavel: *J. V. Hráský a F. Udržal – vítězové voleb do říšské rady na Pardubicku v letech 1907 a 1911*. In: ZKPP 33, 1998, č. 9-10, s. 249-256
- ŠTAIF, Jiří: *Obezřetná elita: česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830-1851*, Praha 2005, s. 474.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav: *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, díl III., část II, Praha 1937, 357 s.
- URBAN, Otto: *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982. 690 s.
- URBAN, Otto: *Kapitalismus a česká společnost*, Praha 2003. s. 323.

- URBANITSCH, Peter – STEKL, Hannes (Hg.): *Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862 – 1914*, Wien – Köln – Weimar 2000.
- VELEK, Luboš: *Způsoby politické komunikace v 19. století: Místo a role politické schůze v politické kultuře českých zemí 1861 – 1914*. In: *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*, Praha 2002, s. 204-221.
- VOJTĚCH, Tomáš: *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*, Praha 1980. s. 198.
- VOŠÁHLÍKOVÁ, Pavla: *Jak se žilo za Františka Josefa I.*, Praha 1996, 284 s.
- WIRTH, Luis: *Urbanismus jako způsob života*, In: *Příspěvky k sociologii města a bydlení*, Praha 1966, s. 141-170.

English Summary

This thesis focuses on the development of the mechanism of self-government in Pardubice. The work is limited by years 1880 and 1914.

The first chapter explains the political situation and demographical changes in Pardubice in the second half of the 19th century.

The second chapter deals with the topic of communal elections. There have been eleven elections to the communal self-government during the tracked period. We have been able (thanks to the acquired results of the elections) to find that the electoral right has increased because of the pressure from minor political parties. Only 15% percent of inhabitants could vote the communal vestry in the prewar period because of the unfair election right. The majority of voters of the first congregation was represented by the members of the so called "honoration".

The third chapter has shown the changes in the social structure of the self government of Pardubice. Comparatively stable and active component were the members of the artes liberales. The highest increase in the number of representatives was in the state bureaucracy.

The fourth part focuses on the political development in the field of struggle for the directorial positions in the municipality.

The fifth part deals with management of local self government of Pardubice and construction of the modern infrastructure. Populational changes and financial instability lead to belated investment in waterways, canalizations and streetlight.

The Conclusion: The local self-government in Pardubice was during last 30 years of habsburg monarchy in hands of petit bourgeoisie. Under the strong influence of political differentiation municipality in Pardubice became more socially distinguish.

Příloha 1: Přehled zvolených obecních zastupitelů (bez náhradníků)

Tab. 7.

Jméno	Příjmení	Povolání	1880	1883	1886	1889	1892	1896	1899	1903	1906	1909	1914
Jan	Arnold	měšťan	x(odst.)	x									
Antonín	Barborka	profesor	x	x	x								
Jan	Bednařík	truhlář	x										
Karel	Beran	stavitel											x
František	Bělohávek	okresní školní inspektor							x				
Josef	Bonta	c.k.poštovní oficiál					x						
Josef	Borčický	natěrač						x	x				
Antonín	Borovec	učitel						x					
Karel	Brož	stavitel			x								
Jan	Bubák	lakýrník											x
Albert	Budínský	majitel domu								x			
Čeňek	Červenka	statkář	x			x	x	x	x	x			
Antonín	Červenka	obchodník	x	x							x		
Jaromír	JUDr. Červenka	c. k. okresní soudce											x
Jan	Čížek	krupař									x		
Antonín	Čížek	ředitel a prokurista Obč.záložny								x	x	x	x
František	Desperát	stavitel				x							
Václav Čistecský	Diviš	přednosta stanice/dráhy		x	x								
Antonín	Doskočil	hostinský	x	x									
Jiří	Drahoš	hostinský								x	x		
Vojtěch	Dvořák	kožešník			x								
František	Dvořák	továrník									x	x	
Václav	Fabian	nadlesní								x			
Václav	Feifar	inženýr										x	
Hugo	Felfel	obchodník		x	x	x	x						
Karel Ferd.	Ferdinand	uzenář/měšťan	x										
Antonín	Forchsam	intarsista											x
Antonín	JUDr. Formánek	advokát						x	x	x	x		
František	Franěl	přednosta tratě	x										

Otakar	Fuxa	majitel hospodářství	1880	1883	1886	1889	1892	1896	1899	1903	1906	1909	1914
Jméno	Příjmení	Povolání											
Josef	Grus	krejčí					x						
Matěj	JUC. Hamatr	notářský koncipient					x						
Václav	Hanuš	učitel										x	x
Josef	Haratický	hostinský					x	x	x	x			
Jan	Hauk	rolník					x	x					
Vojtěch	Heřman	hostinský										x	x
Emanuel	Hlavatý	profesor									x	x	x
Matěj	Hlinecký	vrchní poštovní oficiál							x				
Jan	Hloušek	obuvník				x							
Florian	JUDr. Hlubuček	advokát					x	x					
František	Hoblík	majitel knihtiskárny		x	x	x	x	x	x	x			
Václav	Hofman	majitel hospodářství	x										
František	Hojný	puškař			x	x							
Josef	Holub	finanční komisař											x
Karel	JUDr. Homolka	c.k.soudní adjunkt							x	x	x		
Filip	Hora	měšťan/majitel domu/obchodník				x							
Augustin	Horais	obchodník							x				
Václav	Horák	učitel/ředitel školy							x	x	x		
Vojtěch	Horák	advokát									x		
Karel	MUDr. Horlivý	advokát											x
Antonín	Horský	koželuh											
Jaroslav	Hořeňovský	civ.inženýr	x							x			
Václav	JUDr. Hirbek	advokát											x
Leopold	JUDr. Hruš	advokát					x	x	x				
Ferdinand	Hubáček	obchodník				x							
Josef	Hybský	obchodník											x
Antonín	Chlad	sládek			x								
P.Jan	Chmelík	děkan a kons.rada	x	x	x	x	x						
Josef	Chmelík	kovář											
Max	Chotaš	učitel				x							
Jiříj Vr.	Jahn	ředitel reálky	x	x	x	x	x						
Václav	Jandík	mlynář											x

Josef	Janeček	mistr zednický	Povolání	1880	1883	1886	1889	1892	1896	1899	1903	1906	1909	1914
Jméno	Příjmení													
Vilém	Jaňura	mlynář			x	x	x	x	x	x				
Josef	Javůrek	soudní adjunkt				x								
Karel	Jelínek	majitel mlýna						x	x	x				
František	Jeřábek	obuvník								x	x			
František	Jičínský	pekař	x							x				
Karel	Jičínský	obchodník												x
Emanuel	Jindřich	obchodník			x									
Václav	Jirásek	obuvník									x	x		
František	Jiroutek	učitel			x									
Josef	Jukl	statkář									x	x		x
Matěj	Jukl	statkář/majitel cihelny						x						
Arnošt	Kabeláč	učitel												x
František	Kašpar	maj. realit						x	x					
Karel	Kašpar	stavitel												x
František	Kerhart	společník firmy Kerhart a Tacheci							x					
Alois	Khom	měšťan	x	x	x	x								
Eduard	Kitzinger	vrch. komisař fin. Stráže									x	x	x	x
Jan	Klečka	materialista		x			x	x	x	x	x	x	x	x
Karel	Klobouček	klempíř									x			
Otakar	Korselt	vrchní správce panství					x	x	x	x				
Antonín	Kotek	mistr kamnářský a maj. domu							x	x				
Václav	Kousek	c. k. pošt. asistent							x	x			x	
Antonín	Kraus	sklenář								x				
Hynek	Krpaťa	továrník kočárů							x					
Matěj	Kučera	učitel	x	x	x									
Josef	Kudrnáč	statkář, sládek	x	x	x									
František	Kuchynka	měšťan	x	x										
František	Kuchynka	uzenář			x					x		x	x	x
Ladislav	Kus	obchodník												x
Václav	Lánský	poštovní oficiál												x
Jan	Liebich	knihkupec									x	x	x	
Stanislav	Lipčík(JUDr.	advokát												x

Antonín	Lukesle	inženýr,pošt úředník	1880	x	1883	1886	1889	1892	1896	1899	1903	1906	1909	1914
Jméno	Příjmení	Povolání	1880	x	1883	1886	1889	1892	1896	1899	1903	1906	1909	1914
Josef	Lukesle	vrchní c.k.pošt.oficiál									x		x	
Václav	Machoň	profesor									x			
Antonín	Manych	stavitel						x				x		
František	MUDr. Markl	lékař	x	x										
Vincenc	Mazánek	profesor								x				
Antonín	Minařík	zámečník										x		x
Hynek	Molič	vrchní správce pošt.a tel.úřadů				x	x							
Václav	Morávek	vlastník parního mlýna	x	x										
Václav	Mrázek	obchodník/majitel domu						x	x					
Josef	Nigrin	přednosta trati						x	x					
Josef	Novák	obchodník					x							
Bedřich	MUDr. Novák	lékař								x				
Josef	Novotný	továrník										x		
Josef	Novotný	stavitel										x		
Josef	Odkolek	majitel mlýna				x	x	x	x					
Gustav	Österreicher	obchodník												x
Marek	Oesterreicher	obchodník	x	x	x	x	x	x						
Rudolf	Pačovský	holič											x	x
V.	Paulus	ředitel realky										x		
František	Pecháň	mistr tesařský						x						
František	Peychl	poštovní oficiál										x		
Moric	Pick	obchodník									x			
Jan	Piša	poštovní oficiál										x		
Josef	Pochobradský	truhlář												
Josef	Polák	kninkupec								x		x		
Karel	Polák	pekař												x
František	Pospíšil	obchodník	x											
Ferdinand	Potůček	mistr zednický								x				
Josef	Prokop	továrník											x	x
Alois	Mg. Ph. Prouza	lékárník											x	x
Arnošt	Rosa	profesor									x		x	
Antonín	Rösler	obchodník									x			

Jan	Růžička	krupař	1880	1883	1886	1889	1892	1896	1899	1903	1906	1909	1914
Jméno	Příjmení	Povolání											
Antonín	Říha	řovámík, měšťan	x										
Josef	Sakař	profesor										x	x
Emanuel	MUDr. Sedlák	lékař										x	
Emanuel	Schiffmann	obchodník	x										
František	Šichrovský	obchodník		x	x	x	x						
J.	Síla	čalouník						x					x
František	Sloup	děkan											
Václav	Ing. Smrčina	profesor											x
Josef	Sochor	řezník									x	x	x
Emanuel	Soukup	měšťan/voskař		x	x								
František V.	Sova	profesor						x	x	x			
Leopold	Storch	ředitel realky						x					
Jan	Stejskal	profesor									x		
Josef	Střebský	obchodník/majitel realit					x						
František	Suchánek	učitel					x						
J. V.	Světský	obchodník			x								
V.	Svoboda	knihkupec										x	
Antonín	Šimek							x					
Antonín	Štengl	majitel hospodářství			x								
Josef	Štěpán	pozlacovač										x	x
Josef	JUDr. Štolba	c.k.notář								x	x		
Antonín	Tachecí	obchodník								x	x		
Antonín	Tešik	řezník		x	x								
Berthold	JUDr. Thein	advokát											
Josef	Tlačvoda	majitel domu		x									
J.	Tobiáš	majitel vápenných pecí			x								
Alois	JUDr. Turek	advokát								x	x	x	
Antonín	Tyroch st.	truhlář							x				
P.Alois	Ulbrich	děkan								x	x		
František	Vacek	pošt.official											x
František	Vácha	tajemník soc. dem. strany											x
František	Valter	sklenář			x	x							x

Jan	Valter	účetní	1880	1883	1886	1889	1892	1896	1899	1903	1906	1909	1914
Jméno	Příjmení	Povolání											
František	Vambera	ředitel cukrovaru									X	X	X
Čeňek(Vincenc)	Vančura	statkář/okr.starosta					X	X	X		X	X	X
Jan	Venzara	c.k.pošt.oficiál/vrchní poštovní kontrolor				X							
Václav	Veverka	profesor										X	
Viktor	Veverka	krejčí								X			
Jakub	Vitek	lékárník									X		
Vladimír	Vokolek	majitel knihtiskárny										X	
Josef	Vraný	majitel vinopalny	X										
Vincenc	Voženilek	ekonom				X							
Vladimír	Wagner	c.k.okres.soudce				X	X						
Karel	Werner	obchodník			X	X	X	X	X	X	X	X	
Leopold	Werner	koželuh/starosta	X	X	X								
Hynek(Ignác)	Wertheimer	Továrník(majitel lihovaru)			X	X	X	X	X				
Josef	Wiedeman	knihař									X		
Jakub	Winternitz	měšťan, obchodník	X	X					X				
Hugo	z Krausu	pořtmistr		X	X	X							
Josef	z Krausu	pořtmistr	X										
Jan	JUDr. Zajíc	advokát							X	X			
A.	Zmrzík	obuvník											X
JUDr. Jan	Žák	advokát	X	X	X	X	X						
Vilém	Žejklic	lékárník	X	X	X								

Příloha 2: Statistiky voleb

Tab. 8. Personální fluktuace v obecním zastupitelstvu Pardubic 1880-1914 na základě výsledků voleb (bez náhradníků)

Rok voleb	Počet zastupitelů	Do následujícího zast. přešlo	Vyjádřeno v %
1880	30	17	57
1883	30	18	60
1886	36	20	56
1889	36	21	58
1892	36	22	61
1896	36	22	61
1899	36	15	42
1903	36	15	42
1906	36	18	50
1910	36	17	47

Tab. 9. Vývoj počtu zastupitelů a radních

Rok	Zastupitelé	Radní
1880	30	4
1883	30	6
1886	36	6
1889	36	8
1892	36	8
1896	36	8
1899	36	8
1903	36	8
1906	36	8
1910	36	11
1914	36	10

Tab. 10. Přehled pardubických starostů 1880-1919 (včetně období a politické orientace)

Rok	Jméno	Příjmení	Strana
1880-1883	Leopold	Werner	staroček
1883-1886	Leopold	Werner	staroček
1886-1888	Leopold	Werner	staroček
1888-1889	František	Hoblík	mladoček
1889-1893	Jan	Žák	staroček
1893-1896	František	Hoblík	mladoček
1896-1899	František	Hoblík	mladoček
1899-1903	Antonín	Formánek	staroček
1903-1906	Antonín	Formánek	staroček
1906-1910	František	Kuchynka	mladoček
1910-1915	Josef	Prokop	mladoček
1915-1919	Josef	Sochor	mladoček

Tab. 11. Přehled nejčastěji volených zastupitelů

Jméno	Příjmení	Počet zvolení
Jan	Klečka	9
František	Kuchynka	8
František	Hoblík	8
Karel	Werner	8
Antonín	Formánek	7
Čeněk	Červenka	6
Čeněk	Vančura	6
Marek	Oesterreicher	6
Vilém	Jaňura	6
Alois	Chmelík	5
Otokar	Fuxa	5
Josef	Odkolek	5
Jiljí	Jahn	5
František	Sichrovský	5
Alois	Khom	5
Jakub	Wertheimer	5
Jan	Žák	5
Antonín	Barborka	4

Příloha 3: Výsledky voleb do obecního zastupitelstva v Pardubicích 1880-1914 (včetně náhradníků)

Tab. 12: Rok 1880

I. sbor			II. sbor			III. sbor		
Jméno	Příjmení	povolání	Jméno	Příjmení	povolání	Jméno	Příjmení	povolání
Josef	(z)Krausu	poštmistr	Matěj	Kučera	učitel	Jan	Arnold	měšťan
František	Markl	lékař	Leopold	Werner	koželuh	Antonín	Doskočil	hostinský
Josef	Vraný	vinopalník	Antonín	Barborka	prof.učitel	František	Kuchynka	měšťan
Jiljí	Jahn	ředitel	Jan	JUDr. Žák	advokát	Jan	Růžička	krupař
Václav	Morávek	mlynář	Vilém	Žegklíc	lékárník	Antonín	Horský	koželuh
Emanuel	Schiffmann	obchodník	Marek	Österreicher	obchodník	Antonín	Říha	továrník
Antonín	Červenka	měšťan	Čeněk	Červenka	měšťan	František	Jičínský	krupař
Josef	Kudrnáč	sládek	Alois	Khom	měšťan	Jan	Valter	účetní
Jan	Chmelík	děkan	Jakub	Winternitz	obchodník	Václav	Hofman	vl.hospodář.
František	Franěk	přednos.tratě	František	Pospišil	obchodník	Jan	Bednařík	truhlář
náhradníci			náhradníci			náhradníci		
Otakar	Fuxa	statkář	Jan	Blažek	mlynář	Václav	Urbanec	krejčí
Václav	Kraulík	vlastník domu	Matěj	Jukl	vl.hospodářství	František	Valter	sklenář
František	Kašpar	vl.hospodář.	Jan	Šípek	měšťan	Antonín	Bohdanecký	kamnář
Emanuel	Österreicher	továrník	Antonín	Řemeslo		Jan	Vunderle	
František	Šetlík	měšťan	Jan	Klečka	materialista	František	Pelikán	

Tab. 13. Rok 1883

I. sbor			II. sbor			III. sbor		
Jméno	Příjmení	povolání	Jméno	Příjmení	povolání	Jméno	Příjmení	povolání
Jiljí	Jahn	řed.	Antonín	Barborka	profesor	Emanuel	Soukup	voskař
Jakub	Winternic	obchodník	Alois	Khom	měšťan	Jan	Růžička	krupař
Václav	Diviš Čistický	předno.stanic.	Marek	Oesterreicher	obchodník	Jan	Arnold	obchodník
Josef	Kudrnáč	statkář	Leopold	Werner	koželuh	Antonín	Doskočil	hostinský

Frant.	Sichrovský	obchodník	19	Jan	JUDr.Žák	advokát	106	Jan	Klečka	materialista	167
Frant.	Hoblík	maj.knihtisk.	18	Václav	Morávek	mlynář	105	František	Kuchynka	měšťan	165
Hugo	z Krausu	pošt mistr	18	Matěj	Kučera	učitel	102	Hugo	Felfel	obchodník	159
František	MUDr. Markl	lékař	17	Vilém	Jaňura	mlynář	76	Karel	Ferdinand	uzenář	147
Jan	Chmelík	děkan	16	Vilém	Žejklic	lékárník	75	Antonín	Těšík	řezník	141
Antonín	Červenka	měšťan	15	Antonín	Lukesle	pošt.úředník	71	Josef	Tlačvoda	majitel domu	139
náhradníci				náhradníci							
Václav	Urbanec	krejčí	18	Čeněk	Červenka	statkář	108	František	Jiroutek	učitel	231
Jan	Řemeslo	truhlář	18	Antonín	Chlad	sládek	108	Jan	Bednařík	truhlář	230
František	Šetlík	měšťan	18	Matěj	Jukl	statkář	102	Hynek	Křpata	měšťan	229
František	Kašpar	maj.realit	17	Josef	Odkolek	mlynář	100	Vojtěch	Dvořák	kožešník	226
Otakar	Fuxa	statkář	16	Moric	Pick	obchodník	45	Josef	Novák	obchodník	145

Tab. 14. Rok 1886

I. sbor		II. sbor		III. sbor		
Jméno	Příjmení	povolání	Jméno	Příjmení	povolání	
Antonín	Barborka	prof.	21	Hugo	Felfel	obchodník
Jiljí	Jahn	řed.	21	Hugo	z Krausu	pošt mistr
Václav	Diviš Čištecký	předn.stanice	21	Matěj	Kučera	říditel škol
Vilém	Žeglic	lékárník	21	Antonín	Formánek	advokát
Hynek	Molič	správe pošty	20	Alois	Khom	měšťan
Jan	Chmelík	děkan	18	J.V.	Světský	obchodník
František	Hoblík	maj.knihtis.	18	Vilém	Jaňura	mlynář
Josef	Javůrek	soud.adjunkt	17	Leopold	Werner	koželuh
Hynek	Wertheimer	továrník	17	Josef	Odkolek	mlynář
Josef	Kudrnáč	statkář	16	Antonín	Chlad	sládek
Marek	Oesterreicher	obchodník	15	JUDr.Jan	Žák	advokát
František	Sichrovský	obchodník	15	J.	Tobiáš	maj.váp.peci
náhradníci						
František	Šetlík	úřed.záložny	20	náhradníci		
Čeněk	Voženílek	ekonom	20	Jan	Hloušek	obuvník
				Josef	Novák	obchodník

Čeněk	Červenka	ekonom	20							František	Koucký	truhlář	165
František	Kašpar	ekonom	15							František	Krb	řezník	143
Karel	Jelínek	mlynář	15							Jan	Trnka		135
Otakar	Fuxa	ekonom	14							Vilém	Jaňura	mlynář	131

Tab. 15. Rok 1889

I. sbor		II. sbor			III. sbor				
Jméno	Příjmení	povolání	Jméno	Příjmení	povolání	Jméno	Příjmení	povolání	
Josef	Kudrnáč	statkář	František	Suchánek	učitel	František	Kuchynka	uzenář	471
František	Sichrovský	obchodník	Vincenc	Voženílek	ekonom	Otakar	Fuxa	statkář	458
Jan	Žák	advokát	Hugo	z Krausu	poštmistr	Antonín	Těšík	řezník	293
Antonín	Barborka	prof.	Vincenc	Červenka	statkář	Karel	Werner	obchodník	285
Hynek	Molič	správce pošty	Marek	Oesterreicher	obchodník	Josef	Tlačvoda	majitel domu	251
Jan	Chmelík	děkan	Jan	Klečka	materialista	Ferd.	Hubáček	obchodník	272
Jiljí	Jahn	ředitel reálky	Josef	Odkolek	mlynář	Hugo	Felfel	obchodník	291
František	Hoblík	knihtiskař	Antonín	Formánek	advokát	František	Desperát	stavitel	274
Hynek	Wertheimer	maj.lihovaru	Vilém	Jaňura	mlynář	Filip	Hora	obchodník	265
Vladimír	Wagner	okres.soudce	Alois	Khom	měšťan	František	Valter	sklenář	262
Otto	Korselt	správ.velkost.	Jan	Venzara	pošt.kontrolor	František	Hojný	puškař	262
Josef	Střebský	majitel realit	Max	Chotaš	učitel	Jan	Hloušek	obuvník	261
náhradníci			náhradníci			náhradníci			
Josef	Farský	továrník	Josef	Šíp		Jan	Marhold	ekonom	273
Rudolf	Hebký	statkář	Vincenc	Vančura	statkář	Karel	Klobouček	klempíř	272
Jan	Šípek	majitel domu	Jan	Trnka	majitel domu	Antonín	Valášek	majitel domu	270
Eduard	Růžicka	obchodník	Matěj	Jukl	statkář	Hynek	Krpata	továrník	269
František	Kašpar	majitel realit	Emanuel	Kraus	hostinský	Josef	Topič	obchodník	267
Antonín	Červenka	obchodník	Jindřich	Lorenz	pošt. oficiál	Antonín	Manych	stavitel	258

Tab. 16. Rok 1892

I. sbor		II. sbor			III. sbor				
Jméno	Příjmení	povolání	Jméno	Příjmení	povolání	Jméno	Příjmení	povolání	

Jan	Chmelík	děkan		František	Suchánek	učitel	182	Karel	Werner	obchodník	680
Jiljí Vr.	Jahn	ředitel reálky		Vincenc	Červenka	statkář	178	František	Kuchynka	uzenář	658
Vilém	Jaňura	mlynář		Antonín	Formánek	advokát	173	Antonín	Chlad	sládek	467
Alois	Khom	měšťan		František	Hoblík	maj.knihstis.	105	JUDr. Fl.	Hlubuček	advokát	461
Jan	Klečka	materialista		Leopold	JUDr. Hruš	advokát	103	Hynek	Krpata	továrník	440
Otakar	Korselt	správ.velkost.		Josef	Kudrnáč	statkář	102	Vincenc	Vančura	statkář	430
Josef	Odkolek	mlynář		Otakar	Fuxa	statkář	100	Matěj	Hamatr	notář.koncip.	429
František	Sichrovský	obchodník		Josef	Novák	obchodník	100	Karel	Jelínek	mlynář	421
Vladimír	Wagner	okres.soudce		František	Kašpar	maj.realit	99	Josef	Haratický	hostinský	420
Ignác	Wertheimer	továrník		Matěj	Jukl	statkář	97	Josef	Janeček	mistr zednic.	417
JUDr. Jan	Žák	advokát		Hugo	Felfel	obchodník	97	Jan	Hauk	rolník	406
Marek	Österreicher	obchodník		Josef	Bonta	pošt.official	97	Josef	Grus	krejčí	399
náhradníci				náhradníci							
Karel	Tomšů	pošt.official		Antonín	Valášek	maj.domu		Josef	Hampl	pekař	431
Otakar	Šedivý	učitel		Mat.	Kupka	krupař		Vincenc	Bohdanecký	kamnář	427
Mat.	Jezbera	řed.cukrovaru		Jan	Tobiáš	maj.váp.pecí		Václav	Křivánek	maj.domu	426
Václav	Maleček	správ.topírny		František	Bělohávek	profesor		František	Kučera	hostinský	414
Rudolf	Hebký	statkář		Josef	Šíp	kupec		Ferdinand	Gilbert	majitel domu	404
Matěj	Hošek	majitel domu		František	Hulata	majitel domu		Václav	Mrázek	kupec	394

Tab. 17. Rok 1896

I. sbor		II. sbor		III. sbor						
Jméno	Příjmení	povolání	Jméno	Příjmení	povolání	Jméno	Příjmení	povolání		
Jan	Klečka	materialista	21	Antonín	Borovec	161	František	Pechář	mistr tesař.	628
Otakar	Korselt	správ.velkost.	21	Václav	Kousek	161	Václav	Mrázek	kupec	615
Hynek	Wertheimer	továrník	21	František	Kerhart	154	Josef	Janeček	mistr zednic.	605
Josef	Odkolek	mlynář	20	Karel	Jelínek	146	Karel	Werner	obchodník	564
František	Sloup	děkan	20	František	Kuchynka	111	František	Hoblík	maj.knihstis.	497
Leopold	Storch	ředitel reálky	16	Leopold	JUDr. Hruš	108	Antonín	Chlad	sládek	480
Vilém	Jaňura	mlynář	16	František	Kašpar	106	Jan Josef	Haratický	hostinský	470
Marek	Österreicher	obchodník	16	Florián	Hlubuček	101	Antonín	Kotek	mistr kamnář.	463

František	Sichrovský	obchodník	16	Čeňek	Vančura	statkář	100	Josef	Borčický	mistr natěrač.	443
Čeňek	Červenka	statkář	15	Otakar	Fuxa	maj.hospodář.	98	Jan	Hauk	rolník	438
Josef	Nigrin	vrchní inženýr	15	František	Sova	učitel	96	Antonín	Šimek	koželuh	436
Antonín	Manych	stavitel	12	Antonín	Formánek	advokát	93	Antonín	Tyroch st.	truhlář	406
náhradníci				náhradníci				náhradníci			
Čeňek	Vozenílek	ekonom	18	Rudolf	Hebký	statkář	98	Rudolf	Antoš	plínikář	463
Jan	JUDr. Zajíc	advokát	15	František	Náhlík	učitel	92	Jan	Svoboda	truhlář	440
Vincenc	Mazánek	profesor	15	František	Krátký	učitel	90	František	Kalvoda	majitel domu	436
František	Vosyka	učitel	15	František	Kusý	maj.váp.peci	90	Josef	Novotný	továrník	420
Jaroslav	Hořeňovský	civ.inženýr	14	Josef	Uchytíl	krupař	90	Josef	Khain	obuvník	417
Albert	Budínský	majitel domu	12	Václav	Machoň	profesor	85	Jan	Vávra	krejčí	413

Tab. 18. Rok 1899

I. sbor		II. sbor		III. sbor	
Jméno	Přijmení	Jméno	Přijmení	Jméno	Přijmení
Jan	Klečka	Antonín	Borovec	František	Pecháň
Otakar	Korselt	Václav	Kousek	Václav	Mrázek
Hynek	Wertheimer	František	Kerhart	Josef	Janeček
Josef	Odkolek	Karel	Jelínek	Karel	Werner
František	Sloup	František	Kuchynka	František	Hoblík
Leopold	Storch	Leopold	JUDr. Hruš	Antonín	Chlad
Vilém	Jaňura	František	Kašpar	Jan Josef	Haratický
Marek	Österreicher	Florián	Hlubuček	Antonín	Kotek
František	Sichrovský	Čeňek	Vančura	Josef	Borčický
Čeňek	Červenka	Otakar	Fuxa	Jan	Hauk
Josef	Nigrin	František	Sova	Antonín	Šimek
Antonín	Manych	Antonín	Formánek	Antonín	Tyroch st.
náhradníci		náhradníci		náhradníci	
Čeňek	Vozenílek	Rudolf	Hebký	Rudolf	Antoš
Jan	JUDr. Zajíc	František	Náhlík	Jan	Svoboda

Jméno	povolání	Jméno	povolání	Jméno	povolání
1628	mistr tesař.	161	učitel	161	mistr tesař.
615	kupec	161	pošt.asistent	154	kupec
605	mistr zednic.	146	obchodník	146	mistr zednic.
564	obchodník	111	mlynář	111	obchodník
497	maj.knihtis.	108	uzenář	108	maj.knihtis.
480	sládek	106	advokát	106	sládek
470	hostinský	101	maj.realit	101	hostinský
463	mistr kamnář.	100	advokát	100	mistr kamnář.
443	mistr natěrač.	98	statkář	98	mistr natěrač.
438	rolník	96	maj.hospodář.	96	rolník
436	koželuh	93	učitel	93	koželuh
406	truhlář		advokát		truhlář

Vincenc	Mazánek	profesor	15	František	Krátký	učitel	90	František	Kalvoda	majitel domu	436
František	Vosyka	učitel	15	František	Kusý	maj.váp.pecí	90	Josef	Novotný	továrník	420
Jaroslav	Hořeňovský	civ.inženýr	14	Josef	Uchytíl	krupař	90	Josef	Khain	obuvník	417
Albert	Budínský	majitel domu	12	Václav	Machoň	profesor	85	Jan	Vávra	krejčí	413

Tab. 19. Rok 1903

I. sbor		II. sbor		III. sbor							
Jméno	Příjmení	povolání	Jméno	Příjmení	povolání	Jméno	Příjmení	povolání	Příjmení	povolání	
Čeněk	Červenka	statkář	24	Moric	Pick	obchodník	138	Jiří	Drahoš	hostinský	793
Eduard	Kitzinger	finan.komisař	24	Jaroslav	Hořeňovský	civ.inženýr	111	Antonín	Rösler	obchodník	775
Alois	Ulbrich	děkan	22	Bedřich	Novák	lékař	110	Karel	Werner	obchodník	592
Berthold	Thein	advokát	21	Antonín	Tachecí	obchodník	109	Antonín	Čížek	řed.obč.zálož.	545
Jan	Klečka	materialista	21	Arnošt	Rosa	profesor	107	Karel	Klobouček	klempíř	524
Albert	Budínský	maj.domu	20	František	Sova	profesor	103	Ottokar	Fuxa	maj.hospodář.	498
Vincenc	Mazánek	c.k.profesor	20	Jan	JUDr. Zajíc	advokát	101	Josef	Borčický	natěrač	486
Václav	Machoň	profesor	19	Václav	Horák	učitel	98	Antonín	Formánek	advokát	458
Josef	Prokop	továrník	19	František	Hoblík	maj.knihtis.	94	Viktor	Veverka	krejčí	432
Karel	Homolka	soud.adjunkt	18	Josef	JUDr. Štolba	notář	93	Josef	Haratický	hostinský	428
Jan	Liebich	knihupec	18	Josef	Lukesle	pošt.official	93	Josef	Pochobradský	truhlář	427
Alois	Turek	advokát	18	Václav	Fabian	nadlesní	91	František	Jeřátek	obuvník	424
náhradníci				náhradníci				náhradníci			
František	Vosyka	učitel	22	Eduard	Růžicka	obchodník	105	Václav	Křivánek	hostinský	489
František	Vambora	řed.cukrovaru	21	Vilém	Hözl	úřed.zem.prac.	97	Josef	Franc	obchodník	479
Jan	Pukl		19	Filip	Hora	obchodník	95	Karel	Jičínský	obchodník	469
František	Vlach	obchodník	18	Josef	Novotný	továrník	87	František	Chvojka	podkovář	453
Josef	Jukl	statkář	17	Václav	Jandík	maj.mlýna	84	František	Kalvoda	maj.hospodář.	436
Antonín	Červenka	obchodník	16	Alois	Jelínek	mydlář	82	Václav	Polák	tesař	424

Tab. 20. Rok 1906

I. sbor		II. sbor		III. sbor							
Jméno	Příjmení	povolání	Jméno	Příjmení	povolání	Jméno	Příjmení	povolání	Příjmení	povolání	

Rudolf	Martin	lékař	51	Josef	Schlanzovský	pošt.official	209	O.	Horák	pokladník	1401
František	Tichý	profesor	51	Antonín	Kratochvíl	stavitel	197	A.	Štorek	úředník	1085
Alois	Rainberg	továrník	45	Otakar	Fränkl	úř.dráhy	150	Čeněk	Kosina	hostinský	948
Stanislav	Píša	obchodník	43	Josef	Lavička	pošt.úředník	89	František	Horyna	krejčí	869

Obrazová příloha

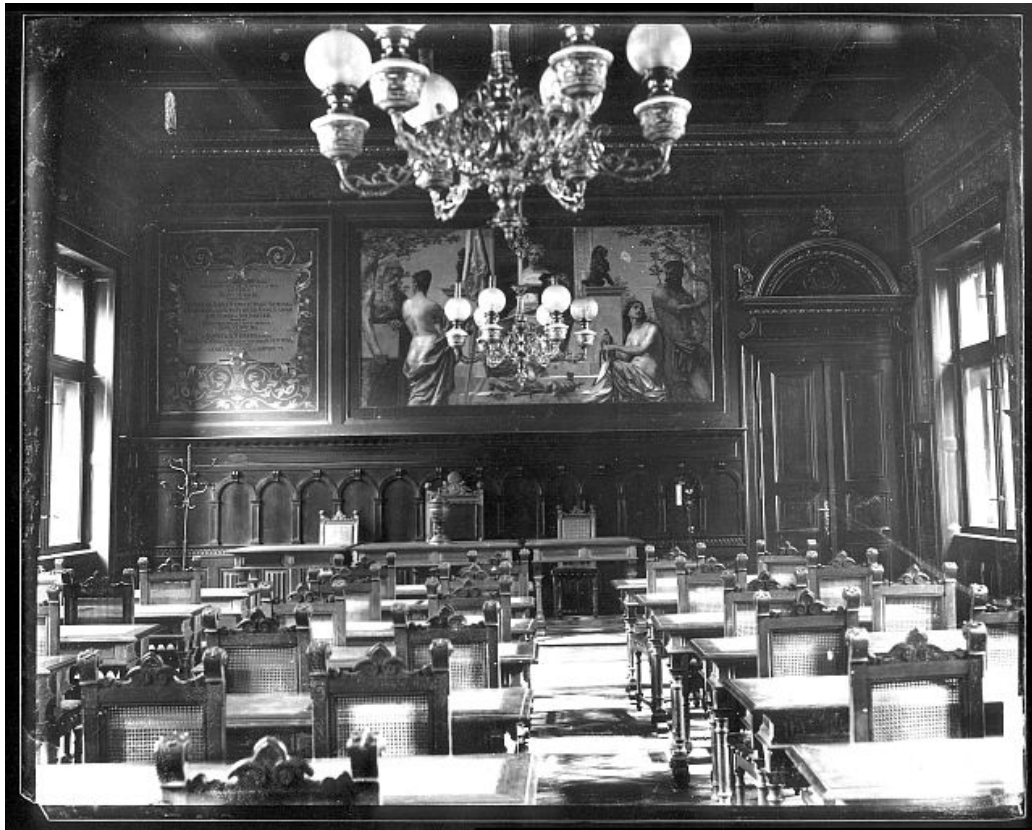
1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

Popis fotografií:

1. Královská třída byla v druhé polovině 19. století hlavní tepnou veřejného dění Pardubic.
2. Stará radnice před zbouráním v roce 1890.
3. Budova nové radnice před dostavbou v roce 1894.
4. Interiér nové radnice.
5. Hostinec v Bubenči, místo častých politických schůzí.
6. Hotel Veselka, centrum společenského života Pardubic.
7. Elektrárna postavená v roce 1904 Františkem Křížikem.
8. Nové kasárny postavená nákladem města v letech 1895-96.

Fotografie pochází ze sbírek Východočeského muzea v Pardubicích, <http://www.vcm-sbirky.cz/?level=collection&id=2>, vyhledáno 30. 8. 2008

